

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

HAKEMLİ DERGİ | SAYI/ISSUE 27 | YIL/YEAR 2015-1

"BULGARİSTAN"

İSTANBUL - 2018

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
İSTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF LETTERS

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal for South-Eastern European Studies.--İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972-

c.: resim, harita, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 0378-3863

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iugaad>

1. TARİH – AVRUPA – SÜRELİ YAYINLAR. 2. DIŞ SİYASET – AVRUPA. 3. BALKANLAR.

Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

The contents of the journal are copyrighted and may not be copied or reproduced without the permission of the publisher. The authors bear responsibility for the statements or opinions of their published articles.

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

İLETİŞİM | CORRESPONDENCE

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

POSTA ADRESİ | POSTAL ADDRESS

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Ordu Cad. No: 196, 34459 Laleli/İstanbul

E-POSTA | E-MAIL

gaad@istanbul.edu.tr

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
34459 Beyazıt, İstanbul

BASKI-CİLT

Hamdioğulları İç ve Dış Tic. A. Ş.
www.hamdiogullari.com
Sertifika No: 35188

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (Sorumlu)
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Arzu TERZİ
Prof. Dr. Ebru ALTAN
Prof. Dr. Birsnel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Neriman E. HACISALİHOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER
Yrd. Doç. Dr. Özgür KOLÇAK

**YAYINA HAZIRLAYANLAR
EXECUTIVE EDITORS**

Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER
Yrd. Doç. Dr. Özgür KOLÇAK

SAYI EDITÖRÜ | ISSUE EDITOR

Yrd. Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU

**HAKEM KURULU | 27. SAYI
BOARD OF REVIEWING EDITORS | ISSUE 27**

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahir AYDIN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ
(İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Emine TONTA AK
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
(Trakya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Muhammet KAÇMAZ
(Sakarya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Saim Çağrı KOCAKAPLAN
(Marmara Üniversitesi)

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

İÇİNDEKİLER | TABLE OF CONTENTS

Midhat Efendi (Paşa) Ve Selim Paşa'nın Rumeli Müfettişlikleri (1854-1855) <i>Midhat Efendi (Pasha) and Selim Pasha's Inspectorships of Rumelia (1854-1855)</i>	
ADEM KORKMAZ	1-14
"Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri Ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on the Revolutionary Actions and the Court Interrogation of Vasil Levski, "the Leader of the Bulgarian Mischief Committee"</i>	
CENGİZ YOLCU	15-63
Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Emareti'nin Ticari İlişkileri Çerçevesinde 1907 Tarihli Ticâret İtilafnâmesi <i>The Role of the Treaty of Commerce of 1907 on the Trade Relations Between Ottoman State and the Bulgarian Principality</i>	
BAHA ÖZTUNÇ	65-111
İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan'daki Ermenilerin Demografik Ve Siyasî Durumları <i>Demographic and Political Conditions of Armenians in Bulgaria During the Interwar Period</i>	
BÜLENT YILDIRIM	113-128
Bulgaristan'ın Nüfus Özellikleri (Geçmişten-Günümüze) <i>Demographical Characteristics of Bulgaria (From Past To Present)</i>	
GAYE ERTİN	129-146

KİTABİYAT | BOOK REVIEWS

Rossitsa Gradeva, *War and Peace in Rumeli – 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul: The Isis Press, 2008.

SÜMEYYE ÖZCAN..... 149-152

Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya p(rez Pırvata Svetovna Voyna (1914-1918). Sbornik ot Dokumenti (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bulgar-Türk Askeri İşbirliği (1914-1918) Belgeler, Ed.Sofya: İk. Gutenberg, 2015.

MEHMET HACİSALİHOĞLU 153-157

Neval Konuk, *The Rumelia Journey of Sultan Mahmud II and Memory Stores*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Kültür Yayını, 2016.

BÜNYAMİN ÇANAKÇI..... 159-163

Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, Ankara: İmge, 2016.

FATİH FIRAT..... 165-168

Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlu, *Mihaloğulları'na ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

MUHAMMET EMİN ÇALAR..... 169-172

Cengiz Yolcu, *Defeat on the Battlefield, Defense in Press: Ottoman Propaganda in the Balkan Wars*, İstanbul: Libra Yayınevi, 2017.

MEHMET HACİSALİHOĞLU..... 173-176

MİDHAT EFENDİ (PAŞA) VE SELİM PAŞA'NIN RUMELİ MÜFETTİŞLİKLERİ (1854-1855)

Adem KORKMAZ*

ÖZ

Bu makalede Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında Balkanlarda yaşanan eşkıyalık, hırsızlık ve adam kaçırma gibi asayiş bozan olaylarla ilgili İngiltere ve Fransa elçiliklerinin şikâyeti üzerine Bâbüâli tarafından müfettiş olarak Rumeli'ye gönderilen Midhat Efendi ve Selim Paşa'nın faaliyetleri incelenmiştir. Bu kapsamda Varna civarındaki bölgeler için görevlendirilen ve ileride Tuna ve Bağdat gibi valiliklerindeki başarılarıyla temayüz edecek olan Midhat Efendi'nin Varna, İslimye, Şumnu ve Ruscuk'taki adam kaçırma, öldürme, yol kesme ve gasp gibi suçlara karışanlarla mücadelesi ve yolsuzluğa bulaşan memurları yargılaması ele alınmıştır. Yine Edirne, Yenişehir ve Yanya tarafları için görevlendirilen Selim Paşa'nın bu bölgelerdeki asayiş bozan unsurlarla ilgili olarak yaptığı faaliyetlere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Midhat Paşa, Selim Paşa, Balkanlar, Suç, Teftiş.

Giriş

Osmanlı Devleti, bazı iç ve dış gelişmelerin etkisiyle ve devleti yeniden yapılandırarak çöküşten kurtarmak amacıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir¹. Tanzimat Fermanı'nda; hiçbir istisna gözetilmeden bütün Osmanlı vatandaşlarının can ve mal emniyetlerinin devlet teminatı altına alındığı, kimsenin muhakeme edilmeden cezalandırılmayacağı, vergilerin halkın gücüne göre belirleneceği, askerliğin vatandaşlık hizmeti olduğu ve belli bir süreye bağlanacağı bildirilmekteydi. Ayrıca Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin bu konularda kanun yaparak padişahın tasdikine sunacağı, kanunlara uymayanların kim olursa olsun hak ettikleri cezaya çarptırılacakları belirtilmekteydi².

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte devlet idaresi ve anlayışında yeni bir döneme geçilmiştir. Fermanın getirdiği yenilikleri, içeriğini ve nasıl uygulanacağını halka ve taşra idarecilerine anlatmak ve fermanın kapsama alanını denetlemek amacıyla 1840-1850 yılları arasında üç kez Rumeli ve Anadolu'ya müfettişler gönderilmiştir³. Tam olarak bu amaçla olmasa da buna benzer bir şekilde Kırım Savaşı sırasında İngiltere Sefiri ve Fransa Mazlahatgüzarı'nın şikâyetleri üzerine Rumeli'de artan asayişsizliği ve Tanzimat'a aykırı uygulamaları önlemek amacıyla Bâbüâli tarafından Balkanlara müfettiş olarak Midhat Efendi ve Selim Paşa yollanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; ademkorkmaz57@gmail.com.

¹ A. Cevad Eren, "Tanzimat", İslam Ansiklopedisi (İA), C.11, MEB, İstanbul, 1970, s.709-765; Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.40, İstanbul, 2011, s. 1-10.

² Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. 28/112, TTK, Ankara, 1964, s.612-614.

³ Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi*, TTK, Ankara, 2013, s. 95-113.

Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Rusya'nın tahrikkâr tutumları sonucu 1853'te başlayan Kırım Savaşı, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'yla sona ermiştir. Çıkarlarını kaybedeceği endişesiyle harekete geçen İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı'nda Osmanlı safında yer almıştır. Bu ittifaka daha sonra Piyemonte Hükümeti de dahil olacaktı. Balkanlarda ve Kafkaslarda başlayan savaş, daha sonra Kırım'da devam etmiş ve müttefik devletlerin askerleri de Varna'dan Kırım'a sevk edilmişlerdir⁴.

Savaşın devam ettiği dönemde, Ağustos 1854'te İngiltere Sefiri ve Fransa Maslahatgüzarından Osmanlı Hâriciyesine iki ayrı yazı gelmiştir. İngiltere Sefiri Lord Stratford de Redcliffe'in yazısında; Varna Muhafızı'nın, Osmanlı askerlerine lazım olur düşüncesiyle, Bulgar köylülerinin İngiltere ve Fransa askerlerine zahire satmasına engel olduğu ve bazı hırsız ve başıbozukların⁵ Bulgarları kaçıarak fidye talep etmelerine bölgedeki Osmanlı memurlarının kayıtsız kaldıkları bildiriliyor ve bu konularda gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu⁶.

Fransa Maslahatgüzarının yazısında ise; Yanya'daki "Beyoğulları"nın gayrimüslimlere hakaret, angarya, gasp ve yağma gibi kanuna aykırı davranışlarda buldukları ve Osmanlı memurlarının bu duruma göz yumdukları iddia olunmaktaydı. Yine Erzurum Eyaleti'ndeki Kürtlerin bölgede dolaşan seyyahlara zarar vermeye başladıkları, bu saldırıların, Kürt kabileleri ile Zarîfî Mustafa Paşa arasında yapılan mukavelename gereğince; Kürt kabilelerinin Osmanlı Devleti'ne bir miktar vergi ve asker verme şartlarına karşılık Kürt beylerinin özellikle Şah Hüseyin oğlu Ali Bey'in serbest bırakılacağı yönündeki taahhüdün Bâbîâlîce henüz yerine getirilmemesinden kaynaklandığı bildirilmekteydi. Sorunun çözümüne katkı sağlaması bakımından Kürt beylerinin süratle serbest bırakılması tavsiye olunmaktaydı⁷.

İngiltere ve Fransa sefaretlerinin yazılı ve şifahi olarak Rumeli ve Erzurum'daki olaylarla ilgili şikâyetleri Bâbîâlî'de akis bulmuş; toplanan Meclis-i Mahsus'ta yapılan müzakerelerde şikâyet konusu edilen durumların Osmanlı hükümeti tarafından kesinlikle tasvip olunmadığı; sefaretlerin, Rumeli ve Erzurum'daki uygunsuzlukları kendi devletlerine bildirmeleriyle Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine döneceği, Bâbîâlî'nin gerekli tedbirleri alması durumunda ise Avrupa'dan gelecek tepkilerin hafifleyeceği vurgulanmıştır. Sefaretlerin şikâyetlerini araştırmak ve ilgili görülenleri cezalandırmak üzere

⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.188-208.

⁵ Başbozuk: Osmanlı Devleti'nde savaş sırasında asıl orduya katılan gönüllü askerler için kullanılan bir tabirdir. (Abdülkadir Özcan, "Başı Bozuk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5, İstanbul, 1992, s. 130).

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (İ.MTZ.(04), 60, Lef 1, Ağustos 1854, Lef 4, 6 Ağustos 1854, Lef 7, 12 Ağustos 1854.

⁷ BOA, İ.MTZ.(04), 60, Lef 8, 7 Ağustos 1854.

Yanya'ya varıncaya kadar Rumeli'nin Sol Kolunda⁸ yer alan mahallere Irak ve Hicaz Ordusu Reis-i Erkanı olup muvakkaten İstanbul'da bulunan Ferik Selim Paşa⁹, Rumeli'nin Sağ Kolunda ve Balkanların öte yüzündeki yerlere de Meclis-i Vâlâ İkinci Katibi Midhat Efendi¹⁰ tayin edilmiştir¹¹. Katiplik maaşına 8.000 kuruş daha ilave olunarak Midhat Efendi'ye 13.000 kuruş maaş verilmesi ve harcırahına karşılık da maaşının memuriyet tarihinden itibaren işletilmesi karara bağlanmıştır¹².

Osmanlı Hükümeti, müttefik askerlerinin erzak tedarikinde yaşadığı zorluklar ile Yanya ve Varna taraflarındaki halkın maruz kaldıkları kanuna aykırı

⁸ Osmanlı Devleti'nde ticaret, haberleşme, nakliye ve askerî işler için kullanılan ana yollar, Anadolu ve Rumeli'de sağ, orta ve sol kol olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Rumeli'deki ana yol güzergahları şu şekilde idi. Sağ kol: İstanbul-Vize-Kırklareli-Aydos-Prevadi-Karasu-Babadağı-İsakçı-Akkerman yoluyla Özi-Kırım. Orta kol: İstanbul-Silivri-Çorlu-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Yogodima üzerinden Belgrad. Sol kol: İstanbul-Silivri-Tekirdağ-Gelibolu-Malkara-Gümilcine-Yenişehir-İzidin-Livadiye yoluyla İstefe. (A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 20, İstanbul, 2000, s.74).

⁹ Feriklik maaşına 5.000 kuruş daha ilave olunarak Selim Paşa'ya 20.000 kuruş maaş verilmesi ve harcırahına karşılık da maaşının memuriyet tarihinden itibaren işletilmesi karara bağlanmıştır (BOA, İ.MTZ.(04), 60, Lef 9, 7 Zilhicce 1270 (31 Ağustos 1854). Ayrıca yazı işlerini görmek üzere 2.500 kuruş harcırah ve 2.000 kuruş aylık ile Sadâret Mektûbî Odası hulefâsından Halil Bey, Selim Paşa'nın yanına verilmiştir (BOA, İ.DH, 19631, 5 Muharrem 1271 (28 Eylül 1854).

¹⁰ 1822-1884 yılları arasında yaşayan ve 19.yüzyıl Osmanlı tarihinde büyük izler bırakan Midhat Paşa, hayatının ilk dönemlerinde Dîvân-ı Hümâyûn ve Sadâret Mektûbî Odası'nda kitabet eğitimi almış, 1842-1845 yılları arasında Türkçe Tahrirat Yardımcılığı göreviyle Şam ve Sayda'da, 1845-1849 yılları arasında ise vali Bekir Sami Paşa'nın Divan Katipliği göreviyle Konya ve Kastamonu'da katiplik hizmetinde bulunmuştur. 1852-1861 yılları arasında bir taraftan Meclis-i Vâlâ Başkatipliğine kadar yükselmiş bir taraftan da Şam'a, Rumeli'ye ve Bursa'ya geçici müfettişlik görevleriyle gönderilmiştir. 1861'de Niş valiliğine tayin edilen Midhat Paşa Tuna, Bağdat, Selanik, Suriye ve Aydın vilayetlerinde valilik yapmıştır. İkışer defa Sadrazamlık, Adliye Nâzırlığı ve Şûrâ-yı Devlet başkanlığı görevlerine getirilmiştir. Sultan V.Murad ve Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasında ve Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuştur. Avrupa'ya sürülmesinin ardından 1878 yılında affedilerek Girit'te oturmasına müsaade edilmiştir. Yaklaşık birer sene Suriye ve Aydın'da valilik yaptıktan sonra Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili görülerek Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmış, üç yıllık sıkıntılı bir hapis hayatından sonra 1884'te Tâif'te vefat etmiştir. Kemikleri, 1951 yılında İstanbul'da Âbide-i Hürriyet Anıtı'na nakledilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Korkmaz, *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2016).

¹¹ Midhat Paşa, bu görevle getiriliş şekli ve amacıyla ilgili olarak hatıratında şunları kaydetmektedir: "Kıbrıslı Mehmed Paşa def'aten Bahriye Nezâreti'nden Sadârete gelip Arabistan Ordusu Müşîrlüğü'nden infisâlîne Midhat Efendi'nin verdiği lâyhıhası sebeb olmuş olmasından ve Efendi-i mûmâ-ileyhin terakkiyâtını çekemeyen husamâsı dahi bir taraftan hakkında si'âyet eylesinenden nâşî müşârun-ileyh bu sûretle Midhat Efendi'nin lekedâr edilerek çürüdümesi sûretini kurmuş ve bu da kendisinin meslek ve iktidârından hâric bir işe me'mûriyetiyle hâsil olur zann eylemiş olduğundan ve o aralık Rumeli'nin sağ ve orta kollarında ve husûsuyla Büyük Balkan'ın her cihetinde zuhûr eden haydutluk ve kat'-ı tarîk maddeleri dâhilen ve hâricen pek ziyâde ehemmiyet almış idüğünden bunun için kuvvet ve şöhrat ve şekîme sâhibi birinin intihâbı lâzım iken Bâbîâlî'den kimsenin haberi olmaksızın müşârun-ileyh bu maslahata Midhat Efendi'yi seçerek irâdesini de almıştır" Midhat Paşa, *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyyesi, Hidematı, Menfâ Hayatı, C.1 (Tabsıra-i İbret)*, Naşiri; Ali Haydar Midhat, İstanbul, Hilal Matbaası, 1325, s.6.

¹² BOA, *Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD)*, 51/61, 4 Zilhicce 1270 (28 Ağustos 1854); İ.MTZ. (04), 60, Lef 9, 7 Zilhicce 1270 (31 Ağustos 1854).

hareketleri incelemek üzere iki müstakil komiser tayin edildiğini İngiltere ve Fransa sefaretlerine bildirdi. Ayrıca Vidin'de sürgünde bulunan Kürt reislerinin Erzurum'a iade edildikleri ve Erzurum valisine gerekli uyarının yapıldığı yönünde Fransız elçisine malumat verildi¹³.

Midhat Efendi'nin Teftiş Faaliyetleri

Midhat Efendi'ye göreviyle ilgili bir de talimat verilmiştir. Buna göre;

"1- Başıbozuk askerler buldukları ve geçtikleri mahallerdeki bütün Osmanlı tebaasına zarar vermektedir. Bazı mahallerde ise haydutlar ortaya çıkarak İslam ve Hıristiyan halka ve ailelerine zulüm etmektedir. Bölgedeki büyük memurlar savaş gailisiyle meşgul olduklarından, küçük memurlar ise bahsedilen konularda gevşek davrandıklarından bölgedeki uygunsuzlukları ortadan kaldırmak üzere ruhsat-ı kâmile ile Midhat Efendi görevlendirilmiştir. Kendisi, aşağıda yazıldığı şekilde görevini yerine getirecektir.

2- Midhat Efendi İstanbul'dan deniz yoluyla Varna'ya gidecek, Bulgar halka zarar verenler ile bunlara müsamaha gösteren memurları ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Yakaladığı suçluları mahallerinde yargılayacak, hak ettikleri cezaları Ceza Kanunnamesi ve daha önce neşrolunan "emr-i âlî" hükümlerine uygun olarak merkezden izin almaksızın infaz edecek, etmez ise kendisi mesul olacaktır. Ceza Kanunnamesi ve emr-i âlî hükümlerinin dışına çıkmak gerekirse Bâbiâli'den izin alacak ve yaptığı icraatları İstanbul'a peyderpey bildirecektir.

3- Varna'dan başlayarak Balkanların öte yüzünde (sağ kolunda) bulunan mahalleri dolaşarak her nerede uygunsuzluk var ise tahkik ve icrasına bakanacak, bir yerde lüzumundan fazla kalmayacaktır¹⁴.

4- Midhat Efendi'nin maiyetinde yeterli miktarda askerî kuvvet bulundurulması Serdar-ı Ekreme (Ömer Lütü Paşa) yazılmıştır. Yine kendisine her türlü yardımın yapılması bölgedeki memurlara bildirilmiştir¹⁵. Midhat Efendi, talep ettiği yardıma kayıtsız kalan memurları derhal merkeze haber verecektir.

5- Osmanlı Devleti'nin hukukunu muhafaza etmek için müttefik devletlerin gönderdikleri askerlerin erzak ihtiyacının karşılanmasına canla başla çalışılması gerekirken aksine zorluk çıkarıldığı haberleri gelmektedir. Bu nedenle Varna Muhafızı Hasan Paşa görevden alınmıştır. Bu hususta dikkatli davranmayanların cezalandırılması ve müttefik devletler askerlerine uygun fiyatla erzak vermeleri yönünde ahalinin bilgilendirilmesi yine Midhat Efendi'nin vazifelerindedir.

6- Midhat Efendi, dolaştığı mahallerdeki büyük-küçük tüm memurların

¹³ BOA, İ.MTZ.(04), 60, Lef 3, Gurre-i Zilhicce 1270 (25 Ağustos 1854), Lef 5; Hariciye Nezareti Sıyasi (HR.SYS), 1190/6; 1190/7.

¹⁴ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 19547, Lef 2.

¹⁵ BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT), 86/76, 3 Muharrem 1271 (26 Eylül 1854); İ.DH, 19547, Lef 2.

bütün hareket ve muamelelerini gizli veya açık İstanbul'a bildirecek, bu hususta hiç kimsenin uygunsuzluğunu gizlemeyeceği gibi dürüst memurların iftiraya uğramalarına da mahal vermeyerek görevini tarafsızca yerine getirecektir.

7- Bu memuriyette doğru yolda hareket etmenin karşılığı mükafat olacağı gibi aksi yola sapmanın karşılığı da ağır mesuliyet doğuracaktır. Bu nedenle vazifenin hakkıyla yerine getirilmesi ve her gidilen mahalde derdi ve şikâyeti olanların gelip durumlarını anlatmalarının halka ilan olunması pek önemlidir"¹⁶.

Talimatta da görüldüğü üzere olağanüstü yetkilerle donatılan Midhat Efendi, 25 Eylül 1854'te deniz yoluyla Varna'ya ulaşarak görevine başlamıştır¹⁷.

Midhat Efendi'nin ilk izlenimlerine göre bölgedeki asayiş durumu, İngiltere ve Fransa sefaretlerinin belirttiklerinden daha da vahimdi. Hıristiyan kocabaşları¹⁸ ve mahallî ileri gelenlerle yüz yüze görüşmeler yapılarak gerçekleştirilen tahkikata göre; çorbacıbaşılar, Hıristiyan halk ve Bulgar çocukları kaçırılarak fidye istenmekte ve fidye verilmediği veya yetersiz bulunduğu takdirde öldürülmekteydiler. Yolcular soyulmakta, ahalinin hayvanları ve evleri yağmalanmaktaydı. Bu olaylar o kadar çok olmaktaydı ki Varna civarında Bulgar çocuğu kaçırılarak akçe alınmamış veya adam öldürülmemiş bir köy bulunmamaktaydı. Yukarıda sayılan kanuna aykırı hareketlere girişenler başıbozuk askerler, haydutluk yoluna sapan yerli Müslüman ahali, serseriler ve bazı yabancı şahıslardı. Kırım Harbi dolayısıyla yerel yöneticiler asayişe gerekli ihtimamı gösteremediklerinden eşkıya aşırı fırsat bulmuş hatta "bayağı ehl-i irz ahâli bile böyle bir kolay kâra sapmak derecesine" gelmişti.

Midhat Efendi, ilk tespitlerinden sonra yanına aldığı nizâmiye ve zabtiye askerleriyle beraber köy köy dolaşarak zarar gören ve haksızlığa uğrayan halkla görüşmek istemiştir. Ancak aşırı derecede korkmuş ve sindirilmiş mağdurlar, bir hayli teminat verilmesine rağmen, şikâyetlerini dile getirmekte tereddüt etmişlerdir. Halkın güvenini kazanmadan görevini layıkıyla yerine getiremeyeceğini anlayan Midhat Efendi, yakalanan eşkıyanın muhakemelerini icra ettikten sonra suçlarının derecelerine göre kurşuna dizmek, idam etmek, Tersane-i Âmire'de küreğe konulmak üzere İstanbul'a göndermek ve 50-500 değnek vurmak gibi yetkisi dâhilindeki cezaları tavizsiz uygulama kararı almıştır. Bu minvalde hareket eden Midhat Efendi bölgede kısa sürede asayiş

¹⁶ BOA, İ.DH, 19547, Lef 2, Tarihsiz (İrade tarihi 23 Zilkade 1270 (17 Ağustos 1854).

¹⁷ Midhat Efendi'nin memuriyet süresinin uzama ihtimali bulunduğundan Meclis-i Vâlâ İkinci Katıplığı vekaletine, Sadâret Mektûbî Odası hulefâsından Ali Bey Efendi getirilmiştir (BOA, İ.DH, 19915, 10 Rebiulevvel 1271 (1 Aralık 1854)). Ayrıca yazı işlerini görmek üzere 5.000 kuruş harcırah ve 1.000 kuruş aylık ile Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefâsından Ârif Efendi, Midhat Efendi'nin yanına verilmiştir (BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL), 13531, Selh-i Safer 1271 (21 Kasım 1854).

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerine "kocabaşı" deniliyordu. Kocabaşılar, XIX. yüzyılda Balkanlar, Anadolu ve Ege adalarındaki Hıristiyan topluluklar arasında "çorbacı" tabiriyle de anılmıştır (DİA, "Kocabaşı", DİA, C.26, Ankara, 2002, s. 140-141).

sağlamıştır.

Yapılan soruşturmalar neticesinde Varna Zabtiye Bölükbaşı İzmitti Emin Ağa'nın, seyisi Petro ve adamları vasıtasıyla halkın malını gasp ettiği ve yakalanan hırsız ve eşkiyayı para karşılığı serbest bıraktığı ortaya konulmuştur¹⁹. Kendisi firar ettiğinden gitmesi muhtemel mahaller yetkililerine yazılar gönderilerek hakkında arama emri çıkarılmıştır²⁰.

Varna Sancağı'na bağlı Hacıoğlupazarı eski ve yeni müdürleri Tatar Ali ile Mehmed beylerin haksız yere ahaliyi hapsedmek, darp ettirmek, hayvanlarına el koyarak kendi çiftliklerine nakletmek gibi suçları işledikleri anlaşılmıştır. Yine Silistre Kaymakamı İbrahim Paşa'nın damadı olup Varna'ya bağlı Pravadi Kazâsı Müdürlüğü'nde bulunan Hasan Bey'in, bazı hırsızları çiftliğinde sakladığı tespit edilmiştir.

Hacıoğlupazarı eski Nâibi Necib Efendi, yaklaşan Rus tehdidi karşısında halkın dağılmaya başlamasıyla Bulgarların hayvanlarını alıp götürmüş ve köylerde tahrir ettiği bir çok metrukat akçesini ve yetimlerin paralarını zimmetine geçirmiştir²¹.

Hacıoğlupazarı Müdürü Mehmed Bey'in mahkemesi tamamlanarak gasp ettiği mallar hak sahiplerine iade edildikten sonra İstanbul'a gönderilmiş, iki sene müddetle Tekfurdağı'na sürgün edilmiştir. Tatar Ali Bey ve Nâib Necib Efendi'nin mahkemeleri görülmek üzere buldukları yerlerden Varna'ya gönderilmelerine, Pravadi Müdürü Hasan Bey'in azledilerek yerine Bimarhane eski Müdürü Tahir Efendi'nin, Hacıoğlupazarı Müdürlüğü'ne ise Varnalı Rıza Bey'in tayinine Bâbiâlice karar verilmiştir²².

Midhat Efendi bölgede karşılaştığı tüm olumsuzluklara müdahale ederek yetkisi dâhilindekilere gerekli işlemleri yapmış, vazifesi dışındakileri ise merkeze bildirmiştir. Bu kapsamda; Osmanlı ve müttefik devletler orduları için Aydos Kazâsı köylerinden alınan erzak ve hayvanlara karşılık ahaliye dağıtılan pusulaların daha sonra paraları ödenmeden toplanmış olduğu²³ ve Şumnu Sancağı'ndaki Cuma-i Atik Kazâsı Müdürü Sâlih Ağa'nın orduya alınan erzakı zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir. Aydos'ta ödeme yapmadan pusulaları toplayan memurlar ortaya çıkarılmış²⁴, Sâlih Ağa ise hesabı görüldükten sonra altı ay müddetle Vidin Eyaleti'ne nefyedilmiştir²⁵.

¹⁹ BOA, İ.MVL, 13442, 17 Muharrem 1271 (10 Ekim 1854).

²⁰ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)*, 169/15, 6 Safer 1271 (29 Ekim 1854).

²¹ BOA, İ.MVL, 13442, 17 Muharrem 1271 (10 Ekim 1854).

²² BOA, İ.MVL, 13952, 22 Cemaziyelevvel 1271 (10 Şubat 1855); *Bâbiâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)*, 435, Sayfa 41-42; *Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)*, 69/28, Safer 1271 (Kasım 1854).

²³ BOA, *A.MKT.UM*, 177/28, 18 Rebiülahir 1271 (8 Ocak 1855).

²⁴ BOA, İ.MVL, 13854, 17 Rebiülahir 1271 (7 Ocak 1855).

²⁵ BOA, İ.MVL, 14317, Lef 5, 23 Ramazan 1271 (9 Haziran 1855).

Midhat Efendi, İstanbul'a yolladığı yazılarda; oldukça düşük miktarda maaş alan zabtiye askerlerinin eşkiya ve hırsızları yakalamak için kendilerini tehlikeye atmadıklarını, hatta köylerde bedava yiyip-içmek ve atlarını besletmekten başka hiçbir iş yapmadıklarını ve hakkıyla görevini yerine getiren zabtiyenin de iftira atılarak²⁶ hapse gönderildiğini belirtmiştir²⁷. Yine, Varna'daki zahîre ihracatı yasağının kaldırılmasıyla oluşan fiyat artışını fırsata dönüştüren halkın elindeki tüm zahîreyi tüccara satması nedeniyle bölgede kıtlık görülebileceği²⁸, Varna Sancağı'nın 1853 (R.1269) senesi adet-i ağnam mültezimi Yovanço'nun halktan fazla tahsil ettiği verginin araştırılması gerektiği²⁹ ve ordulara mahsus "kavâim-i nakdiyye"nin Dersaadetce tedavül ettirilmesiyle kıymeti düştüğünden bundan vazgeçilmesi³⁰ yönünde Bâbiâli'ye tavsiye ve uyarılarda bulunmuştur.

Midhat Efendi'nin diğer bir görevi de müttefik devletler yardımcı askerî kuvvetlerinin erzak ihtiyacının karşılanmasında yaşanan sıkıntıları ortadan kaldırmaktı. Fransa ve İngiltere komiserleriyle görüşen Midhat Efendi bu konuda zorluk çıkarılanların cezalandırılacağını tebliğ etti. Edinilen bilgilere göre İngiltere ve Fransa'nın yardımcı askerî birlikleri için istenen erzakın tedarikine dair eski Varna Kaymakamı Hasan Paşa'nın yazdığı buyrulduca "ahâliye ve Ordû-yı Hümâyûn'a lâzım olacak zehâyir ve erzâkdan mâadâsı verilmek üzere" ifadesinden dolayı bazı sıkıntılar yaşanmıştı. Zaten daha sefaretlerin ilk şikâyetlerinde Hasan Paşa azledildiğinden ve Varna tarafında bulunan İngiltere ve Fransa askerlerinin Kırım'a sevkıyla geride kalan 15.000 Fransız askerinin ihtiyacı da rahatlıkla ve zorluk çıkarılmadan karşılandığından bu konu çözüme kavuşmuş, dolayısıyla Midhat Efendi'ye yapacak fazla bir iş kalmamıştır³¹.

Kırım Savaşı'nın başlangıcında, Rusların Silistre civarına saldırıları esnasında zarar gören ahali ve askerlere padişah tarafından ihsan buyrulan 300.000 kuruşun dağıtılması görevi, o sırada Varna tarafında bulunan Midhat Efendi ile Silistre Kaymakamı İbrahim Paşa ve Silistre meclisine verildi³². Emri alır almaz Silistre'ye giden Midhat Efendi; kaymakam, müftü, nâib, imam, muhtar ve kocabaşların yardımıyla gerekli ön çalışmaları yaptıktan sonra oldukça âdil bir yol izleyerek evleri tamamen yıkılan ve hasar görenleri fakir, orta halli, zengin ve çok zengin olmak üzere dört kısma ayırdı ve sırasıyla tamamı, yarısı,

²⁶ Bölgesinde eşkiyaya göz açtırmayan Şumnu zabtiye çavuşlarından Kaytan Hasan Ağa, iftiraya uğrayarak 1850 yılında 10 sene hapse mahkum olmuştur. Midhat Efendi'nin araştırmaları sayesinde suçsuz olduğu anlaşılan bu kişi serbest bırakılmıştır (BOA, A.MKT.UM, 74/64, 16 Zilhicce 1271 (30 Ağustos 1855).

²⁷ BOA, *Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)*, 286/38, 26 Safer 1271 (18 Kasım 1854).

²⁸ BOA, *MVL*, 284/82, 25 Safer 1271 (17 Kasım 1854).

²⁹ BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)*, 124/37, 4 Rebiülahir 1271 (25 Aralık 1854).

³⁰ BOA, A.MKT.NZD, 132/10, 22 Cemaziyevvel 1271 (10 Şubat 1855)

³¹ BOA, İ.MVL, 13442, 17 Muharrem 1271 (10 Ekim 1854).

³² BOA, A.MKT.MVL, 68/59, 8 Safer 1271 (31 Ekim 1854).

üçte biri ve dörtte biri oranında inşa ve tamir masraflarını karşıladı. Asker ve halktan ölenlerin aileleri de durum ve ihtiyaçlarına göre dört kısma ayrılarak birinci kısımdakilere 1000'er, ikinci kısımdakilere 750'şer, üçüncü kısımdakilere 500'er ve dördüncü kısımdakilere 250'şer kuruş dağıtıldı. Yaralılarından iyileşenlere 200'er, sakat kalanlara ise 500'er kuruş verildi³³.

Netice itibariyle Midhat Efendi yaklaşık dört ay süren birinci Rumeli müfettişliği görevinde Varna, İslimye, Şumnu ve Ruscuk sancaklarındaki birçok kazâ ve köyleri dolaşarak adam kaçırma, öldürme, yol kesme ve gasp gibi suçları işleyen eşkiya ve haydutları yakalamış, bunlardan 54'ünün mahallerinde mahkemelerini görerek üçünün idam, diğerlerinin pranga ve değnek cezalarını infaz etmiştir. Büyük suç işleyen ve cezalandırılmaları yetkisi dışında kalan 74 kişiyi ise İstanbul'a göndermiştir³⁴. Bu kişiler Meclis-i Vâlâca yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Gasp olunan, çalınan ve zimmete geçirilen her türlü eşya ve malı ortaya çıkararak sahiplerine iade etmiştir. Yine Silistre köylerinde bazı Bulgarların mal ve eşyasını gasp etmiş olan muvazzaf askerlerden yedi kişi değnek ile cezalandırılarak memleketlerine yollanmıştır³⁵.

Dört aylık süre zarfında başarılı bir şekilde görevini yerine getirerek 1855 Şubat başlarında İstanbul'a dönen Midhat Efendi, Sadrazam Mustafa Reşid ve Hâriciye Nâzırı Âli paşalara çalışmalarıyla ilgili raporlar sunmuştur. Bu raporlardan etkilenen Bâbîâli, ceza hükümlerinin İstanbul'a sorulmadan icrasına yetkili olacak şekilde Rumeli'nin her eyaletinde birer reis idaresinde geçici meclisler (muvakkat meclis) kurulması ve Midhat Efendi'nin yeni oluşturulacak Balkan Eyaleti Muvakkat Meclisi Reisliği'ne getirilmesi gibi planlar yapmıştır. Ancak Balkan eyaletlerinin yeniden düzenlenmesindeki zorluklar ve nezâretlerde meydana gelen değişikliklerden dolayı bu plan uygulamaya konulamamıştır³⁶.

Ferik Selim Paşa'nın Teftiş Faaliyetleri

Selim Paşa'ya da göreviyle ilgili bir talimat verilmiştir. Buna göre;

"1. Başıbozuk askerler buldukları ve geçtikleri mahallerdeki bütün Osmanlı tebaasına zarar vermektedir. Bazı mahallerde ise haydutlar ortaya çıkarak İslam ve Hıristiyan halka ve ailelerine zulüm etmektedir. Bölgedeki büyük memurlar savaş gâilesiyle meşgul olduklarından, küçük memurlar ise bahsedilen konularda gevşek davrandıklarından bölgedeki uygunsuzlukları ortadan kaldırmak üzere ruhsat-ı kâmile ile Selim Paşa görevlendirilmiştir. Kendisi,

³³ BOA, İ.MVL, 13843, 9 Rebiülahir 1271 (30 Aralık 1854); *BEO.AYN.d*, 435, s. 136.

³⁴ Midhat Paşa'nın hatıratında rakamlar daha farklıdır. Paşa, hatıratında 284 eşkiyayı yakaladığını, bunlardan dördünü İslimye, Cuma ve Şumnu'da idam ettiğini ve 80 kadarını da küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderdiğini yazmaktadır (Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, s. 7).

³⁵ BOA, İ.MVL, 13939, 10 Cemaziyelahir 1271 (28 Şubat 1855).

³⁶ Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, s. 7.

aşağıda yazıldığı şekilde görevini yerine getirecektir.

2-Selim Paşa, yakaladığı suçluları mahallerinde yargılayacak, hak ettikleri cezaları Ceza Kanunnamesi ve daha önce neşrolunan “emr-i âlî” hükümlerine uygun olarak merkezden izin almaksızın infaz edecektir. Ceza Kanunnamesi ve emr-i âlî hükümlerinin dışına çıkmak gerekirse Bâbîâlî’den izin alacaktır.

3. Selim Paşa’nın maiyetinde yeterli miktarda askerî kuvvet bulundurulması Serdar-ı Ekreme (Ömer Lütfi Paşa) yazılmıştır. Yine kendisine her türlü yardımın yapılması bölgedeki memurlara bildirilmiştir. Selim Paşa, talep ettiği yardıma kayıtsız kalan memurları derhal merkeze haber verecektir.

4. Selim Paşa, Balkanın beri tarafından başlayarak Rumeli’nin sol koluyla ta Yanya’ya kadar gidecek ve sonra oradan Yenişehir tarafına gelecektir. Belirtilen güzergahta her nerede uygunsuzluk var ise tahkik ve icrasına bakacak, bir yerde lüzumundan fazla kalmayacaktır.

5. Selim Paşa, dolaştığı mahallerdeki büyük-küçük tüm memurların bütün hareket ve muamelelerini gizli veya açık İstanbul’a bildirecek, bu hususta hiç kimsenin uygunsuzluğunu gizlemeyeceği gibi dürüst memurların iftiraya uğramalarına da mahal vermeyerek görevini tarafsızca yerine getirecektir.

6. Selim Paşa, Yanya valisi ile müzakerede bulunarak Yanya taraflarında meydana gelen fenalıkları tamamen ortadan kaldıracak ve bu fenalıklara cesaret edenleri şiddetli bir şekilde te’dir edecektir. Yenişehir Eyaleti’nde dahi bu gibi uygunsuzluklar varsa orada da aynı şekilde hareket edecektir.

7. Bu memuriyette doğru yolda hareket etmenin karşılığı mükafat olacağı gibi aksi yola sapmanın karşılığı da ağır mesuliyet doğuracaktır. Bu nedenle vazifenin hakkıyla yerine getirilmesi ve her gidilen mahalde derdi ve şikâyeti olanların gelip durumlarını anlatmalarının halka ilan olunması pek önemlidir³⁷.

Talimatta da görüldüğü üzere olağanüstü yetkilerle donatılan Selim Paşa’nın görev yetki ve alanı eşkıyalık ve haydutluk olaylarını sona erdirerek asayiş sağlamanın, bu olaylara karışanları yargılamak ve cezalarını Ceza Kanunnamesi ve daha önce neşrolunan “emr-i âlî” hükümlerine uygun olarak merkezden izin almaksızın infaz etmektir. Bu kapsamda İstanbul’dan ilk olarak Edirne’ye hareket eden Selim Paşa yol üzerinde Edirne Eyaleti’nin bazı kazalarına uğrayarak gerekli gördüğü kanunsuzluklara müdahale etmiştir. Çorlu Kazası Değirmen Karyeli Presko Çorbacı’nın çalınan ve daha sonra bulunarak beytülmale teslim edilip bedelsiz ve kanunsuz bir şekilde Edirne Valisi Rüstem Paşa’nın zimmetine geçirilen mandalarını ona geri iade etmiştir. Yine Zağra-i Atik Kazası’nda eşkıyadan Balabancı Ahmed’in 7-8 arkadaşıyla Uzuncaâbâd

³⁷ BOA, İ.DH, 19547, Lef 1,3, Tarihsiz (İrade tarihi 23 Zilkade 1270 (17 Ağustos 1854); HR.MKT, 86/76, 3 Muharrem 1271 (26 Eylül 1854); A.MKT.NZD, 118/26, 29 Zilhicce 1270 (22 Eylül 1854).

Panayırı'ndan dönmekte olan İslimye tüccarlarının 7 Ekim 1854 Cumartesi günü yollarını keserek eşya ve paraları gasp ve bir tüccarı katl etmeleri üzerine Zağra-i Atık Kaymakamı Hurşid Efendi, bazı meclis azaları ve zabtiye ile üzerlerine gidilerek eşkıya grubu Ahurlar Karyesi konusunda kısırılmış ve çıkan çatışmada bir zabtiye eri ölmüş, biri yaralanmış, eşkıyadan da bir kişi öldürülmüş, biri yaralı olmak üzere diğerleri kaçmışlardır. Ayrıca Mumcu Deli Mehmed'in 3 arkadaşıyla birlikte 3 Ekim 1854 Salı günü Havsa Kazası'na bağlı Tekye Şeyhleri Karyesi'nde bir Hıristiyan'ın hanesinin kapısını kırarak eşyalarını gasp ve 18 yaşındaki kızını kaçıırarak 25 bin kuruş fidyeye karşılığında kızı bırakmaları ve 7 Ekim'de Ereğli Kazası'na bağlı Papatlı Çiftliğinde korucu olan Ali'nin öldürülmesi olaylarıyla ilgili tahkikat yürütülmüştür³⁸.

Selim Paşa 11 Aralık'ta Edirne'den hareket ederek memuriyeti gereği yol üzerinde bazı mahallere uğrayarak 30 Aralık'ta Yenişehir'e varmıştır. Burada meclis azaları, memleket ileri gelenleri ve bilcümle halkın huzurunda memuriyetiyle ilgili fermanı okumuştur. Gelişinin hemen ertesi günü toplanan mecliste bazı haydut, eşkıya ve hırsızların Yenişehir taraflarında halka zarar vermekte oldukları ve başıbozuklarla "kapusuz takımı"nın da köylüleri darb ve yiyecek talep etmek gibi türlü kanunsuz işlere karıştıkları tespiti yapıldıktan sonra suçluların yakalanması için vali ve Ferik Şakir Paşa ile müzakere edilerek başlarında iyi bir zabıt ile üç kol halinde nizamiye ve muvazzaf askerler sevk edilmiştir³⁹.

Selim Paşa Yenişehir'de bir taraftan bu tedbirleri alırken bir taraftan da daha önce yakalanan zanlıların memleket meclisinde sorgularını ve mahkemelerini görerek cezalarını infaz etmiştir. Bu kapsamda Tırhala Sancağı'nda eşkıyalık ve hırsızlık yaparak yakalanan Hasan, Mehmed, Vasil ve Kostandi'nin memleket umûmî meclisinde Selim Paşa da hazır olduğu halde mahkemeleri görülmüştür. Ceza kanunnamesine göre büyük suç işlemiş hükmünde görülen Hasan, Mehmed ve Kostandi'nin üçer yüz, Vasil'in ise 150 değnek vurularak cezalandırılıp İstanbul'a sürülmelerine karar verilmiştir⁴⁰. Yine eşkıyaya yardım ve yataklık eden Tırhala Sancağı'ndan Panayot ve Çoban Yorgi'nin, Selim Paşa'nın da hazır bulunduğu memleket meclisindeki mahkemelerinden sonra iki ay süreyle prangaya vurularak gemilerde görevlendirilmeleri (*hidemât-ı sefînedâ istihdâm*) ve cezalarını çektikten sonra kefile bağlanmak şartıyla serbest bırakılmaları kararı alınmıştır⁴¹.

Selim Paşa, Yenişehir'de, asayiş ihlal eden haydut ve eşkıyaları takip ederek yakalamaktan ziyade kendisi gelmeden önce ele geçirilerek hapse konulan eşkıyanın mahkemeleriyle vakit geçirmiştir. Bu sırada yetkisine da-

³⁸ BOA, MVL, 283/4, Lef 1.

³⁹ BOA, MVL, 286/33, 19 Rebiülahir 1271 (9 Ocak 1855).

⁴⁰ BOA, MVL, 287/56, Lef 1, 29 Rebiülahir 1271 (19 Ocak 1855).

⁴¹ BOA, MVL, 287/56, Lef 2, 13 Cemaziyevvel 1271 (1 Şubat 1855).

yanarak aşırı ve gereksiz şiddet kullanmıştır. Halkı tedirgin eden bu uygulamaları, Yanya valisi Ahmed İzzet Paşa ve Yanya ve Tırhala'daki "beylerin" ve memurların gayrimüslimlere hakaret, angarya, gasp ve yağma gibi kanuna aykırı davranışlarını incelemek üzere görevlendirilen komisyonda aza bulunan Rüstem Bey tarafından merkeze şikâyet edilmiştir. Buna göre Selim Paşa, Yenişehir meclisinde mahkemeleri yapılarak hırsızlık ve eşkıyalık suçundan kimi küreğe konulmak kimi ise prangabend edilmek üzere İstanbul'a gönderilecek olan 19 Müslüman ve Hıristiyandan her birine asker çavuşlarıyla 500'er değnek vurdurmuş ve bundan dolayı içlerinden üçü ölmüş, üçü de hastalanmıştır. Yine Selim Paşa, kisasına hükmolunan bir katili, İstanbul'dan iradesi gelmeden meydana çekerek kurşuna dizmiştir. Ayrıca suçunu itiraf ettirmek için bir Hıristiyan zanlıyı, Hz. İsa'nın doğum günü yortusunda (ıyd-i mîlâd-ı İlsâ) halkın önünde darb ettirmiştir. Hatta bu olay, Hz. İsa'nın doğum günü yortusuna riayet olunmadı diye İngiliz konsolosunun protestosuna sebep olmuştur. Tüm bu olaylar Hıristiyan halkta korku, endişe ve huzursuzluğa, "*Tanzimat ilga mı olundu*" diye sorgu ve söylentilere sebebiyet vermiştir. Yine bu olayların Rusya'nın iddialarına delil ve bahane olacağı da aşıkardı⁴².

Yanya valisi Ahmed İzzet Paşa ve Rüstem Bey'in şikâyet ve ihbarlarını dikkate alan Bâbîâli, Yenişehir'den Yanya'ya geçmek üzere olan Selim Paşa'nın görevini sona erdirmiş, derhal İstanbul'a dönme emrini vermiştir. Selim Paşa'nın Yanya'da icra edeceği vazifesini ise Yanya valisine tevdi etmiştir⁴³.

Selim Paşa, 1855 Mart ayı başlarında Yanya'ya varmış, Yanya valisi tarafından Bâbîâli'den gelen fermanın tebliğ edilmesinin ardından İstanbul'a dönmüştür⁴⁴.

Sonuç

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte devlet idaresi ve anlayışında yeni bir döneme geçilmiştir. Fermanın getirdiği yenilikleri, içeriğini ve nasıl uygulanacağını halka ve taşra idarecilerine anlatmak ve fermanın kapsama alanını denetlemek amacıyla 1840-1850 yılları arasında 3 kez Rumeli ve Anadolu'ya müfettişler gönderilmiştir. Tam olarak bu amaçla olmasa da buna benzer bir şekilde Kırım Savaşı sırasında İngiltere Sefiri ve Fransa Mazlahatgüzarı'nın şikâyetleri üzerine Rumeli'de artan asayişsizliği ve Tanzimat'a aykırı uygulamaları önlemek amacıyla Bâbîâli tarafından Balkanlara müfettiş olarak Midhat Efendi ve Selim Paşa yollanmıştır.

⁴² BOA, A.AMD, 53/40, Gurre-i Rebiülahir 1271 (22 Aralık 1854); İ.DH, 20322, Lef 1, 15 Cemaziyelvelvel 1271 (3 Şubat 1855); A.MKT.NZD, 148/10, 26 Şaban 1271 (14 Mayıs 1855); *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)*, 480/28, 29 Kanun-ı Sani 1855.

⁴³ BOA, İ.DH, 20322, Lef 2, 8 Cemaziyelahir 1271 (26 Şubat 1855); A.AMD, 54/3, 7 Cemaziyelahir 1271 (25 Şubat 1855); A.MKT.UM, 183/87, 8 Cemaziyelahir 1271 (26 Şubat 1855);

⁴⁴ BOA, A.MKT.UM, 185/99, 25 Cemaziyelahir 1271 (15 Mart 1855).

Sefaretlerin şikâyetlerini araştırmak ve ilgili görülenleri yakalamak, yargılamak ve cezalarını infaz etmek gibi geniş yetkilerle donatılan Selim Paşa ve Midhat Efendi 1854 yılı Eylül ayı sonlarında görev bölgelerine hareket etmişlerdir.

İstanbul'dan 25 Eylül 1854'te deniz yoluyla Varna'ya giden Midhat Efendi yaklaşık 4 ay boyunca Varna, İslimye, Şumnu, Ruscuk ve Silistre sancaklarındaki birçok kazâ ve köyleri dolaşarak adam kaçırma, öldürme, yol kesme ve gasp gibi suçları işleyen eşkiya ve haydutları yakalamış, bunlardan 54'ünün mahallerinde mahkemelerini görerek üçünün idam, diğerlerinin pranga ve değnek cezalarını infaz etmiştir. Büyük suç işleyen ve cezalandırılmaları yetkisi dışında kalan 74 kişiyi ise İstanbul'a göndermiştir. Kanuna aykırı hareket eden ve yolsuzluğa bulaşan memurlardan Varna Zabtiye Bölükbaşı İzmimli Emin Ağa, Hacıoğlupazarı eski ve yeni müdürleri Tatar Ali ile Mehmed beyler, Pravadi Kazâsı Müdürü Hasan Bey, Hacıoğlupazarı eski Nâibi Necib Efendi ve Cuma-i Atik Kazâsı Müdürü Sâlih Ağa'yı yargılamıştır. Gasp olunan, çalınan ve zimmete geçirilen her türlü eşya ve malı ortaya çıkararak sahiplerine geri vermiştir.

Kırım Savaşı'nın başında Rusların saldırısıyla zarar gören Silistre halkına padişahın ihsan ettiği 300.000 kuruşu Silistre meclisiyle birlikte adil bir şekilde dağıtmıştır. 1855 Şubat başlarında İstanbul'a dönen Midhat Efendi, Sadrazam Mustafa Reşid ve Hâriciye Nâzırı Âli paşalara çalışmalarıyla ilgili raporlar sunmuştur. Bu raporlardan etkilenen Bâbiâli, ceza hükümlerinin İstanbul'a sorulmadan icrasına yetkili olacak şekilde Rumeli'nin her eyaletinde birer reis idaresinde "muvakkat meclis" kurulması ve Midhat Efendi'nin yeni oluşturulacak Balkan Eyaleti Muvakkat Meclisi Reisliği'ne getirilmesi gibi planlar yapmıştır. Ancak Balkan eyaletlerinin yeniden düzenlenmesindeki zorluklar ve sadaret ve nezâretlerde meydana gelen değişikliklerden dolayı bu plan uygulamaya koulamamıştır.

İstanbul'dan ilk olarak Edirne'ye hareket eden Selim Paşa ise yol üzerinde Edirne Eyaleti'nin bazı kazalarına uğrayarak ve arkasından Yenişehir'e geçerek gerekli gördüğü kanunsuzluklara müdahale etmiştir. Ancak Selim Paşa'nın Yenişehir'deyken gereksiz yere aşırı şiddete başvurması huzursuzluğa ve şikâyetlere sebep olmuştur. Şikâyet ve ihbarları dikkate alan Bâbiâli, Yenişehir'den Yanya'ya geçmek üzere olan Selim Paşa'nın görevini sona erdirmiş, derhal İstanbul'a dönme emrini vermiştir. Selim Paşa'nın Yanya'da icra edeceği vazifesini ise Yanya valisine tevdi etmiştir. Selim Paşa, 1855 Mart ayı başlarında İstanbul'a dönmüştür.

MİDHAT EFENDİ (PASHA) AND SELİM PASHA'S INSPECTORSHIPS OF RUMELIA (1854-1855)

ABSTRACT

In this article, the activities of Midhat Effendi and Selim Pasha were examined. They were sent to Rumeli by the Sublime Porte as inspectors based on the complaints of the British and French embassies concerning the perturbing acts such as banditry, theft and kidnapping in the Balkans during the Crimean War (1853-1856). Midhat Effendi was appointed for the regions near Varna and would be famous for the achievements of the governorships such as Danube and Baghdad. In this context, Midhat Effendi's fight against people who were involved in crimes such as kidnappings, killing, roadblocks and extortion in Varna, Sliven, Shumen and Ruse as well as his prosecution of officials involved in corruption were examined. Again, activities of Selim Pasha, who was assigned to Edirne, Larissa and Janina, were discussed in terms of the disruptive elements in these regions.

Keywords: Midhat Pasha, Selim Pasha, Balkans, Crime, Inspection.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (İ.MTZ.(04)

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD)

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)

Yayınlar

Armağan, A. Latif; "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 20, İstanbul, 2000, s.73-118.

Akyıldız, Ali; "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.40, İstanbul, 2011, s.1-10.

Aydın, Mahir; *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi*, TTK, Ankara, 2013, s.95-113.

DİA, "Kocabaşı", *DİA*, C.26, Ankara, 2002, s. 140-141.

Eren, A. Cevad; "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C.11, MEB, İstanbul, 1970, s.709-765.

İnalçık, Halil; "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, C. 28/112, TTK, Ankara, 1964, s.612-614.

Korkmaz, Adem; *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2016,

Midhat Paşa; *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyyesi, Hidemâtı, Menfâ Hayatı, C.1 (Tabsıra-i İbret)*, Naşiri; Ali Haydar Midhat, İstanbul, Hilal Matbaası, 1325.

Özcan, Abdülkadir; "Başı Bozuk", *DİA*, C.5, İstanbul, 1992, s.130.

Uçarol, Rifat; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

“BULGAR FESAD KOMİTESİ REİSİ” VASIL LEVSKİ’NİN EYLEMLERİ VE MAHKEMEDE VERDİĞİ İFADE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Cengiz YOLCU*

Öz

Vasil Levski (1837-1873) dahil olduğu ve örgütlediği isyan eylemleri nedeniyle Bulgar bağımsızlık hareketinin ve bugünkü Bulgar millî kimliğini teşkil eden şahsiyetlerin en önde gelenlerindedir. Aldığı dinî eğitimin ardından “daskallık” (öğretmenlik) yaparken Sırbistan’da örgütlenmeye başlamış olan isyancı ve ihtilâlcî çetelere katılmıştır. Bulgaristan’da kapsamlı bir ayaklanma tertip etmek üzere faaliyet gösterirken cinayet ve hırsızlık gibi birçok suç da işlemiştir. Kendisine bağlı çete mensuplarının gerçekleştirdiği bir soygun neticesinde yakalanmış ve Osmanlı adlî makamlarınca yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırılmıştır. Cezası 19 Şubat 1873’te infaz edilmiştir. Bu çalışmada Levski’nin ilk defa Türkçe yayımlanan istintaknâmesinin metni okuyucuya sunulmakta, Vasil Levski’nin ve emrindeki ihtilâl örgütünün eylemleri bu birincil kaynak muvacehesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vasil Levski, Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Birinci Bulgar Lejyonu, İkinci Bulgar Lejyonu, Bulgar Merkezî İhtilâl Komitesi

Ben, Vasil Levski, Karlovo’da doğdum,

Bulgar bir anneden doğan bir yunak’ım [kahraman],

Türklerin ya da bir başkasının kölesi olmayı

Ve sevgili halkımın da aynı durumda bulunmasını istemedim.²

* Arş. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü, cengizyolcu@gmail.com.

¹ Her çalışma gibi bu yazı da birçok kişinin desteği ve yardımlarıyla hayat buldu. Öncelikle bu yazının hazırlanmasına vesile olan ve beni teşvik eden Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu’na teşekkür ederim. Yazımın esas malzemesini oluşturan Vasil Levski’nin mahkeme huzurunda verdiği ifade Sofya’da Bulgaristan Millî Kütüphanesi’ndeki Şarkiyat Bölümü’nde (Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий - Ориенталски Отдел) muhafaza edilmekte. Sofya’da geçirdiğim süre boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, karşıma çıkan tüm bürokratik prosedürleri aşmama yardımcı olan Margarita Dobrova’ya (Маргарита Добрева) minnettarım. Şarkiyat Bölümü sorumlusu Sayın Rumen Kovaçev’e (Румен Ковачев) çalışmam için gerekli izinleri verdiği için, Şarkiyat Bölümü – 1 Numaralı Okuma Salonu’nun nazik görevlileri Vanya Spasova (Ваня Спасова), Vladimira Kalçeva (Владимира Калъчева), Mihaela Kovaçeva (Михаела Ковачева) ve Gabriela Angelova’ya (Габриела Ангелова) yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Metnimi okuyarak kıymetli görüşlerini benimle paylaşan sayın hocalarım Kemal Beydilli’ye ve Ali Akydız’a çok teşekkür ederim. Metinde okuyamadığım kelimeleri tespit etmek için bana vakit ayıran ve yardımcı olan Davut Erkan’a teşekkür ederim. Hasan Ali Çakmak her zaman olduğu gibi en ihtiyaç duyulan anda “hızır gibi” yetişti, sağ olsun.

² Иван Унджиев & Никола Кондарев, *Свята и Чиста Република: Избрани Страници от Писмата на Васил Левски*, София: Наука и Изкуство, 1987, s. 225. [Аз, Васил Лъвский в Карлово роден,/ от българска майка юнак аз роден,/ не щях да съм турски и никакъв роб,/ същото да гледам и на милий род.]

Düşüncesi ve eylemleri kısacası çok da uzun sürmeyen hayatı bu dört-
lülle özetlenebilecek olan Vasil Levski, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü
komitacılık faaliyetleri ve 19 Şubat 1873 tarihinde idam edilmesinin ardından
günümüzde Bulgar millî kimliğini oluşturan en önemli figürlerden birisidir.
Bulgaristan'ın “Özgürlük Havarisi” [*Апостола на Свободата*] olarak tavsif
edilen, ismi ülkenin her şehrinde sokaklarda, caddelerde, meydanlarda, okul-
larda ve parklarda yaşatılan, hemen her şehirde büstleri ve heykelleri bulunan,
duvarlara portreleri çizilen ve sözleri yazılan, adını taşıyan futbol takımlarının³
olduğu Levski, Türkiye'de ve Türkçe literatürde pek tanınmayan bir tarihsel
şahsiyettir. Bir başka ifadeyle “politik olarak hâlâ canlıdır” ve şahsında bir ara-
ya getirdiği ve temsil ettiği değerler çok güçlüdür. Ardılları ve bilhassa edebi-
yatçılar tarafından bir millî kahraman mertebesine yükseltilen, bir anlamda
dokunulmazlık ve eleştiriden hâlî olmak zırrı giydirilen; Osmanlı bakış açısına
göre ise tam tersine, kanun nazarında “düzeni bozmaktan, ihtilâl teşebbüs
etmekten, silahlı soyguna karışmaktan ve cinayet işlemekten mahkum edilen
bir suçlu olan Levski'nin Bulgaristan devletinin resmî tarihi ve Bulgar halkının
düşünce dünyasında sahip olduğu yeri⁴ tetkik ve tahlil etmek oldukça kapsamlı
ve uzun süreli bir çalışmayı gerektiriyor. Bu sebepten ötürü makalemde ön-
celikle Levski'nin yaşam öyküsü ve siyasi faaliyetlerine değineceğim. Sonra-
sında ise Levski'nin Sv. Sv. Kiril ve Metodiy Bulgaristan Millî Kütüphanesi'nde
bulunan, bugüne kadar günümüz Türkçesiyle yayımlanmamış, Osmanlı mah-
kemesindeki sorgusu ve mahkeme huzurunda verdiği, tutanaklara Osmanlıca⁵
olarak kaydedilen ifadesinin metnin transliterasyonunu sunacağım.

³ Makaleyi yayıma hazırlarken –bildiklerimin ve tahminimin çok ötesinde- profesyonel ve amatör
liglerde lisans sahibi olan, şampiyonalara katılan ya da halihazırda herhangi bir ulusal şampiyonaya
iştirak etmeyen *Levski* adını taşıyan 29 adet futbol takımı bulunduğunu gördüm. (Bkz. <http://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTGldzF9vZl9mb290YmFsbF9jbHVic19pbl9CdWxnYXJpYQ> erişim tarihi: 20.12.2017)

⁴ Söz konusu bu tartışmanın farklı zamanlardaki veçheleri için Maria Todorova'nın Levski'nin
ölümünün ardından bir ulusal kahraman hâline gelmesini inceleyen çalışmasına bakılabilir. Maria
Todorova, *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's
National Hero*, Budapest & New York: Central European University Press, 2009. Levski'nin diğer
ihtilâlcilerin Bulgar tarih yazımında ne şekilde değerlendirildiklerine ilişkin de bkz. Roumen
Daskalov, *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*, Budapest
& New York: Central European University Press, 2004.

⁵ Vasil Levski'nin mahkemede hangi dilde, Türkçe mi ya da Bulgarca mı ifade verdiği dair
şimdiye dek bir kayıt bulamadım. Ancak metinde geçen bazı sözcükler ya da ifadeler dikkate
alındığında ortaya birkaç ihtimal çıkıyor. Bunlardan ilki, Levski yetersiz ve zayıf da olsa mahkemede
Türkçe ifade vermiş olabilir ki bazı sorulara verdiği cevaplar da bu ihtimale işaret ediyor. Bir
soruya verdiği cevapta kullandığı “Evvel inkâr edişim Türkçe bilmediğimden idi.” cümlesi bu yargıyı
destekliyor. Ancak ifadesinde yer alan “kemâ-fi's-sâbık” gibi sözcükler Türkçesi muhtemelen zayıf
olan bir kişinin buna benzer ifadeler kullanması dikkat çekicidir. İkinci olasılık sorgulayanların
Türkçe tanıklar ve maznunların ise sadece Bulgarca konuşmalarından dolayı tercüman vasıtası
ile görüşmüş olmalarıdır. Bu durumda ise metni kayda geçiren kâtibin Osmanlıca imlâ kusurları
dikkati çekecektir. Üçüncü ihtimal de Levski'nin Türkçe bildiğini varsayarsak Türkçe işittiği
sorulara Bulgarca cevap vermiş olmasıdır. Bu ihtimalleri kesinleştirecek kanıtlar şu an için –ne
yazık ki- mevcut değildir.

Vasil Levski'nin Doğduğu ve Yetiştığı Koşullar

Bulgar isyan ve bağımsızlık hareketinin Georgi Sava Rakovski, Lyuben Karavelov, Hristo Botev gibi önde gelen şahsiyetlerinden olan Vasil İvanov Kuņçev [Васил Иванов Куңчев] –maruf olduğu Levski⁶ adı aslında kendisine Georgi Sava Rakovski tarafından verilen bir lakaptır ve “aslan gibi” manasına gelmektedir- 6 Temmuz 1837⁷ tarihinde Karlova/Karlı-ova [Карлово] kentinde İvan Kuņçev [Иван Куңчев] ve Gina Karaivanova-Kuņçeva [Гина Караиванова-Куңчева] çiftinin ikinci çocukları olarak dünyaya gelir.⁸ Bu noktada Levski'nin doğum yılı ile ilgili bir şerh düşmek istiyorum. Mevcut literatürde 1837 yılına tarihlenen doğumu hakkında tereddüde düşüren birkaç veri mevcut. Bunlardan ilki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığım A. MKT. UM 1241/11 kodlu gömlekte yer alan bir fotoğrafa dayanıyor. Bükreş'te çekildiği düşünülen ve 1872 yılına tarihlenen bu fotoğraf aynı zamanda peşinde oldukları Levski'yi yakalamalarına kolaylık sağlaması için Osmanlı zaptiyelerine dağıtılmış. Arşivde tespit ettiğim fotoğrafın arkasında Osmanlıca olarak şöyle yazmakta:

Karlova kasabalı olub el-ân kasaba-i mezbûrede valdesi bulunan Lefski Vasil Diyakon'un resmidir.[.] Merkumun bıyığının altında ve üst çenesinde olan bir diş dışarı doğru olduğundan dudığı kalkıkça ve sarı bıyıklı orta boylu ve mâî gözlü yirmi beş ve yirmi altı yaşında olduğu...⁹

⁶ Metinde bundan sonra maruf olduğu ismi yani Levski'yi kullanacağım.

⁷ Jülyen takvime göre 6 Temmuz 1837 şeklinde verilen doğum tarihi günümüzde kullanılmakta olan Gregoryen takvime dönüştürüldüğünde 18 Temmuz 1837 olacaktır. Иван Унджиев, *Васил Левски: Биография*, София: Издателство Наука и Изкуство, 1980, s. 35.

⁸ Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background of Nineteenth Century Bulgaria*, London: George Allen and Unwin Ltd., 1967, s. 17.

⁹ BOA, A. MKT. UM, 1241/11.

19 Şubat 1873 tarihinde idam edilen Levski'nin yakalanmasının ve cezasının infazından kısa bir süre öncesine tarihlendirilen fotoğraf arkasındaki yazıyı müşahede ettiğimde Osmanlı makamlarının muhtemelen yanlış bir istihbarat neticesinde aranmakta olan maznunun yaşını –otuz beş ya da otuz altı olması gerekirken- yanlışlıkla “yirmi beş ve yirmi altı” halinde yazdığını düşünmüştüm. Ancak yazımın sonunda tam metnini ilave ettiğim Levski'nin Osmanlı mahkemesinde beyan ettiği ifadesinde kimlik tespiti yapılırken kendisine adı, baba adı, mesleği ve doğum yeri ile birlikte yaşı sorulduğunda kendisi de 24 Ocak 1873 [25 Zilkade 1289] tarihinde yirmi altı-yirmi yedi yaşında olduğunu belirtir.¹⁰ Levski'nin doğum tarihi kabul edilen yıl ile arşiv belgelerinin işaret ettiği bilgi on yıllık bir farkı ortaya koymakta. Bulgarca literatürde Levski'nin doğduğu yıl konusunda bir ihtilaf yok. Yalnızca Levski hakkında en kapsamlı biyografilerden birisini kaleme almış İvan Unciev, Levski'nin çağdaşları da dahil olmak üzere, biyografisini hazırlayan yazarların eserlerini inceleyerek söz konusu tarihin Jülyen takvime göre 26 Haziran mı yoksa 6 Temmuz mu olduğu meselesini tartışmaktadır.¹¹ Bu meseleye kolaylıkla cevap bulmak mümkün değil ancak yine de sorunun sorulması lüzumlu.

Karlova'da eğitimine başlayan Vasil, babasını kaybetmesi üzerine aynı zamanda bir ruhban olan dayısı Hacı Vasili'nin himayesine girer. Yeğeni Vasil'in kilisede yetişmesini ve yine kilisede görev yapmasını isteyen dayısı sesi dinleyenleri etkileyen Vasil'in dönemin tanınmış kilise mugannilerinden Rayno Popoviç'ten ders almasını sağlar.¹² 1855 yılında Hacı Vasili, Hilendar Manastırından gelen talimat üzerine Eski Zağra'ya [Stara Zagora] gider. Eğitimine bu şehirdeki kilisede devam eden Vasil, 1858'de Sopot'taki Aziz Spas [Свети Спас] Manastırında ruhbanlığa adım atarak *diyakon*¹³ unvanını kazanır ve Diyakon İgnatij ismiyle vazifesine başlar.¹⁴ Sonrasında ruhbanlık görevine devam etmese de bu unvanı yaşamının sonuna dek bir mahlas gibi kullanacaktır.

İhtilâl ve İsyan Faaliyetleri

1862'de Georgi Sava Rakovski'nin ihtilâl ve millî bağımsızlık fikirlerinin etkisiyle Belgrad'a gider. Burada 1 Eylül 1860 tarihinden beri *Dunavski Lebed* [Тана Куџусу/Дунавски Лебед] gazetesini yayımlamakta olan Rakovski, Va-

¹⁰ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientalski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 1. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 1.

¹¹ Иван Унджиев, *Васил Левски: Биография*, София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1993.

¹² MacDermott, *The Apostle of Freedom*, s. 34-35.

¹³ Diyakon, Türkçe'de *diyakos* olarak da kullanılır. Hıristiyanlık'taki üç büyük din adamı hiyerarşisinin piskoposluk ve rahiplikten sonra gelen en alt aşamasıdır. Diyakoslar kilisede *sakramentleri* idare etmek dışındaki genel işleri görürler ve rahiplerin yardımcı pozisyonundadırlar. Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1998, XVII, 352.

¹⁴ MacDermott, *The Apostle of Freedom*, s. 40.

sil'in Belgrad'a ulaştığı tarihte Birinci Bulgar Lejyonu'nu¹⁵ [Първа Българска Легия] teşkil etmektedir.¹⁶ Lejyon'un amacı Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında çıkması muhtemel bir savaşta Bulgaristan topraklarına girerek Bulgar ahalinin isyan etmesini sağlamaktır. Rakovski'nin Belgrad'dan yaptığı çağrıya Vasil Levski'nin yanı sıra Bulgaristan ihtilâl hareketinde ön planda yer alacak ve birçoğu o sırada Romanya'da sürgünde bulunan Stefan Karaca, Vasil Dru-mev, Dimitir Obşti [Nikolov] ve Matey Preobrajenski gibi isimler karşılık verirler ve yaklaşık altı yüz kişiyle birlikte Birinci Bulgar Lejyonu'nu oluştururlar. Osmanlı askeri birliklerinin Belgrad Kalesi'nde bulunmasına karşı başlatılan isyanın –Belgrad Hadisesi– Osmanlı kuvvetlerince bastırılması üzerine örgüt Sırp hükümetinin de desteğini kaybeder, lejyon dağıtılır ve üyeleri 21 Eylül 1862'de sınır dışı edilirler.¹⁷

Lejyon'un dağılmasının ardından kısa bir süre Eflak topraklarına geçen Vasil Levski, Karlova'ya geri döner.¹⁸ Ancak dayısı Hacı Vasili'nin ihbarı üzerine Osmanlı makamlarınca Filibe'de hapsedilir. Mahpus kaldığı yaklaşık üç ayın sonunda Dr. Raşko Petrov ve Rusya'nın Filibe'deki konsolos vekili Nayden Ge-rov'un aracılığıyla serbest bırakılır.¹⁹ Hapisten çıkan Levski önce 1864 senesi-nin Paskalyası'nda dinî görevini terk eder. Mayıs 1864'ten 1866 yılı Mart ayına değin ise Karlova yakınlarındaki Voynyagovo'da öğretmenlik ve mugannîlik yapar.²⁰ Öğretmenlik yaptığı esnada baskı altında oldukları iddiasındaki Bulgar ahaliyi himaye eder ve yerel komiteler oluşturur. Bulgar ahali arasındaki faali-yetlerinin hem yerel güç sahiplerini –çorbacları– hem de mahalli idarecileri rahatsız etmesi üzerine kuzeydoğuya yani Dobruca bölgesine gider. 1866 senesi bahar aylarından 1867 baharına değin Tulça yakınlarındaki Eniköy/Yeniköy ve Kongas'ta [bugün Romanya sınırlarında bulunan Mihail Kogălniceanu ilçesi] öğretmenlik yapacaktır.²¹

Gittiği yeni yerlerde de komitacılık faaliyetlerine başlayan Levski, 1866 yılı Kasım ayında, o sıralarda Yaş'ta bulunan Rakovski'yi ziyaret eder. Tuna nehri ötesinde, Bulgaristan haricinde ihtilâl planları yapan ve Eflak'taki Bul-gar topluluğunu Osmanlı idaresine karşı isyana teşvik etmeye çalışan Panayot Hitov (1830-1918) ve Filip Totyu (1830-1907) faaliyet yürütmektedir. Levski,

¹⁵ Çalışmamda zikredilen, Balkanlarda 19. yüzyılda ortaya çıkan ve hızla yayılan millî bağımsızlık ideali ile hareket eden isyancı örgütlerin isimlerini mevcut literatürde yerleşmiş hâllerıyla kullanacağım.

¹⁶ M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 184.

¹⁷ Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s. 185 ve MacDermott, *The Apostle of Freedom*, s. 74-77.

¹⁸ Захари Стоянов, *Васил Левски Дяконът: Черти от Живота Му*, Издателска Къща Хермес, 2017, s. 61-62.

¹⁹ Унджиев, *Васил Левски*, s. 58-59.

²⁰ Унджиев, *Васил Левски*, s. 60-62.

²¹ Стоянов, *Васил Левски Дяконът*, s. 82-83 ve Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s. 192.

“isim babası” Rakovski’nin referansı ve yönlendirmesiyle Hitov’un çetesinde “alemdarlık” vazifesini üstlenir.²² Bölgedeki tüm çetelerin reisi olan Hitov’un önderlik ettiği çete 28 Nisan 1867 gününün gecesinde Tutrakan’dan Tuna nehri- ni aşarak Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda bulunan Deliorman bölgesine geç- mek isterler. Ancak Osmanlı birlikleriyle giriştikleri birkaç ay süren müsad- meler neticesinde Hitov’un çetesi Sırbistan’a çekilmek durumunda kalacaktır. Levski de Panayot Hitov ile birlikte Belgrad’a gider.²³

Sırbistan’ın merkezine geçen mağlup çete üyeleri Sırp hükümetinin des- teği ve göz yumması neticesinde İkinci Bulgar Lejyonu’nu oluştururlar. Lev- ski hastalığı nedeniyle bir süreliğine lejyonun faaliyetlerine katılamaz. Bu süre içinde lejyonun eylemlerini yetersiz bularak Nisan ayında lejyondan ayrılır. Ma- yıs-Haziran 1868’de bugün Romanya sınırlarında bulunan Turnu Măgurele’ye gider ve yeni bir komite teşkil etmeye çalışır. Aynı yılın Haziran ve Temmuz aylarında Bükreş’te Hacı Dimitir ile buluşur. Romanya’dan geri döndüğünde ise Sırbistan üzerinden Bulgaristan’a geçmeye çalışırken Zayçar/Zayeçar’da yaka- lanır bir müddet tutuklu kalır.²⁴ Tutukluluğunun ardından 1868 senesi kışında Bulgaristan ihtilâl hareketinin bir diğer sembol ismi Hristo Botev ile tanışır ve Bükreş’te birlikte çalışırlar.²⁵

Ülke dışında, sürgün hayatı sürdürerek gerçekleştirilen eylemlerin “ih- tilâlê” faydası olmadığına karar veren Levski, Bulgaristan’daki belli başlı ka- saba ve şehirleri dolaşarak ahaliye –özellikle köylülere- isyan fikrini aşıla- maya çalışır. 1869 yılının Mayıs ayında Bükreş’e giden Levski, burada Lyuben Karavelov’la birlikte çalışarak Bulgar Merkezî İhtilâl Komitesi’ni [Български Революционен Централен Комитет] teşkil eder.²⁶ Bulgaristan içinde aktif bir örgüt hayalini ve planını gerçekleştirmek üzere 1870 senesi Mayıs ayın- da Bükreş’ten ayrılır.²⁷ Bulgaristan’a geldiğinde Lofça (Loveç) merkez olmak üzere Dahilî İhtilâl Örgütü’nü [Вътрешна Революционна Организация] ku- rar. Örgütün lideri Vasil Levski olmakla birlikte Birinci Bulgar Lejyonu’nda da beraber olduğu Matey Preobrajenski ve Dimitir Obşti [Nikolov] ile Angel Kınçev de örgüt yönetiminde söz sahibi kişilerdir. Levski’nin Bulgar devrimci hareketine en önemli katkılarından birisi de bu girişimde görülmektedir. Zira, Levski Bulgaristan dışında Sırbistan ve Eflak’ta bir göçmen politik grubu ha- linde örgütlenmiş olan devrimci hareketi Bulgaristan sınırları içine çekmiş ve Bulgaristan’da gizli ihtilâl komiteleri ağı teşkil etmiştir. Böylelikle hem ihtilâlin

²² Унджиев, *Васил Левски*, s. 74.

²³ Унджиев, *Васил Левски*, s. 75-80.

²⁴ R. J. Crampton, *Bulgaria*, Oxford University Press, 2007, s. 89 ve Унджиев, *Васил Левски*, s. 99.

²⁵ Унджиев, *Васил Левски*, s. 109.

²⁶ Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi*, s. 193.

²⁷ Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, Lanham, Maryland & Toronto & Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006, s. 257.

bir hizmetkârı hem de organizatörü olarak adlandırılmıştır.²⁸ Yaklaşık bin kişiden oluşan örgütte ağırlığı *intelligentsia* ve tüccarlar teşkil etmektedir.²⁹ Dahilî İhtilâl Örgütü'nün amacı Levski'nin fikirleri doğrultusunda demokratik, farklı etnik ve dinî grupların eşit haklara sahip olacakları "hür ve saf" [Свобода и Чиста] sıfatlarını haiz bir cumhuriyet idaresi tesis etmektir.³⁰

Yakalanma ve Cezalandırılma Süreci

Levski ve arkadaşları bu doğrultuda eylemlerini sürdürür ve örgütlenme çalışmalarına devam ederken, tarihin akışını değiştirecek bir hadise meydana gelir. Levski'nin haberi ve izni olmaksızın 22 Eylül 1872 günü Dimitir Obşti [Nikolov] ve beraberindeki grup Sofya ile Orhaniye [günümüzde Botevgrad] arasındaki Arabakonak geçidinde bir Osmanlı postasını soyarlar.³¹ Kısa sürede yakalanan komitacılar yapılan sorgularında suçlarını itiraf ederler ve örgütün yöneticisi, şiddet ve soygun eylemlerinin "fikir babası" olarak Vasil Levski'nin adını verirler.³² Tehlikede olduğunu düşünen Levski, Lyuben Karavelov'la görüşmek amacıyla Bükreş'e gitmek üzere yola çıkar.³³ 26 Aralık 1872 gecesi Lofça'da Kakrina [Къкрина] Hanı'nda –yaygın olarak kabul edildiği üzere- Papaz Kristyu Nikiforov'un ihbarı üzerine yakalanır. Derdest edildikten sonra Sofya'ya gönderilen Levski, yapılan mahkeme neticesinde "saltanat-ı seniyyeyi cebir ve şiddet yoluyla yıkmak" amacıyla eylemlerde bulunmasından ve yakalanmamak için bulunduğu handaki hizmetçiyi öldürmesinden dolayı idam cezasına çarptırılır.³⁴ Jülyen takvime göre 6, Gregoryen takvime göre ise 19

²⁸ Roumen Daskalov, *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*, Budapest & New York: Central European University Press, 2004, s. 181. Bağımsızlık hedefiyle eylemlerde bulunan Bulgar ihtilâl hareketini Rusya destekli "Panslavist" bir hareket olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s. 80-124.

²⁹ Crampton, *Bulgaria*, s. 89.

³⁰ Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, s. 257.

³¹ Унджиев, *Васил Левски*, s. 278.

³² Dimitir Obşti [Nikolov] ve yoldaşlarının sorguları için bkz. *Васил Левски и Неговите Сподвижници пред Турския Съд*, София: Народна Библиотека Кирил и Методий, 2012, s. 19-92.

³³ Стоянов, *Васил Левски Дяконът*, s. 140.

³⁴ Vasil Levski'nin idamına dair yapılan yazışmaları hâvi telgrafların metinleri:

BOA, İ. MTZ (04), 5/123.

Sofya'da bulunan Ali Sâib Paşa'dan 14 Kânun-i Sâni sene [12]88 tarihiyle gelen telgrafnâmenin hallidir.

Muahharan Lofça'da der-dest ettirilen reis ve müessis-i fesad Vasil Diyako Lefski'nin [Levski] tebaa-i şahâneyi müsellehan saltanat-ı seniyye aleyhine isyan ettirmek üzere tahrik eylediği ve tasaddî edilen fesadlarda reis ve muharrik-i mefsedet olduğu ve irâd eyledikleri nutukların ve neşrettiği evrak-ı matbuanın eser-i fiilîsi meydana geldiği ve Lofça'da hane basmak cinayetini irtikâb eder iken yakayı ele vermemek üzere hizmetkârı katleylediği sâbit ve muhakkak olarak kanunnâme-i Hûmâyun ahkâmına tevfiikan idâm cezasıyla mücâzâtı hakkında hükmü hâvi mazbatası posta ile takdim kılınmakla merkumun icrâ-yı siyâseti mütevakkıf-ı emr ü irâde-i vekâletpenâhileridir. Ferman... [BOA, İ. MTZ (04), 5/123, Lef 1. Belgenin tarihi 26 Ocak 1873.] ve Atûfetlu Efendim Hazretleri,

Şubat 1873 günü Sofya'da cezası infaz edilir.

Vasil Levski'nin idamından sonraki gelişmeler göz önüne alındığında fikirlerinin ve ideallerinin yaşatılmaya ve Bulgaristan ihtilâl hareketine ilham kaynağı oluşturmaya devam ettiği söylenebilir. Levski'nin ölümünün ardından ihtilâlciler Hristo Botev'in etrafında örgütlenirler. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması için yapılan mücadelede 1876 Nisan Ayaklanması önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin isyanı bastırmasının ardından meydana gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan topraklarında yaklaşık beş asırdan beri sürdürdüğü hakimiyetine son verecek olan gelişmeleri tetikleyecektir.

Vasil Levski'nin İstintaknâmesi

Levski'nin işlediği ve dahil olduğu ahaliyi isyana teşvik etmek, bu amaçla yayınlar yapmak, hane basmak ve cinayet işlemek gibi suçlar nedeniyle çıkarıldığı mahkemede verdiği ifadesinin metninin Türkçe olarak yayımlanmasının tarihçilik bakımından önemi birkaç noktadan ileri gelmektedir. İlk ve belki de en önemli husus devlete karşı isyan ve cinayet gibi ağır suçlardan yargılanan bir zanlının hukukun en temel ilkelerinden birisi olan adil yargılanma hakkına riayet edilerek mahkemeye çıkarılması ve kendisine kanunsuz ve hukuksuz bir muamelede bulunulmamış olmasıdır.

16-20 Ocak 1873 [17-21 Zilkade 1289] tarihleri arasında devam eden ifadesi süresince Levski, Bulgar isyancı komitalarının iç işleyişlerine, örgütlenme ve aralarındaki haberleşme yöntemlerine ilişkin kendi ağzından yani birincil kaynaktan bilgiler aktarmaktadır. Misal vermek gerekirse, Levski'ye göre Bulgar ahalinin devlete karşı isyan etmesinin sebeplerinden biri, vergilerin yüksek olmasıdır.³⁵ Örgüte mensup olan komitacıların Bulgaristan coğrafyasında

Lofça'da icrâ-yı tahrikat ile hükümet-i seniyye aleyhine fesâdat-ı kavliyye ve fiiliyye ve daha sâir cinâyata cüreti sâbit ve mütehakkık olan Vasil Diyako Lefski'nin [Levski] der-dest edildiğine ve mücâzâtı hakkında mazbatası posta ile gönderileceğine dâir Sofya'da teşkil olunan tahkik komisyonu reisi Ferik saadetlu Ali Sâib Paşa hazretleri tarafından alınan telgrafnâmenin halli leffen arz ü takdim kılınmış ve bu makule erbâb-ı fesadın idâm cezasıyla mücâzâtı hükm-i kanun icabından olduğundan müfsid-i merkumun dahi bu hükme tevfikân idâmı için iktizâ eden fermân-ı celîlü'l-unvanın ısdarı menut-ı irâde-i cenâb-ı Padişâhî idüğü Encümen-i Hass-ı Vükelâ'da tezekkür edilmiş olmağla ol-bâbda emr ü ferman isâbet-i nişân-ı hazret-i şehinşâhî her ne veçhile müteallik ve şeref-sünûh buyurulur ise muktezâ-yı münîfî icrâ olunacağı beyanıyla tezkere-i senâverî terkim kılındı efendim. Fî 4 Zilhicce sene [1]289

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Esâbi-i pirâ-yı tazîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i vekâletpenâhileriyle melfûf telgrafnâme halli manzur-ı meâli-mevfûr-i hazret-i şehinşâhî buyurulmuş ve tezekkür ve istizân olunduğu üzere merkumun idâmı için iktizâ eden fermân-ı celîlü'l-unvanın ısdarı şeref-sünûh ve sūdûr buyurulan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı padişâhî mantuk-ı münîfinden olarak mezkur telgrafnâme halli yine savb-ı âlî-i hidivîlerine itâ kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliü'l-emrindir. Fî 5 Zilhicce sene [1]289 [BOA İ. MTZ (04) 5/123 Lef 2. Belgedeki tarihler sırasıyla 2 ve 3 Şubat 1873.]

³⁵ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientalski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok.

ya da Tuna Nehri'nin kuzeyinde, Osmanlı zaptiyelerinden kaçarken sığındıkları Bükreş, Yergöğü gibi mahallerde iletişime geçtikleri, onlara yardımcı olan kişilerin isimlerini ve etkinliklerini de gene bu ifade metninden ayrıntılı bir şekilde tespit edebilmek mümkündür.³⁶

İsyan örgütüne mensup komitacıların gizlenmek maksadıyla maske takarak yüzlerini saklamak ya da sahte isimler adına hazırlanan sahte pasaportlar ve mürur tezkereleriyle seyahat etmeye çalışmak gibi literatürde pek fazla dikkat edilmeyen detayları komitanın liderinin itirafıyla öğrenmek mümkün olmaktadır.

İfadesi sırasında Vasil Levski'ye doğrudan doğruya eylemleri ve işlediği cürümlere dair sualler sorulmuştur. Bazı sorular karşısında Levski suçunu inkar etmeye çalışmış olsa da ortaya konulan deliller yahut duruşmaya çıkartılan tanıkların şahadetleri karşısında suçlarını ve eylemlerini itiraf etmek durumunda kalır. Levski'nin kendisinin de yakalanması ve tutuklanmasıyla neticelenen Arabakonak'taki soygun hadisesinden bahsederken, bu olaydan sonra yapılanları "haydutluk" olarak nitelendirir. Hatta şayet yakalanmamış olsa İstanbul'a giderek gerçekleşen hırsızlık ve diğer şiddet eylemlerini itiraf etmeyi istediğini söyler. Nitekim işlediği cinayet sonucunda yakalanması nedeniyle bu tasarısını gerçekleştiremediğini söylemektedir.³⁷

Bu itiraflar sırasında aynı zamanda Levski'nin komita içindeki etkinliği ve önemi de ortaya çıkmaktadır. Zira örgüt üyelerinin kendi aralarındaki yazışmalarında veya merkezden kendilerine gelen talimatlarda altında Levski'nin imzası yahut mührü bulunmayan mektupları dikkate almadıkları ifade edilmektedir.³⁸

Levski'nin başında bulunduğu komitanın Bulgar ahaliden topladığı paralarla isyanda kullanılmak üzere silah satın aldığı ve örgüte dahil olan isyancıların hangi şehirlerde buldukları, nerelerde faaliyet gösterdikleri ve hangi çetelerin hangi takma isimleri kullandıkları da ifade metninden detaylı bir şekilde öğrenilmektedir.³⁹

71, no. 1. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 1.

³⁶ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientaliski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 1-2. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 1-2.

³⁷ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientaliski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 5-6. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 5-6.

³⁸ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientaliski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 2. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 2.

³⁹ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientaliski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 10. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 10.

İfade metninden elde edilen bir diğer önemli bilgi ise komitalara katılan bazı köylülerin bu kararı kendi özgür iradeleri ile vermedikleri, aksine kendilerine yöneltilen tehditler karşısında ihtilâl ve isyan komitalarında faaliyet göstermiş olmalarıdır.⁴⁰

Levski'ye bağlı örgütün farklı zamanlarda ve değişik mahallerde işledikleri cinayetler ve gerçekleştirdikleri soygunlar ile Levski'nin bizzat kendisinin bir çocuğu öldürmesinin itirafı da duruşmada kaydedilen ifade metninde yer almaktadır.⁴¹

Metinde zikredilen bir diğer önemli husus ise farklı sosyo-ekonomik ve kültürel niteliklere sahip Bulgar ahali ve isyancılar arasında, Bulgaristan'da gerçekleştirilmesi planlanan ihtilâl ve isyan teşebbüsünde takip edilecek yöneme ilişkin farklı tasavvurların bulunduğuun itiraf edilmesidir. Buna göre okur-yazar ve belirli bir aşamaya kadar eğitim almış kimseler Bulgaristan'da var olan ve isyanın sebepleri olarak gösterilen olumsuzlukların ahalinin eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle aşılabileceğini savunurlarken, bilhassa eğitimden mahrum köylüler komitacıların da tahrikleriyle şiddeti tek çözüm yolu olarak görmektedirler.⁴²

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte adeta bir barut fıçısı haline gelen Bulgaristan coğrafyasında Bulgar ahalinin Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesi amacıyla birçok komita faaliyet gösterir. Bu komitalardan birisi olan Bulgar Merkezî İhtilâl Komitesi'nin reisi Vasil Levski bir din adamı olarak yetişmesine karşın 1860'lı yıllardan başlayarak tutuklandığı Aralık 1872 tarihine kadar –bugünkü- Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya topraklarında ihtilâl eylemleri yürütmüş ve genel bir isyanın örgütlenmesi üzerine çalışmıştır. Bu süreçte hem yayınlar yoluyla propaganda yaparak komitaların silahlı gücünü artırmayı hem de Osmanlı askeri birliklerine ve sivillere karşı uyguladıkları şiddet eylemleri ile bağımsızlık elde etme amaçlarının gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak kendisine bağlı komitacıların 1872 yılı Eylül ayında Arabakonak'ta bir Osmanlı hazine arabasını soyduktan sonra yakalanmalarının ardından çıkarıldıkları mahkemede kendilerini bu eylemi yapmaları için reisleri Vasil Levski'nin yönlendirdiğini söylemeleri üzerine Osmanlı zaptiyeleri Levs-

⁴⁰ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientalski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 10. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 10.

⁴¹ Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientalski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 13, 16-17. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 13, 16-17.

⁴² Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy, Orientalski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71, no. 18. [Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел, Делото на Васил Левски, Док. 71] no. 18.

ki'yi bulmak üzere harekete geçerler. Nihayet Aralık 1872'de Kakrina Hanı'nda yakalanmış ve mahkeme karşısına çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği isyan teşebbüsü, soygun ve cinayet suçlarından yargılanmış, ifadesinde gerçekleştirdiği eylemleri itiraf etmiştir. Mahkemenin verdiği idam cezası kararının da onanması neticesinde 19 Şubat 1873 tarihinde Sofya'da idam edilir.

Hayatını ve eylemlerini yukarıda özetlediğim Vasil Levski hakkındaki bu çalışmayı kaleme almamın temel sebebi Türkçe literatürde çok az yeri olan bu dönemi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığa götüren süreçte düşünceleri ve eylemleriyle önemli bir yere sahip olan Vasil Levski hakkında genel bir bilgi vermek, o dönemde meydana gelen olayların daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve doğrudan doğruya birincil kaynağa müracaat ederek, Levski'nin mahkeme huzurunda verdiği ifadeyi okuyuculara sunmaktır. Bununla birlikte, Levski'nin yaşam öyküsüne, eylemlerinin niteliğine ve kapsamına yönelik tartışmalar; kendisini Osmanlı makamlarına kimin, ne amaçla ihbar ettiği ile ilgili fikir ayrılıkları ve Bulgaristan'da Vasil Levski başta olmak üzere, "millî kahraman" ve "ulusal idoller" yaratma süreçleri gibi meseleler bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşması nedeniyle tartışılmamıştır.

AN EVALUATION ON THE REVOLUTIONARY ACTIONS AND THE COURT INTERROGATION OF VASIL LEVSKI, “THE LEADER OF THE BULGARIAN MISCHIEF COMMITTEE”

Abstract

Vasil Levski (1837-1873) was one of the major figures in the Bulgarian independence movement and the Bulgarian national identity based on his role in the organization and the ideological formation of the Bulgarian revolutionary organizations. Following his education and formation on the theology, Levski became a *daskalos*. At that time he made contact with the Bulgarian revolutionary organizations, which were formed in Serbia. While Levski was trying to organize an uprising in Bulgaria, he committed crimes such as murder and robbery. He was arrested and put on a trial after an unsuccessful robbery attempt by his comrades. Levski got the death penalty and he was executed on 19 February 1873. In this paper, Levski's interrogation in the Ottoman court is transliterated for the first time in Turkish, and acts of Levski's and the revolutionary organization led by him are discussed.

Keywords: Vasil Levski, Bulgaria, Ottoman Empire, First Bulgarian Legion, Second Bulgarian Legion, Bulgarian Revolutionary Central Committee.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Sadâret - Mektûbî – Umum Vilâyat (A. MKT. UM.), 1241/11.

BOA, İrâde – Eyâlât-ı Mümtâze, Bulgaristan (İ. MTZ (04)), 5/123.

Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Ориенталски Отдел,
Делото на Васил Левски, Док. 71.

Yayımlanmış Eserler

Acaroğlu, M. Türker; *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Aydın, Mahir; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi, 1996.

Aydın, Mehmet; “Hıristiyanlık,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII (Ankara 1998), s. 352.

Crampton, R. J.; *Bulgaria*, Oxford University Press, 2007.

Daskalov, Roumen; *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival*, Budapest & New York: Central European University Press, 2004.

Detrez, Raymond; *Historical Dictionary of Bulgaria*, Lanham, Maryland & Toronto & Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006.

MacDermott, Mercia; *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background of Nineteenth Century Bulgaria*, London: George Allen and Unwin Ltd., 1967.

Şentürk, M. Hüda; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

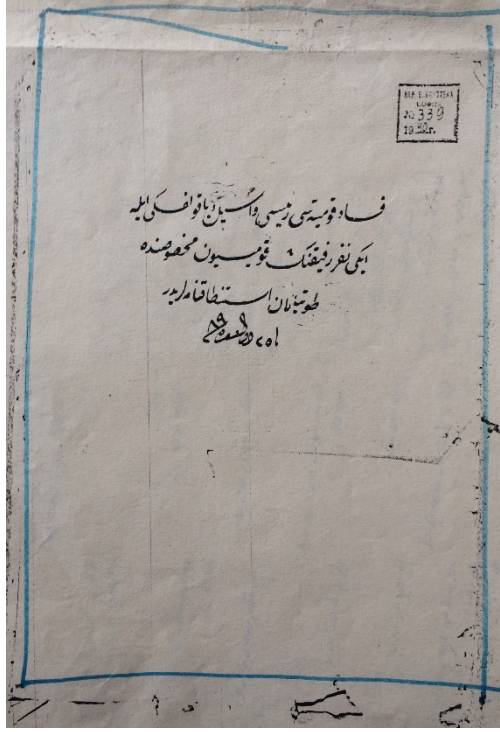
Стоянов, Захари (Stoyanov, Zahari); *Васил Левски Дяконът: Черти от Живота Му*, Издателска Къща Хермес, 2017.

Унджиев, Иван (Undjiev, İvan); *Васил Левски: Биография*, София: Издателство Наука и Изкуство, 1980.

Унджиев, Иван & Кондарев, Никола (Undjiev, İvan & Kondarev, Nikola); *Свята и Чиста Република: Избрани Страници от Писмата на Васил Левски*, София: Наука и Изкуство, 1987.

Унджиев, Иван (Undjiev, İvan); *Васил Левски: Биография*, София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1993.

Васил Левски и Неговите Сподвижници пред Турския Съд (София: Народна Библиотека Кирил и Методий, 2012.

Ek: Vasil Levski'nin Mahkeme Huzurunda Verdiği İfade⁴³

Fesad Komitesi Reisi Vasil Diyako[n] Lefski [Levski]⁴⁴ ile İki Nefer Refikinin Komisyonu-i Mahsûsunda Tutulan İstintaknâmeleridir

Fî 25 Zilkade sene [12]89⁴⁵

Numero 1.

Vasil'in İstintakıdır Fî 17 Zilkade sene [12]89⁴⁶

⁴³ Metni translitere ederken mümkün olduğunca tarafların kendilerine has ifadelerini muhafaza etmeye çalıştım. İfadede söylenen bazı yer ve kişi adlarının bugünkü imlâyâ uygun yazımlarını ilk defa geçtikleri yerlerde belirttim ve bazı özel isimlerle yer isimlerini okuyucuya genel bir fikir vermesi maksadıyla kısaca açıkladım. Metnin orijinalinde yer alan “numero” ifadelerini muhafaza ettim. Natsionalna Biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy Orientaliski Otdel, Deloto na Vasil Levski, Dok. 71.

⁴⁴ Vasil İvanov Kuñçev [Васил Иванов Куңчев] ya da yaygın adıyla Vasil Levski Osmanlı belgelerinde Vasil Diyako[n] Lefski [Levski] olarak geçmektedir. Metinde başka isimleri yazarken takip ettiğim ismin belgedeki yazılışının ardından köşeli parantez [] içinde orijinal imlâyı vermek yöntemini Levski'nin adını yazarken okumayı güçleştirmemesi için uygulamadım. Vasil Diyako Lefski ya da kullanılış şekline göre sadece Diyako hâlinde bıraktım.

⁴⁵ 24 Ocak 1873.

⁴⁶ 16 Ocak 1873.

Sual: Adın nedir? Babanın adı nedir? Nerelisin ve zanaatın nedir? Kaç yaşındasın?

Cevap: Vasil. Babamın Yovan [İvan/Иван]. Karlova[lı]yım⁴⁷. Yirmi altı-yirmi yedi yaşındayım ve zanaatım Bulgarları gevşetmek⁴⁸ ve bunlara emniyet vermek için gezerim.

S: Memleketin olan Karlova'dan ne vakit çıktın ve nerelerde gezdin?

C: Yedi seneden evvel çıktım. Sırbıye'ye [Sırbistan] gittim ve Ulahıye'de [Eflak] dolaştım.

S: Sırbıye'de ve Ulahıye'de ne işle meşgul idin?

C: Sırbıye'de mektebe gidip okumak tahsil ettim ve Ulah'ta fesad komitesine Sırbıye'den beni çağırıldılar.

S: Fesad komitesine çağırıldılar seni ne hizmet için?

C: Bütün bütün Bulgaristan'a emniyet vermek hizmetinde kullandılar.

S: Emniyet vermeklik nedir? Nasıl emniyet verecek idin?

C: Vergi çok, rahatlık yok. Bunlar için emniyet verecek idim.

S: Bunun için nereleri gezdin ve gezdiğin yerlerde ne yaptın?

C: Ziştovi⁴⁹ ve Lofça⁵⁰ ve Tırnova⁵¹ ve Filibe'yi⁵² gezdim. Çünkü Sırbıye ve Ulahıye ve Karadağ ve Yunan, Bulgaristan'ı almak için hazırdır. Onun için yerimizi vermemek üzere bunları gezdim ve gezdiğim yerlerde kağıt bıraktım ve

⁴⁷ Karlova/Karlı-ova [Карлово], günümüzde Filibe'ye bağlı olan ilçe 1953-1962 yılları arasında *Levskigrad* adını taşımıştır. İlçenin adı, kurucusu olan Fatih Sultan Mehmed'in komutanlarından Karlzade Ali Bey'den gelmektedir. 1885 yılında Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin ilhak edilmesiyle Bulgaristan hakimiyetine girmiştir. Bkz. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 541-542.

⁴⁸ Kelimenin imlâsı bu şekilde okutuyor. Rahatlatmak, üzerindeki baskıyı almak manasına gelebilecek yerel bir kullanım olabilir.

⁴⁹ Ziştovi [Ziştovo/Свищов], Tuna Nehri kıyısındaki ilçe günümüzde Veliko Tırново [Tırnova] kentine bağlıdır. Bulgar edebiyatının önemli eserlerinden *Bay Ganü'nün [Бай Ганьо]* yazarı Aleko Konstantinov da bu kentte doğmuştur.

⁵⁰ Lofça [Loveç/ Ловеч] kenti Sofya'nın kuzeyinde, Osma ırmağı kıyısında, Balkan Dağları'nın eteklerinde kurulmuştur. Aynı zamanda Ahmed Cevdet Paşa'nın doğum yeridir. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, s. 691-692.

⁵¹ Tırnova/Büyük Tırnova [Veliko Tırново/Велико Търново], kuzey Bulgaristan'da yer alan kent, 1187'de ikinci Bulgar Devleti'nin başkenti olmuştur. 1879 yılında Bulgaristan Prenslığı'nin Kurucu Millet Meclisi [Събрание] Tırnova'da toplanmıştır. 1965'te şehrin adı Büyük Tırnova'ya [Велико Търново] çevrilmiştir.

⁵² Filibe [Plovdiv/ Пловдив] şehri Büyük İskenderin babası, Makedonya Kralı II. Filip'in ismini taşımaktadır. 1878 yılında teşkil olunan Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin merkezi olan kent 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı tarafından ilhak edilmiştir.

üç defa da Sofya'ya⁵³ geldim.

S: Sana komiteden verilen talimatta ve senin dağıttığın kağıtlarda ne yazar?

C: Komiteden verilen kağıtlar mühürlüdür, içinde ne yazar bilmem.

S: Seni komiteye çağırıp bu hizmette bulunacağını söyledikten sonra ibtidâ nereye gittin ve bu söylediğin yerleri nasıl gezdin ve ne yaptın ve o adamları nasıl buldun?

C: Ulah komitesinden memur ettiler, ibtidâ Zıştovi'ye gittim. Akşam gider sabahleyin kahveye çıktım. Fakat ben komitede olanları bilmem. Fakat onlar beni biliyorlar. Ben kahveden çıktığım vakit arkamdan adam gönderirler ve bunların elinde bir alâmet vardır ve ben o alâmeti biliyorum. Köyün kenarına çıktığımda alâmeti [gösterirler] ve bu alâmeti gördüğümde komisyondan verilen talimatı verir idim. Açar okurlar idi. İbtidâ Zıştovi'ye bıraktım. Fakat kimden ve adı nedir bilmem. Ve Zıştovi'den kalkıp Lofça'ya gittim. Dedo İstanço'nun [Dyado Stanço/Дядо Станчо]⁵⁴ hanına gittim. Yine deminden söylediğim gibi köyün kenarına çıktım. Elinde alâmetle birisi çıktı. Ona verdim talimatı. Fakat ismi nedir bilmem ve kendisini tanımam. Oradan Tırnova'ya ve sonra Filibe'ye gittim. Kemâ-fi's-sâbık talimatları verdim.

S: Bu alâmetleri nasıl gösterirler idi sana?

C: Beni gördüğünde ıslık çalar ve elinde bulunan alâmeti sallarlar ben de anlar, talimatı verir idim.

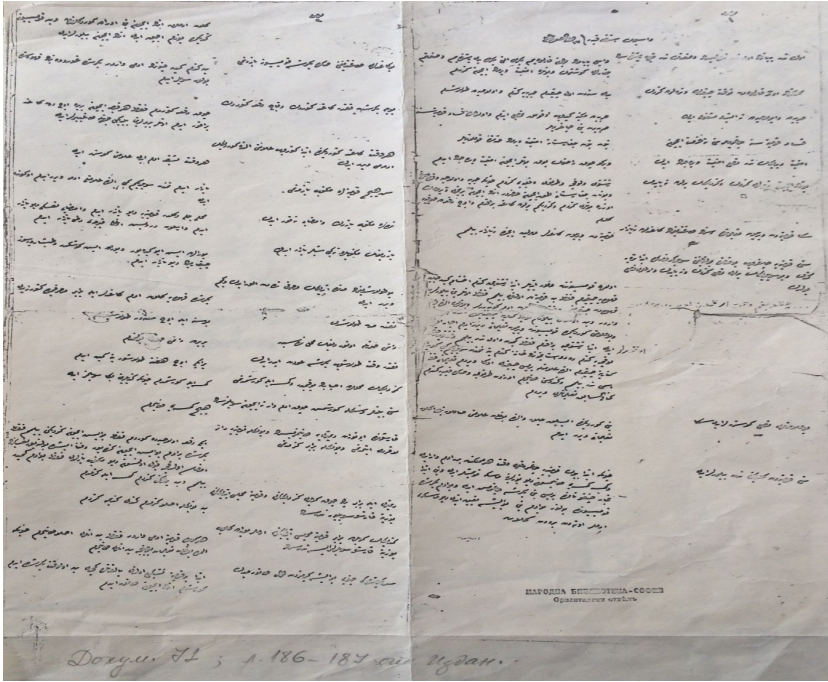
S: Seni[n] komiteden geldiğini nereden biliyorlar idi?

C: Çünkü ibtidâ büyük komiteye çağırıldıkları vakit her memleketten birer adam var idi ve kimse kimseyi tanımasın diye yüzlerine maske koymuşlar idi ve beni ibtidâ tüccar Çinko [Tsenoviç/Ценович]⁵⁵ namında birisi beni Bükreş'e çağırılmış idi ve bu adam Bükreş'te komisyonda bulunur. Bu adam beni bu işe tayin etti diye maskeli adamlar öteden beriden gelen

⁵³ Batı Bulgaristan'da yer alan Sofya [София]1879 yılında Bulgaristan'ın başkenti ilan edilmiştir.

⁵⁴ İfade metninde geçen bazı isimleri tespit edebilmek ve doğru bir imlâ ile yazabilmek için Dimitir Obşti ve yoldaşlarının, Vasil Levski'nin mahkemedeki ifadelerinin ve bazı yazışmalarının Bulgarca tercümesinin yaşımlanmış olduğu *Васил Левски и Неговите Сподвижници пред Турския Съд*, София: Народна Библиотека Кирил и Методий, 2012 künyeli kitaptan yararlandım.

⁵⁵ Dimitir Tsenoviç [Димитър Ценович] (1834-1915) Bükreş'teki Bulgar cemaatinin ileri gelenlerinden olup, Bulgar Millî İhtilâl hareketine finansal destek sağlamıştır. İsmi tespiti için bkz. *Васил Левски*, s. 189.

Numero 2.

C (devam): adamlar onun için beni orada gördüklerinden ve ben komisyona gittiğimde yüzüm açık idi. Onun için biliyorlardı.

S: Bu kağıtları dağıttığını sonra Bükreş'e komisyona yazdın mı?

C: Ben kendim gider, Çino'nun [Тсеновиç/Ценович] adamı vardır Bükreş'te Gavroveni'n [Гавровени] Kahvesi'nde bulur söyler idim.

S: Böyle Bükreş'ten ne kadar kağıt götürdün ve kaç defa getirdin?

C: Çok defa getirdim. Fakat her kasaba için bir yere üç dört kağıt bırakır idim. Onlar birbirlerini bildiği cihetle dağıtırlar idi.

S: Her vakit kağıt getirdiğinde ibtidâ getirip alâmeti elinde gördüğün adama mı verir idin?

C: Her vakit başka adam idi, alâmeti gösterir idi.

S: Sen hiç komitelere mektup yazdın mı?

C: Yazar idim. Deminden söylediğim gibi elinde alâmetli adama verir idim. O gönderir idi.

S: Nerelere mektup yazdın ve imzayı ne kor idin?

C: Mahalli belli değildir. Komiteye diye yazar idim. İmzayı Lefski diye yazar idim ve *Arslan Dervişoğlu Kırçalı* dahi yazar idim.

S: Yazdığın mektuplara ne gibi şeyler yazar idin?

C: Buralarda iş iyi gidiyor ve burada iş gevşektir ve dışarıya söz çıkarmayın diye yazar idim.

S: Bu dolaştığın müddette ettiğin masrafı nereden alır idin ve kim verir idi?

C: Bükreş'te kahveye gelen adam kağıtlar ile beraber masrafımı da getirir idi.

S: Ne kadar müddet dolaştın?

C: Bu sene ile üç senedir dolaşıyorum.

S: Daimî suretle oturduğun mahal neresidir?

C: Bir yerde daimî suretle bulunmadım.

S: Ne kadar vakit dolaşıp Bükreş'e avdet eder idin?

C: Bir, iki, üç hafta dolaşır yine gider idim.

S: Gezdiğin mahallerde ahababın yok mudur ve kimse ile görüşmedin mi?

C: Kimse ile görüşmedim. Çünkü kendilerini bana söylemez[ler] idi.

S: Seni bilenler ve seninle görüşmüş çok adam var. Ne için söylemezsin?

C: Hiç kimseyi tanımam.

S: Karşında oturan Dimitri'yi [Димитър] tanımaz mısın ve bununla komiteye dair lakırdı etmedin mi ve bununla beraber gezmedin mi?

C: İki defa Ulahiye'de gördüm. Fakat bu iş için gezdiğini bilmem. Fakat Bükreş'te bir adam bu iş için geziyor ve fena işte bulunuyor "Lefski'nin imzası olmadıkça kabul olunmasın" diye mektup yazıldı. Fakat bu adam kimdir bilmem ve ben yalnız gezerdim. Kimse ile gezmedim.

S: Dimitri [Димитър] ile beraber pek çok köyleri gezdiğinizi ve komite meclisi ettiğinizi yüzüne karşı söylüyor. Ne dersin?

C: Ben bununla asla gezmedim. Kendi kendime gezdim.

S: Gittiğin köylerde beraber komite meclisi ettiğinizi, adamlar burada, gelip yüzüne karşı söyler ise ne dersin?

C: Her köyde komite adamı vardır. Fakat ben onları asla tanımam. Çünkü elimde bulunan talimat mucibince ben onları tanımam.

S: Sen Bükreş'teki Çenov'i [Tsenoviç/Ценович] bu işe girmezden evvel tanır mıydın?

C: İbtidâ bir komite teşkil olundu, Balkanlara geçti. Ben o vakit Bükreş'te idim. Görüştüm, onun için tanır idim.

Numero 3.

S: İbtidâ nasıl görüştün Çenov [Tsenoviç/Ценович] ile?

C: Bir ecnebi adam gördüğü vakit sorar idi. O münasebetle görüştüm.

S: İbtidâ görüştüğün ne kadar vakit oldu? Yani bu işe girmezden kaç sene evvel idi?

C: Bu işe girmezden üç sene evvel idi görüştüm.

S: Sen memleketin olan Karlova'dan çıktığın vakit ibtidâ nereye gittin?

C: Memleketten çıktım. İbtidâ Tulça'ya⁵⁶ gittim. Bir sene oturduk daskalık⁵⁷ ettim. Oradan Galats'a⁵⁸ geçtim. Beş altı gün oturup Bükreş'e gittim. On gün kadar oturdum. Sonra Sırb mektebine okumak için gittim.

S: İbtidâ tahsilin nerededir?

C: Memlekette tahsil ettim.

S: Sırb'da ne lisan okudun?

C: Sırça lisan tahsil ettim ve iki sene mektepte okudum.

S: Senin Sırb'da, mektepte okuduğunu Çenov [Tsenoviç/Ценович] nereden bildi de seni bu defa bu iş için çağırtdı ve kiminle çağırtdı ve Bükreş'e gittiğinde Çenov'u [Tsenoviç/Ценович] nerede buldu?

C: Ben henüz mektepte iken Ulahiye'de komite tertip olunduğunu işittim. Gittim Bükreş'te Hacı Dimitri'yi [Hacı Dimitır/Хаджи Димитър]⁵⁹ buldum.

⁵⁶ Dobruca bölgesinde yer alan Tulça [Tulcea] günümüzde Romanya sınırlarında bulunmaktadır.

⁵⁷ Yunanca öğretmen manasına gelmektedir.

⁵⁸ Galats [Galați] şehri günümüzde doğu Romanya'da bulunmaktadır.

⁵⁹ Asıl adı Dimitır Nikolov Asenov'dur [Димитър Николов Асенов] (1840-1868). Bulgar İhtilâl

Tertiplerini sordum, söyledi. Tertiplerini beğenmedim. Çünkü bunlar yüz kişi kadar idiler. Onun için geri döndüm. Asker mektebine girdim. Altı ay okudum. Sonra Çenov [Tsenoviç/Ценович] bir mektup gönderip beni çağırmış. Ve mektubun meali "Etraftan, Bulgarlardan adamlar toplandı komite teşkil olunuyor. Bir saat evvel gelesin" diye idi. Bükreş'e gittim Çenov'u [Tsenoviç/Ценович] buldum. "Bulgaristan'dan, her taraftan adamlar var. Buraya gelen komite âzâlarını intihab edecekler ve kendileri daima ahz ü itâda bulduklarından meclise maske ile giriyorlar" dedi ve "Bu maskeli adamlar altışar âzâ intihâb olmak için re'yini verecek" dedi. O vakit beni tanımaları için maske koymadılar, beni bu maskeliler gördüler. Çünkü gezdiğim yerlerde beni tanısınlar diye ve bu toplanan adamlar Ulahiye'de bulunan Bulgarlardan komite meclisinde bulunmak üzere altı âzâ intihâb ettiler. Fakat isimlerini bilmem çünkü bunlar gizli idi ve bu altı kişi dahi bir gizli reisi intihâb ettiler. Reislerinin dahi ismini bilmem.

S: Verilen talimatlarda olan imza veyahut mühürde kimin ismi var idi?

C: Bükreş'e gittiğimde Gabroven'in [Gabroveni] Hanı'na gider idim. Beni gizli adamlara götürürler imiş. Sonra bir tanımadığım adam tayin olduğum işin gerekli talimat ve mektuplarını getirir verir idi ve talimatlar zarf içinde olup mühürlü olduğundan imza veyahut mühürü bilmem ne idi. Ve bu adam[ın] getirip verdiği kağıtların üzerleri yazılı değil idi. Bana lisanen söyler idi. Ben de bilmek için yazar idim.

S: Sen tanımadığın bir heyette yüzlerini görmediğin adamların bu işe seni tayin ettiğini nasıl kabul ettin?

C: Sarraf an-asıl Zıştovili ve Bükreş muteberlerinden Dimitraki Çenoviç[in] [Dimitir Tsenoviç/Димитър Ценович] teşviki ve bana verdiği teminatla girdim.

Numero 4.

Merkum Vasil Lefski'nin Tekrar İstintakıdır

Fî 17 Zilkade sene [12]89⁶⁰

S: Bu vechile ve bu Dimitraki Çenoviç'in [Dimitir Tsenoviç/Димитър Ценович] teşviki ve vâki' olan ifâde ve temini öyle bu işi kabul ettiğini söylüyorsun. Bu suretle işi kabul ettikten sonra ibtidâ ne vakitler Ulahiye'den bu

Hareketi'nin önde gelen komite liderlerindedir. 1868 yılında Stefan Karaca [Стефан Караджа] ile birlikte Balkan Dağları'nda Buzluca Tepesi yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle girdiği çatışmada hayatını kaybetmiştir. Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, Lanham, Maryland & Toronto & Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006, s. 211.

⁶⁰ 16 Ocak 1873.

tarafa geçtin ve ne suretle geçip nerelere gittin doğruca beyân ile?

C: Geçen bin sekiz yüz altmış dokuz sene-i Milâdiyesi şehr-i Mayıs esnasında İstan İstançulesku [Stan Stañçulesku/Стан Станчulesky]⁶¹ namıyla bir kıta Ulah pasaportu çıkarıp ibtidâ Yergök'ten⁶² [Yergöğü/Giurgiu] Ziştovi'ye çıktım. Bizim talimatımızın icabı bir yere çıktığımızda bir gece orada yatıp kendimizi tanıyanlara tanıttırdıktan sonra sabahısı haric-i kasabaya çıkıp ve bizi tanıyanlardan birisi elbette arkamızdan geleceğinden ve işaret olarak elinde bir beyaz kandil ile sallayıp oynayarak biz öyle beyaz kandilli adamı gördüğümüzde bir kenara ve tenha mahalle çıkıp yanımızda bulunan mektubu verir ayrılırız. İşte bu bizim kaide icabından olmakla işte birinci defa Ziştovi'de geldiğimimde tüccardan Kosfo'nun [Kosto] hanı kahvesine indim ve o gece orada yattım sabahleyin ber-muceb-i kaide kasabanın haricine çıktım. İşte bu veçhile işareti vererek bir adam yanıma geldi. Ben de yanımda bulunan mektubu ona verdim ve o gün oradan çıkıp orada satın almış olduğum beygir ile doğru Lofça'ya gittim. Ve orada Kordo İstanço'nun [Тодор Станчев]⁶³ hanına indim ve orada dahi yukarıda söylediğim ve Ziştovi'de yaptığım gibi yine kasabanın haricinde Lofça'ya olan mektubu dahi verdim. Fakat mektubu vermeksizin Marin'in kahvesine gitmiş idim. Oradan kalkıp kasabanın dışarisına çıkarak mektubu verdim. Ondan [oradan] Tırnova'da Hacıyka'nın hanına indim. Ve ertesi sabah sahibinin ismini bilmediğim ve tüccarların çıktığı bir büyük kahveye çıktım. Bادهu kasabanın kenarında minvâl-i sabık üzere yine işaretle yanına gelen adam[a] mektubu verdim. Oradan Filibe'ye gittim ve İki Kapılı Han'a kondum. Ve sabahleyin o hanın kahvesine kondum ve âdet veçhile bir-iki saat oturduktan sonra yine kasabanın haricine çıktım ve işaret ederek arkamdan gelen adama yine mektubu verdim. Oradan yine geldiğim mahallerden geriye dönüp karşıya, Bükreş'e geçtim.

S: Bu mektupların cevaplarını aldın mı?

C: Bu ibtidâ getirdiğim mektuplar komitelerin postaları ne veçhile olacak ve Bükreş komitesiyle ne veçhile muhabere edecekler bunların tertibatından ibaret olup bunun cevapları[nı] tertip ettikleri postalarıyla gönderirler.

S: Bükreş'e geçip ne kadar oturdun ve orada ne gûnâ teşebbüsatta bulunup ne kadar sonra tekrar bu tarafa geçtin?

⁶¹ *Васил Левски*, s. 190

⁶² Romanya'da Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki şehir, Bulgaristan'daki Rusçuk [Ruse/Pyce] kentinin karşısında yer almaktadır.

⁶³ *Васил Левски*, s. 190

Numero 5.

C: Ben Bükreş'e geçtiğimde komite tarafından talimat kaleme alınıp diğer bu taraftaki komitelere dağıtmak üzere birer nüshasını bana verdiler. Ben de komite postası vasıtasıyla bu nüshaları komitelere gönderdim. Ve her komite kendi efkârınca o nüsha tashih edilmiş olduğu halde tekrar Bükreş'e gönderdiler. Tashih olunup geldikten sonra bu talimatı tab' üzere bana lüzumu miktar verdiler. Fakat bu talimatların bu tarafa geçirilmesi muhâtaralı olduğundan ben geçirmeyip komite postası marifetiyle Zıştovi'ye geçirilmiş, Zıştovi'de kendilerine lazım olacak miktarını alıkoyup kusurunu bana verdiler. Ve bu talimatlarında ibtidâ ne veçhile mektupları verdiysem yine o suretle Tirnova ve Lofça ve Filibe'ye gidip talimatları da verdim. Ve Filibe'ye gittiğimde artık geriye dönüp Bükreş'e geçtim. Kasabalarda bu talimatların ne tesirâtı olduğunu ve halkça şüyû bulup bulmadığını teftiş ve tahkik için kendimi kimseye bildirmeyerek kahvelere ve mecmû-i nâs mahallere uğrayıp gezdim. Oradan yine Bükreş'e avdet ettim.

S: Bu teftiş ve tahkikte halkça talimatın tesirâtını nasıl anlayabildin? Size müsaade mi, yoksa değil mi idi?

C: Ettiğim teftiştan komite meselesinin avam beyinde şâyî olmadığını ve binâberin pek gizli tutulduğunu tahkik eylediğimden bu gidişimin bize müsait olduğunu anladım.

S: İkinci defa Bükreş'e avdetinde nereye gittin ve ne yaptın ve tekrar bu tarafa ne vakit geçtin?

C: O defa Bükreş'e avdetimde hasbe'l-icâb dört-beş ay kadar bu tarafa geçmedim. Ve hazine [v]urulmazdan evvelce İstanbul tarihiyle karadan Filibe'ye gittim. Oraya geldiğimde Bükreş'ten bir mektup gelip meâlde şu veçhile muharrer idi: "Sofya'ya giden hazine [v]urulmuş ve bunun için Dimitri [Димитър] namında birisi hapsedilmiş. Eğer bu madde için komite takımı da hapsolunur ise cümleten ihtilâle kalkışmak için sen işaret ver ve biz bütün voyvodalara da yazarak sana yardım edeceklerdir" diyo[r] idi. Ben mektubu okuduğumda sonra düşündüm, bu hazine [v]urulmak meselesi haydutluktan ibaret olduğundan ihtilâle kalkışmayı münasip görmedim. Onun için teknil Bulgaristan'da bulunan komitelere, karşı komitesinden böyle bir emir geldiğini ve mesele haydutluk meselesi olduğu cihetle kalkışmak münasip olmayaçağını yazdıktan başka bu meâlde olarak Bükreş Komitesi'ne de cevap yazdım. Bu cevaptan sonra Bükreş Komitesi beni işten çıkarmak ve tanımamak istedi. Ben de sonra İstanbul'a gidip sizin gibi büyük zevâta müracaatla itiraf-ı cürm ü kusur ederek ve affımı isteyerek keyfiyeti evvelinden ahirine kadar her bir tafsilatı ile bildirmeyi tasmin eyledim.

Numero 6.

S: Bu efkârını icraya mâni ne oldu?

C: Niyet ettim Rusçuk'a gidecek idim. Oradan dahi İstanbul'a gidecek idim. Fakat burada beni yaralayıp tuttular.

Bende

Diyako Vasil

Lefski

Fî 16 Zilkade sene [12]89⁶⁴

Vasil Diyako Lefski'nin Tekrar İstintakıdır

Fî 18 Zilkade sene [12]89⁶⁵

S: Sen geçen günkü istintakında Bükreş'ten bu tarafa üç defa geçtiğini, birincisinde komite postaları tertibatına dair mektup dağıttığını, ikincisinde matbû talimatları neşrettiğini, üçüncüsünde Dersaâdet tarikiyle gelip yakayı ele verdiğini beyan etmiş idin. Halbuki sen bu kadar iş görmeyip karşıdan bu tarafa pek çok kereler geçtiğini ve buralarda pek çok zamandan beri köylerde gezerek komiteler teşkil edip meclis muvacehesinde talimatları okuyarak bu işe herkesi teşvik ve tergib ettiğini ve silah ve cephaneye mübâyaa etmek üzere pek çok paralar topladığını ve Büyük Lofça Komitesi'nin riyâseti üstünde olarak *Arslan Dervişoğlu* ismini aldığını ve bu yolda gerek Bükreş'te ve gerek sâir mahalde olan komiteler ile pek çok muhâbere ve mükâtebe eylediğini beyan ettin. Bunlar nasıl oldu? Tamamıyla birer birer söyle.

C: Komitelere her ne ki ilân olur ise içeriden Bükreş büyük komitesinden gelir idi. Ben de burada olan komitelere ilân eder idim. Çok vakitler ilân olacak maddeleri aynıyla ilân eder idim. Ve bazen ilâve olunacak şeylere lüzum görünüyor ise kendim ilâve ederim. İmzam ile ilân eder idim. Ve benim kasaba ve karyelerde gezdiğim halkı komiteye teşvik için olup komiteler işi nasıl gidiyor ve nasıl tutuluyor, meydana çıkarılmıyor mu, buralarını teftiş ve tahkik için idi. Ve gezdiğim kasaba ve sâir mahallerde komite işine hanel getirecek bir hareket görür isem Bükreş Komitesi'ne yazar idim. Oradan bu maddenin tahkikine dâir emir gelir idi. Ve merkez komitesi de tahkik edip keyfiyeti Bükreş Komitesi'ne yazar idi. Hatta yalnız bu tarafın değil Bükreş Komitesi âzâlarından dahi bir münasebetsizlik zuhur edecek olur ise onlara da lâzım gelen tenbihatı ben yazar idim. Zira bir ağızdan çıkması matlub idi ve ben mürettib idim. Ve köylerden toplanan para o köylerin

⁶⁴ 15 Ocak 1873. İstintak metninin başında tarih 17 Zilkade 1289 [16 Ocak 1873] olarak verilmiş; ancak ifade tutanağının sonunda 16 Zilkade 1289 [15 Ocak 1873] tarihi yazılmış.

⁶⁵ 17 Ocak 1873.

Numero 7.

C (devam): tayin olunan merkez[in]e gönderiliyor idi. O merkezde gerek ben hazır olayım ve gerek olmayayım karşı komitesine isal ederler idi. Ben para toplanan komitelere uğradığım vakitte lazım gelen ilm ü haberlerini usulümüz veçhile verir idim ve merkeze uğradığımda gaybubetimde karşı komitesine giden paraların miktarını ve mahallini malumat verirler idi.

S: Bu paraları ne için toplar idiniz?

C: Bu toplanan paralar silah için toplanmaz idi. Çünkü daha ne olacağı belli değil idi. Yalnız masraf için para toplanır idi.

S: Ya birtakım silah alınmış, bunlar nasıl oldu?

C: Belki bu silahları panayırlardan almışlardır. Komite almış olsa benim malumatım olacak idi.

S: Lofça'dan köylere dağılan revolverlerin parası kabz olunacağına dâir bizde ilm ü haberler var. Malumatın olmadığı halde bu ilm ü haberleri nasıl vermişsin?

C: Lofça Komitesi bana silah için para toplandığını söylemez idi. Şu kadar para gönderildi derler, ben de bunun için ilm ü haber verir idim.

S: Bu komiteler ile nasıl muhabere eder idiniz?

C: Köyden köye kasabadan kasabaya komite postaları var idi. Onlar vasıtasıyla muhabere olunur idi.

S: Sen komitedeki olan adamları görmez ve tanımaz mı idin?

C: Bizim talimat iktizasınca bunları tanımak benim işime gelmez idi.

S: Şimdi mi talimat hükmünce tanımak istemiyorsun yoksa evvelden de şahıslarını tanımaz mı idin?

C: Tanımaz idim. Daha o vakit tanımaz idim.

S: Postacı olanları da tanımaz mı idin?

C: Kendi adamlarıdır onları da tanımaz idim.

S: Mektuplarını nereye verir idin? Yoksa devlet postası gibi bir sandık mı var idi?

C: Ben sekiz on kıta mektup hazırlayıp bir yere mektup gönderecek olduğum halde yine kasabanın haricine çıkarım ve işaretleşerek gelen adam mek-

tupları alır. Onlar nereye gideceğini bilirler.

S: Lofça'da bu işareti hangi kahvede verir idin?

C: Lofça'da Marin'in Kahvesi'nden kalkar kasaba haricine çıkar, işaret verir idim.

S: Demek ki Marin'i tanıyorsun?

C: Bana Marin'in Kahvesi'ni söylemiş idi, ben gider orada işimi görür idim. Orada birkaç kahveci var idi. Hangisinin Marin olduğunu bilmez idim.

S: Karlova'da da böyle kahve var mıdır?

C: Karlova'da böyle iş yoktur. Var ise de belki başkası işler ben bilmem. Orasını Filibe bilir. Filibe bana tâbi değildir.

Numero 8.

S: Akçakilise⁶⁶ de böyle midir?

C: Onlar Filibe'ye dahildir. Filibe bilir, ben bilmem.

S: Senin idare ettiğin hudut nereleridir?

C: Ziştovi, Lofça, Tırnova, Filibe. Bu dört kasabadaki komitelerdir.

S: Kahvecisinin ismi nedir?

C: İsmi bilmem.

S: Filibe'de böyle kahve var mı ve kahvecisinin ismi nedir?

C: Filibe'deki İki Kapılı Han'daki kahvedir. Ve kahveci Müslümandır. İsmi[-ni] bilmem.

S: Bu komiteler haricinde yalnız adamlarla muhabere ettiğin var mıdır?

C: Bana komitelerden mesela bazı köylerde bulunan adamlardan birisi iyi hareket etmiyor, sen de yaz diye bana yazarlar idi. Ben de yazar idim. Fakat ben kim olduğunu bilmem. Çünkü kasaba dahilindeki köylerin isimleri yok idi. Numero ile idi.

S: Ne için kendileri kendileri yazmayıp sana yazdırırlar idi?

C: Kasabadaki komiteler kurrâ komitelerini teşvik ve idare ettikleri an-

⁶⁶ Bugünkü adı Sopot [Conot] olup, Filibe'ye bağlıdır ve 1885 yılında Bulgaristan hakimiyetine girmiştir. Koca Balkan Dağı'nın güney eteklerinde yer alan kent aynı zamanda ünlü Bulgar İvan Vazov'un da doğum yeridir ve 1950-1965 yılları arasında *Vazovgrad* olarak adını taşımıştır. Bkz. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 21-22.

laşılmasın diye bana yazdırırlar idi. Çünkü memur-i müstakil dahi ben idim.

S: Filibe'ye gittikçe köylere uğramaz mı idin?

C: Köylerden geçer idim. Fakat bir şey onlara sormak istemedim değil idi.

S: Sarasovlu [Tsaratsovo/Царацово]⁶⁷ karyesinde kimseyi tanımaz mısın?

C: Filibe'ye seyrek geçtiğimden hatırıma gelmiyor. Çünkü köylerinde az yattım.

S: Sarasovlu'da [Tsaratsovo/Царацово] Arabacı Bojil'in [Божил] Hanı'n-da kalmadınız mı?

C: Hatırıma gelmiyor.

S: Filibe'ye gider iken İzvor'dan⁶⁸ ve Teteven'den⁶⁹ kimseyi beraber götürdün mü?

C: Bilmem.

S: Yol tezkeresiyle mi gider idin ve tezkereyi kim alır idi?

C: Zıştovi'den pasaportuma bakarlar idi. Onun üzerine İstan İstançulesku [Stan Stançulesku/Стан Станчulesky] adına Osmanlı tezkeresi verir idi.

S: Üç sene müddet tezkeresi ile mi kaldın ve dolaştın?

C: Hayır, fakat Ulah'tan her defa pasapor[t] alır idim.

Dido Piyev'den [Дидьо Пеев]⁷⁰ Diyako'nun Muvacehesinde Sual

Fî 18 Zilkade sene [1]289⁷¹

S: Sen Diyako ile Filibe'ye gittiğini söylüyor idin. Şimdi Diyako inkar ediyor. Ne dersin?

C: Evvelki takririmde beyan ettiğim veçhile Lofça'ya ve Filibe'ye ve bazı köylere gittik. İşte yüzüne karşı söylüyorum.

S: Sarasov'da hangi evde kaldınız?

⁶⁷ *Vasil Levski*, s. 194.

⁶⁸ Sofya'ya bağlı bir köy.

⁶⁹ Lofça'ya bağlı bir kent merkezi.

⁷⁰ *Vasil Levski*, s. 194.

⁷¹ 17 Ocak 1873.

C: Arabacı Bojil'in evinde kaldık.

S: Diyako'nun tezkeresini nasıl aldın?

C: Benim tezkeremi alıp karşıya geçti.

Bende

Dido Piyev'den [Дидьо Пеев]

Diyako'dan Tekrar Sual

S: Karşında duran Dido Piyev'in [Дидьо Пеев] söylediğini işittin. Şimdi bunlara ne dersin?

C: Bu belki başkasıyla gezmiştir. Şimdi benim üzerime atıyor.

Numero 9.

S: Dido Piyev'in [Дидьо Пеев] ismine olarak aldığın tezkere senin evrakının içinde ve bizim elimizdedir. İnkârın manası yoktur.

C: İşin doğrusu İzvor'dan Filibe'ye gitmek üzere bir adam istemiş idim. Dido Piyev'i [Дидьо Пеев] göndermişler. Beraber gittik.

S: Demincek ne için inkar ettin?

C: Bana pek çok adamlar açılmıştır. Fakat işlememiştir. Nasıl yakayım?

S: Sen işleyen adamları söyle. Evvela Zıştovi'den başlayalım. Zıştovi'de kim beraber işlemiştir, bildir?

C: Zıştovi'de kimsenin evinde kalmadım. Çünkü Zıştovi Komitesi'nin muhabirinin elkabı yazılı olan kağıdı kaybetmiş idim. Bizzat görüşmek mümkün olmadı ve Zıştovi'de bu işi işlemiş kimse olmamalıdır.

S: Lofça'nınkiler kimler idi?

C: Terzi Vane'yi [Ваньо]⁷² biliyorum. Ve üç terzi Vane'nin [Ваньо] evine gelir idiyse de şahıslarını belki tanıyorum; fakat isimlerini bilmem.

S: Tırnova'da kimleri biliyorsun?

C: Tırnova'da ilk defa yukarıda tarif ettiğim gibi şahıslarını tanımadığım hâlde mahud işaretlerle mektubu verdim. Fakat Tırnova vücuhundan Kara-gözoğlu İstefan Ağa'nın [Стефан Карагъозов]⁷³ nüfu[z]lu olmasıyla komiteye idhâli teklifini etmek üzere Bükreş'ten tenbih olunmuştu. Sonra hizmetkarını

⁷² Васил Левски, s. 194.

⁷³ Васил Левски, s. 195.

buldum. "Bükreş Komitesi'nden geldim, kendisiyle görüşmek istiyorum, kabul ederler ise bana haber ver" dedim. Görüşmeye kabul ettiğini müşir hizmetkar ile haber geldi. Ancak bu adam[in] hükümete yakın olduğunu öğrendiğimden hükümete haber vermesinden korkup bir daha görünmek istemedim.

S: Karagözoğlu'nun böyle olduğunu kim söyledi?

C: Bükreş'ten bana "Bu adam hükümet adamıdır, pek ihtiyatlı davranmalısın, bak ona göre düşün de münasip bulur isen yap" demişler idi. Onun için cesaret edemedim. Ve bu defa tutuluncaya kadar kendisini görmedim.

S: Tırnova'daki muhabir[in] kim olduğunu bu kadar müddette elbette öğrenmişindir. Biz onu istiyoruz, yoksa [komiteye] girmeyenleri sormuyoruz ve aramıyoruz.

C: Tırnova'da bu işe dehaleti kabul etmediklerinden kimseyi tanıyamadım ve görünmek istemediler.

S: Filibe'de kimleri biliyorsun?

C: Filibe'de bir hekim vardır. Ona mektup gönderdim. Fakat kabul etmemiş.

S: Canım biz sana kabul etmeyenleri sormuyoruz. Kabul edenler kimdir? Şimdi onu soruyoruz, onları söyle.

C: Birkaç çocuk var idi. Fakat isimlerini bilemiyorum. Arabacı Yovan [İvan/ Иван] vardır. O bilir Filibe'deki olanları.

Bende

Vasil Diyako Lefski

Numero 10.

Vasil Diyako Lefski'nin Tekrar İstintakıdır

Fî 19 Zilkade sene [12]89⁷⁴

S: *Mehmed Derviçoğlu Kırçalı* hangi komitenin ismidir?

C: Teteven Komitesi ismi olmalıdır.

S: Teteven kasabasının reisi veyahud içinden sözbâşi kimdir? Şahsen tanıyıyor musun?

C: Bu isimler, şahıslarını tanımamak üzere tertib olunmuştur. Riyaset ve

⁷⁴ 19 Ocak 1873.

sâir umur onların aralarında tertib olunur idi. Bu işe dâir ve memur tahririne ben müdahale edemez idim.

S: Gördüğün adamların isimlerini bilmez misin?

C: Şahsen görür isem belki isimlerini bilirim. Fakat isimleri hatırıma gelmiyor.

S: Böyle bir gizli işte isimleri bilmemek mümkün değildir. Elbette birisini olsun bilmek lâzım gelir.

C: Daskal vardır. Bu işleri o alır verir idi.

S: Teteven'e gidip meclis etmedin mi ve talimatı okumadın mı?

C: Evet gittim. Bir kere mektepte bir-iki defa da handa meclis oldu. Ben talimatı gerçi okudum fakat onların evvelden talimatı var idi. Ve biraz vakit sonra Bükreş'te olan merkez komitesiyle doğrudan doğruya muhabereye başladılar. Biz bir aralık Yakovalı Dimitri [Димитра Дяковчанина] ile münâzaa ettik. Ben Teteven işini yüzü üstüne bıraktım. Sonra ne olduğunu bilmem.

S: Bu münâzaayı etmezden evvel ibtidâ Teteven Komitesi'ni kim teşkil etti ve Teteven'e Yakovalı Dimitri'yi [Димитър] kim getirdi onu soruyoruz. Dimitri [Димитър] ile kavganız kavgadan evvel bir vukuatın vücudunu ister. Biz de orasını soruyoruz.

C: Dimitri [Димитър] ile kavgamızın sebebi komitelerden topladığı paraların hesabını vermek istemediği içindir. Komiteler kendi kendisine olmuştur.

Tetevenli Hacı İstanü [Хаджи Станьо]⁷⁵ ile Petko Milev'den [Петко Милев] Diyako Lefski'nin Muvacehesinde Sual

S: Karşınızdaki oturan adamı tanır mısınız?

C: Diyako Lefski'dir, tanırız.

S: Siz geçen günkü istintakinizde "Diyako Lefski geldi bizi topladı, talimat okudu, bizi komiteye davet etti ve korkuttu, biz de komiteye yazıldık" diyor idiniz. Diyako "Ben talimat okudum fakat bunlar evvelden komite idi" diyor. Ne dersiniz?

C: Biz evvelden komite filan bilmez idik. Bir gece geldi. Yarım saat kadar köyde oturdu. Bize talimatı okudu. Komiteyi bize anlattı ve hatta "Hacı İstanü

⁷⁵ Васил Левски, s. 196.

eğer sen bu komiteye girmez isen Plevne'den ve Lofça'dan adamlar tayin ettik, gölge gibi arkandan geziyor. Seni öldürürler" diye izâfe etti. Ve hatta beş lira da verdim.

S: Diyako Lefski bunlar işte yüzüne karşı söylerler. Buna şimdi sen ne dersin?

C: Ben vâkıa gece gittim. Sana "Hükümet tarafına söz kaçıır isen talimatın hükmünce seni öldürürler" demiş idim. Yoksa revolver elimde olarak izâfe etmedim.

S: Sen deminden şahsını bile tanımıyorum diyor idin. Şimdi kendisiyle ettiğin lakırdıları bile hatırına getiriyorsun. İş saklamaktan vazgeç. Hakkıyla doğruca söyle.

C: Ben yanında talimatı okuduğum adamları bilirim. Lakin benden sonra kimin dahil olup olmadığını bilmediğim için isimlerini ta'dad etmiyorum.

Numero 11.

Marko Yonçev [Марко Йончев], Hacı Yovanoğulları [Хаджи Ивановите]⁷⁶ –İstanço [Станчо] ve İstanü [Станьо] ve Daskal Yovan'dan [Даскал Иван] Diyako'nun Muvacehesinde Sual

S: Karşınızda oturan adamı tanır mısınız?

C: Diyako Lefski'dir. Biliriz ve tanırız.

S: Siz evvelki istintakınızda "Diyako Lefski geldi, talimat okudu, izâfe etti, bize komite[yi] anlattı ve komiteye yazdı" diyor idiniz. Diyako Lefski "Gerçi talimat okudum fakat benden evvel onlar komite yapmışlar" diyor. Ne dersiniz?

C: Evvelden biz komite bilmez idik. Mukaddema dahi söyledik idik. Diyako ilk defa geldi sonra mektepte talimatı okudu komiteyi teşkil etti. Ve ondan sonra dahi bir gün mü, iki gün mü daha geldi.

Bende

Daskal Yovan [Даскал Иван]

C: Biz fakat bir gün gördük ne komite bilir idik ve ne başkasını bilir idik. Bir gazete getirdi bizi komiteye koydu.

⁷⁶ Васил Левски, s. 196.

Bende

Marko Yonçev [Марко Йончев]

C: Bizim hana bir gün geldi. Meclis yapmış idi. Evvelki gelişinde bizim komitesini [komitemizi] teşkil etmiş imiş. Onu biliyoruz. Sonra bizim handa meclis ettiler.

Bende

Bende

İstanü [Станьо]

İstanço [Станчо]

S: Ey Lefski, ben komitelerdeki bulunan eşhası elbette bileceksin yoksa inkar etmekte devam eder isen şu gördüklerin gibi karşına yüz elli kişiyi getirip söyletelim.

C: Ben çok adamlar ile görüştüm. Bu komiteye dahil olup olmadığını bilmediğim için isim söyleyemem ve şahsen görsem tanırım. İsimlerini bilemem. Fakat Teteven Daskalını terzi Vane [Ваньо] tavsiye etmiş idi. Şimdi ne acayip, bir şey bilmiyor.

S: *Süleyman Davud* hangi komitedir ve bunlardan kimleri tanırısın? Söyle!

C: İzvor Komitesi'nin ismidir ve bu komiteden Muhtar Dimitri'yi [Димитър] ve Gergo İninko'yu [Герго Стойков]⁷⁷ ve Marin Popof'u [Марин Попов]⁷⁸ tanırım. Fakat ben müfredât-ı umurlarını bilmem. Komiteye yeni bir talimat gelir ise onu tebliğ ve işlerinin cereyanı teftişine memur olduğumdan kimler dahil olmuş, kimler olmamış tamamıyla malumat alamam.

S: Hasan Kasım hangi komitedir ve bunlardan kimleri biliyorsun?

C: Bir komitenin ismidir. Hatırıma gelmiyor. Bende bir defter var idi. Onda yazılıdır. O defter de Lofça'da kaldı.

Daskal Vasil'den Diyako'nun Huzurunda Soru

S: Bu karşında oturan adam kimdir, tanır mısın?

C: Evet tanırım. Diyako Lefski'dir.

S: Bununla beraber nerelerde buluştunuz ve Diyako ne iş gördü?

C: İbtidâki istintakımda tafsilen anlattığım veçhile ibtidâ Teteven'e kendi isim ile gittiğim vakit Diyako'yu orada gördüm. Komiteye evrakı okudu ve bizi komiteye davet etti. Biz de korkudan sonra "Bu işe ister girin, ister girmeyin. Fakat duyduğunuzu eğer kimseye söyler iseniz, sizi öldürürler" dedi. Ve yirmi

⁷⁷ Васил Левски, s. 197.

⁷⁸ Васил Левски, s. 197.

gün sonra da bir gün Orhaniye'de benim hana geldi idi. İki defa gördüm.

Bende

Daskal [Vasil]

Numero 12.

S: Vidrar Komitesi'nden kimi biliyorsun?

C: Daskal Vasil [Васил] ve Pop Yorgi'yi [Поп Георги]⁷⁹ ve Daskal İlya'yı biliyorum. Mektepte toplandık bunlara ne yapmak lazım gelir ise talimat verdim.

S: Lofça Komitesi'nden kimleri biliyorsun?

C: Bir kahveci Marin'i biliyorum bir de uzun boylu bir adam vardır. İsmi bilmem.

Vasil Diyako Lefski'nin Tekraren İstintakıdır

Fî 20 Zilkade sene [12]89⁸⁰

S: Lofça'da bulunduğun müddette komiteye dâir kimler ile meclis eder idin?

C: Ben evvel de söylemiş idim. Şimdi Ulah'ta bulunan terzi Vani'den [Ваньо] gayrı kimseyi tanımam.

S: Vane [Ваньо] Ulah'a gittikten sonra Lofça'ya gittiğin vakit kimin evinde yatar kalkar ve nerede meclis eder idin?

C: Vane [Ваньо] gittikten sonra Lofça'nın komitesi bozuldu.

S: Sen Vani'nin [Ваньо] evinde meclis ettiğini ve Vane [Ваньо] gittikten sonra Marin'in evinde yatıp kalktığını ve Plevne'den üç hayvan getirdiğini gelip bilenler yüzüne karşı söylerler ise ne dersin?

C: Ben Marin'in evinde kalmadım ve oturmadım. Ve hayvanları Plevne'ye gittim, oradan satın [alıp] Lofça'ya getirtmedim.

S: Dimitri [Димитър] karşıdan bu tarafa mektuplar ile geçtiği vakit Lofça'ya gelmiş. Sen ve Dimitri [Димитър] ve Lofça'da Pop Hristo ve koza fabrikacısı Dimitri [Димитър] ve kahveci Marin ve terzi Vane [Ваньо] Lofça'da kenarında bağlar içinde bir kulübede meclis yapmışsınız. Sonra Bulgaristan'ı gezmek üzere bu adamlar Lofça Komitesi'nden para toplayıp sana ve Dimit-

⁷⁹ Васил Левски, s. 198. Pop Bulgarca'da papaz demektir.

⁸⁰ 19 Ocak 1873.

ri'ye [Димитър] ve Angel Gınçev'e [Ангел Кънчев]⁸¹ üç beygir almışlar. Hatta onların beygirlerin parasını Plevne'ye göndermişler. Senin için alınan atın parasını sen borç etmişsin. Dimitri [Димитър]ve sâirleri böyle söylüyor. Sen Lofça'da kimseyi bilmem diyorsun. Bu nasıl olur?

C: Dimitri [Димитър] bana mektubu Karlova taraflarında getirdi verdi. Muahharen Lofça'ya gitti. Sonra ben de Lofça'ya geldim. Terzi Vane'nin [Ваньо] evinde Dimitri [Димитър] ile buluştuk. Ben Dimitri [Димитър] ve terzi Vane [Ваньо] ve Angel Gınçev [Ангел Кънчев] dördümüz meclis ettik. Ve beygir alınması lakırdısı oldu. Terzi Vane [Ваньо] paraları nereden aldı ise bilmem. Bize paraları verdi. Sonra Angel Gınçev [Ангел Кънчев] ile ben Plevne'ye gittik. Bir at ile bir beygir aldık. Dimitri [Димитър] Lofça'da bir handa kaldı ve o kendine hayvan almış. Ben nereden aldığını bilmem.

Dimitri'den [Димитър] Diyako'nun Muvacehesinde Sual

S: Dimitri [Димитър] Diyako'nun söylediği sözleri işittin ve Diyako'nun söylediği şeyler sahih midir, sahih değil ise hakikati nedir söyle.

C: İki lakırdı doğru, beş lakırdısı yalandır.

S: Dimitri [Димитър] sen doğrusunu söyle.

C: Kahveci Marin ve Angel Gınçev [Ангел Кънчев] ve Diyako Lefski, üçü Plevne'ye, üç hayvan almak için Plevne'ye gittiler. Ben Lofça'da İstanço'nun [Станчо] Hanı'nda kaldım. İki hayvan[ı] Plevne'den almışlar ve benim hayvanımı Lofça'da kahveci Marin'den aldılar. Sonra yine Lofça'ya İstanço'nun [Станчо] Hanı'na benim yanıma geldiler.

Numero 13.

C (*devam*): Onları gördüler. Evvelki istintakımda söylediğim gibi ben Diyako ve Angel Gınçev [Ангел Кънчев] mukaddema söylediğim köyleri tamamıyla gezip komite tertibatını yaptık.

Bende

Dimitri [Димитър]

Diyako'dan Tekrar Sual

S: Diyako, işte Dimitri [Димитър] yüzüne karşı söyledi. Ne dersin?

C: Biz Dimitri [Димитър] ile köyleri gezdik tertibatı yaptık. Evvel inkâr

⁸¹ Angel Kınçev Angelov [Ангел Кънчев Ангелов] (1850-1872). Vasil Levski ile birlikte İkinci Bulgar Lejyonu'na katılmış. Ardından Bulgar Merkezî İhtilâl Komitesi'nde görev yapmıştır. 5 Mart 1872'de –bugünkü- Romanya topraklarına geçmeye çalışırken Osmanlı zaptiyelerine yakalanmamak için intihar etmiştir.

edişim Türkçe bilmediğimden idi. Yoksa Dimitri [Димитър] ile birlikte gezdik. Fakat Plevne'ye hayvan almak için Angel Gınçev [Ангел Кънчев] ile beraber ikimiz gittik. Marin yok idi. Burasını Dimitri [Димитър] yalan söylüyor.

Dimitri'den [Димитър] Tekrar Soru

S: Dimitri [Димитър], sen "Ben artık Diyako ile gezmem" dediğin vakit seni yalnız gezmek üzere tertip nerede ettiler ve bu meclis nerede oldu ve mecliste kimler var idi?

C: Lofça'da oldu. On yedi kişi idi. Fakat bunlardan Ulahiye'de olan terzi Vane [Ваньо] ve Fabrikacı Dimitri [Димитър] ve kahveci Marin ve Pop Kristü [Поп Кристьо] ve Plevneli Anastas'ı [Анастас] biliyorum. Kusurlarının isimlerini bilmem.

Bende

Dimitri [Димитър]

Diyako'dan Tekrar Soru

S: Diyako, Dimitri'nin [Димитър] söylediğini işittin. Buna ne dersin?

C: Ben o mecliste bulunmadım. Ben bilmem.

Dimitri'den [Димитър] Tekrar Soru

S: Dimitri [Димитър], Diyako'nun sözünü işittin...

C: Evet. O mecliste beraber idik.

S: Dimitri [Димитър] Orhaniye'de öldürdüğü Despot vekili Diyakosun öldür[ül]mesi için kimden haber geldi?

C: Lofça Komitesi'yle *Arslan Dervişoğlu* imzasıyla Diyako'dan gelen mektup üzerine öldürdüm.

Diyako'dan Tekrar Soru

S: Dimitri'nin [Димитър] söylediğini Diyako işittin. Buna senin *Arslan Dervişoğlu* imzalı mektubun üzerine Diyakos'u öldürmüş. Buna ne diyeceksin?

C: Dimitri'nin [Димитър] Diyakos işi, hükümete haber verecek diye vermiş olduğu raporu üzerine ve komite talimatı ahkâmınca birisinin katli lâzım geldiği halde Bükreş Komitesi'nin re'yiyle olmak lâzım geldiğinden ben Bükreş Komitesi'ne "Diyakos'un vücudunun kalkması lâzımdır" diye yazdım. Cevap oradan gelene kadar Dimitri [Димитър] Orhaniye'de Diyakos'u öldürmüş. Sonra Bükreş'ten cevap öldürülmesi için geldi. Ben de Dimitri'ye [Димитър]

göndermiş iken Lofça Hükümeti'ne Diyako'nun öldürüldüğü telgrafi gelmiş, işittik. Fakat Bükreş'ten güya Dimitri'ye [Димитър] evvelden Diyakos'u öldür diye haber getirmişler.

Numero 14.

Dimitri'den [Димитър] Tekrar Sual

S: Dimitri [Димитър], Diyako "Ben Diyakos'un öldürülmesi için mektup yazdı" diyorsun. Halbuki "Ben mektup yazmadım" diyor. Gelen mektubu -senin okuman yok- kime okuttun?

C: Daskal Yovan [Даскал Иван] Teteven'e gittiğimde okudu.

Bende

Dimitri [Димитър]

Diyako'dan Tekrar Sual

S: Dimitri'nin [Димитър] söylediğini Diyako işittin. Daskal gelir söyler ise ne diyeceksin?

C: Benim *Arslan Dervişişöğlü* ile bana mahsus isimli olan imzam olmadıkça bir iş komiteler yapamazlar. Deminden her ne kadar öyle söyledim ise de Diyakos'un telefı hakkında Dimitri'ye [Димитър] mektubu ben imzama gönderdim. Benim imzam olmayan mektubu hiçbir komiteden ve Bükreş'ten dahi kabul etmezler idi.

S: Diyakos geçen günkü istintakta silah için para toplanmadı diyor idin. Halbuki sâir komitelerden başka yalnız Dimitri [Димитър] tarafından silah alınmak için yirmi beş bin kuruş Dimitri [Димитър] eli ile getirip sana vermiş olduğunu söylüyor. Buna ne diyeceksin?

C: Toplanan para Lofça Komitesi'nden ben olsam da olmasam da Bükreş'e gönderiliyor idi. Masraf için daha silah alınmak için değil idi. Ve Dimitri'den [Димитър] aldığım parayı dahi karşıya gönderdim.

S: Kahveci Marin komiteden midir, değil midir?

C: Bizim terzi Vane [Ваньо] ile kıra çıktığımız vakit, kahveci Marin de gelir idi. Fakat Vane [Ваньо] benim için Tırnovalı'dır diyor idi. Olabilir ki komiteye dahil olmalı; fakat ben bilmiyorum.

Diyako Lefski'nin Muvacehesinde Plevneli Anastas'tan [Анастас] Sual

S: Karşında oturan adam[ın] kim olduğunu tanıdın mı? Kimdir?

C: Evet biliyorum. Lefski'dir.

S: Anastas [Анастас], Diyako ile nasıl görüştün? Söyle!

C: Evvelki takrir ve istintakımda dahi ber-tafsil beyan ettiğim veçhile karındaşım Danyal'ın [Данаил] yanında Turna Makurel'de [Турну Мăгуреле]⁸² Diyako ile görüşüp biliştik. Sonra Diyako İstanbul'a gitti. Ben Plevne'ye geldim. O aralık karındaşım Türkçe yazısıyla Diyako Lefski'ye verilmek üzere bir paket talimat gönderdi. Üç ay sonra Lefski Plevne'ye geldi. Bu kitapları verdim. Kendi ondan sonra Lofçalı kahveci Marin ile terzi Vane [Ваньо] Plevne'ye bana geldiler. "Lefski ile görüşmek istiyoruz, nerede buluruz?" dediler. Ben de karındaşım Danyal'a [Данаил] yazayım, sana da bildiririm [dedim]. Karındaşıma yazdım. O aralık Lefski karşıda imiş. Karındaşıma söylemiş. Lefski oradan kalkıp Zıştovi'den Tırnova tarikiyle Lofça'ya gidip Marin ve Vane [Ваньо] ile görüşmüş. Sonra bana haber gönderdiler. Lofça'ya gittim. Vane'nin [Ваньо] evinde kahveci Marin ve Vane [Ваньо] birlikte Lefski'yi buldum, görüştüm.

Numero 15.

C: O vakit bana Diyako bu mecliste "Karşıya geçeceğin vakit haber ver, sana iki adam vereceğim" dedi. Sonra Marin ve Vane [Ваньо] ile beraber Diyako Plevne'ye geldiler. Sonra kahveci Marin ve Vane'yi [Ваньо] kattı, eline mektup vererek bizi karşıya gönderdi ve kendisi arkadaşı Sava ile köylere gittiler. Benim evimde oturup tutulmamak için sonra biz karşıya geçtiğimiz vakit ben karındaşımın yanında kaldım. Marin ile Vane [Ваньо] içeriye gittiler. Fakat nereye gittiler bilmem. Yirmi gün sonra avdet ettiler ve yanlarında yedi revolver var idi. Ve karındaşıma gösterdiler. Karındaşım beğenmedi. Karındaşıma kırk iki adet ismarladılar. Oradan kalkıp Plevne'ye geldik. İki gün evvel Diyako benim evime gelmiş idi. Orada buldum. O akşam bizim evde kaldık. Sabahısı Marin ve Vane [Ваньо] ve Diyako, üçü birlikte kalkıp gittiler. Bir müddet sonra Angel Giñçev[e] [Ангел Кънчев] Plevne'ye mektup geldi. Ben de kalktım Lofça'ya gittim. Ben gidinceye kadar Angel Giñçev'i [Ангел Кънчев] Diyako karşıya göndermiş. Terzi Vane'nin [Ваньо] evinde on yedi-on sekiz kişi kadar toplandık. Diyako da orada idi. Üç aydır Diyako ile geziyorum. Bana bir şey malumat vermedi. Daha altı [ay] gezsem bir şey malumat vermeyecek. Ya bana bir yer tahsis etsin veyahud ben gideceğim, dedi. Biz de Diyako'ya sorduk. "Dimitri'nin [Димитър] bir fenalığını gördün mü?" dedik. "Hayır!" dedi. "Öyle, buna bir yer ayır, yalnız gezsın" dedik. Ve böyle cümlemizin ittifakıyla karar verdik. Orhaniye'den Sofya'ya kadar işlemek üzere tayin ettik. Ve Diyako da sonra "Madem meclis karar verdi, gezsın" dedi. Ve mecliste bulunan adamlardan terzi Vane [Ваньо], kahveci Marin ve Dimitri Poşkov'u [Димитър Пъшков]⁸³ tanırım, başkasını bilmem ve bunun Lofça'da dört evi vardır. Ben Marin ile terzi

⁸² *Васил Левски*, s. 200-201. Bugün Romanya sınırındaki kent Tuna nehri kıyısında, Niğbolu'nun karşısındadır.

⁸³ *Васил Левски*, s. 201.

Vane'nin [Ваньо] evini biliyorum. Diğerlerini ben bilmem. Ve tavan arasından elma dahi Marin'in evinden çıkardılar, yedik. Ve gelen revolver de Marin'in eline teslim olundu.

Bende

Plevneli Anastaş [Анастас]

Diyako'dan Tekrar Soru

S: Plevneli Anastaş'ın [Анастас] söylediğini işittin. Buna ne diyeceksin?

C: Marin ile Vane'yi [Ваньо] Anastaş'ın [Анастас] evine götürüp karşıya gönderdim. Dediği yalandır. Ve Türkçe kağıtlar da yalandır. Ve mecliste Yakovalı Dimitri [Димитър] ve Vane [Ваньо] ve Anastaş'tan [Анастас] başkası meclis[te] bulunmadı. Burası dahi yalandır.

Anastaş'tan [Анастас] Tekrar Soru

S: Anastaş [Анастас], bu söylediğin şeyleri[e] Diyako yalandır diyor. Ne dersin?

C: Marin'i gizlediği Selvi⁸⁴ ve Tırnova taraflarına Marin'i gönderdiği ve buralarını Marin bildiği için saklıyor. Benim ne borcum yalan söyleyeyim ve Diyako dâima Lofça'da Marin'in evinde kalması için söylediğim mecliste karar verildi idi.

Bende

Plevneli Anastaş [Анастас]

Numero 16.

Diyako'nun Tekrar İstintakıdır

S: Lofça'da birisinin evini basmak için bir adam istemişsin. Vidrar'dan⁸⁵ Vute Vetov'u [Вутьо Ветьов] göndermişler. Seni gelip Lofça'da Marin'in evinde bulmuş, buna tebdil elbisesi giydirmiş ve sen de tebdil-i kıyafet olup, gidip eve girmişsiniz. Parayı az bulduğun için ev sahibini beklemişsin. Sonra ev sahibi gelmeyip uşağı gelmiş. Seni görmüş, bağırılmış. Sen de çocuğu tutup kama ile karnına [v]urarak öldürmüşsün.

C: Lofça'da ben bir çocuk olduğu[nu] işittim. Üç kırmızı elbiseli adam eve girip bir çocuğu öldürmüşler. Sonra Teteven'e gittim. Orada dahi böyle işittim ve sonra orada iken Lofça Komitesi'nden mektup aldım. "Buraya gelmeyesin çünkü bir çocuk öldürüldü. Hükümet tarafından arıyorlar, tehlikelidir" diye yazılı idi.

⁸⁴ Selvi [Севлиево], Gabrovo'ya bağlı ilçe. XV. yüzyılda Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Açaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, s. 869.

⁸⁵ Sofya'ya bağlı bir köy.

S: Sana tehlikesi nedir bunun? Mademki sen yapmadın, sana ne yaptılar?

C: Ben komite[de] olduğumdan belki hükümet[ten] tutarlar diye.

S: Sâir komite adamlarından şüphe etmeyip senden ne için şüphe etsinler?

C: Ben yabancı olduğumdan belki şüphe ederler.

S: Vidrar'dan seninle birlikte bulunan adam gelir yüzüne karşı söyle ise ne dersin?

C: Ne diyeceğim... Çünkü ben değilim.

Vidrarlı Vute Vetov'dan [Вутѣо Вѣтъов]⁸⁶ Diyako'nun Karşısında Sual

S: Karşında duran adamı tanır mısın?

C: Evet tanırım, Diyako Lefski'dir.

S: Geçen günkü istintakındaki söylediğin Lofça baskınına Diyako'nun yüzüne karşı söyle!

C: Mukaddemâ söylediğim gibi, Diyako Vidrar'dan bir adam istemiş. Ben de Lofça'ya yakın bir manastıra kendi işim için gidiyor idim. Bana komiteden “Git, Lofça'ya Diyako'yu bul, adam istemişsin, adamımız yoktur!” diye söyle. Sonra işine git, dediler. Ben de Lofça'ya gidip Diyako'yu Lofça'nın dışarısında buldum, söyledim. Beni tuttu “Seninle biraz işimiz var” dedi. “Git hana, ben seni çağırıyorum” dedi. Ben de hana gittim. Sonra Lukan geldi. Beni aldı evine götürdü. Eve gittiğimizde “Lefski burada değildir. Karşındaki evdedir” dedi. O karşıdaki eve gittim. Fakat kimin evidir, bilmem. Ev sahibi bana “Lefski samanlıktadır” dedi. Çıktım baktım kırmızı elbise ile Lefski orada. Bana da bir kırmızı elbise getirdi. Oradan kalkıp ikimiz birlikte bastığımız evin yanına gittik. Tahta perdeden iki yol [delik] var idi. Kaldırdık, içeri girdik. Ben avluda kaldım, kapının yanında durdum. Diyako yukarı çıktı, paraları aldı.

Numero 17.

C (devam): Aşağı indi. “Bu paralar azdır. Ev sahibini bekleyelim” dedi. Altıdan dokuza kadar bekledik. Ev sahibi gelmedi, uşağı geldi. Bizi görünce bağırımaya başladı. Lefski yakasından tutup içeri çekti. Ben kapının yanında kimse gelmesin diye bekledim. Sonra çocuk tekrar bağırırdı. İçeri girdim, bak-

⁸⁶ Васил Левски, s. 202.

tım Lefski çocuğu tutmuş, kamayı karnına sokmuş. Sonra bana al şu tüfen-gimi kaçalım dedi. O sırada kapının önünde biraz kalabalık toplanmış. Sonra biz kalabalık içinden fırlayıp bağlar arasına kaçtık. Diyako üstünde olan kırmızı elbiseleri çıkarıp benim yanıma bıraktı. Kendisi içeri gitti. Ertesi günü ben köye geldim.

Bende

Vute Vetov'dan [Вутѣо Ветѣов]

Diyako'dan Tekrar Soru

S: Diyako Vute Vetov'un [Вутѣо Ветѣов] söylediğini işittin, anladın. Buna ne diyeceksin?

C: Bunun söylediği sözleri işittim. Fakat Lofça'da o adamı [v]uran adam ben değilim.

S: Bu adam sana ne için iftira eylesin?.. ve başkasını söylemeyip de seni söylesin?

C: Görü[nü]yor ki, herkes kabahati bana atıyor. Bu da benim için "Böyle yaptı, şöyle yaptı" diyor. Lakin ben yapmadım. Hâlâ bu vukuât haberine dâir mektubu bu Vute Vetov [Вутѣо Ветѣов] getirip Prakça [Правец]⁸⁷ Hanı'nda bana vermiş idi.

Vute Vetov'dan [Вутѣо Ветѣов] Tekrar Soru

S: Vute Vetov [Вутѣо Ветѣов], "Bu işin vuku' bulduğu haberini bana Vute Vetov [Вутѣо Ветѣов] getirdi. Ben[im] bu işten malumâtım yoktur" diyor. Ne dersin?

C: Neden borçlu olayım yalan söylemeye? Ben [Bu] mektubu bu işin vukuundan on-on beş gün sonra bana verdiler. Ben de götürüp Diyako'ya verdim. Ve hatta çocuğu sol eliyle kafasından tutup, çocuğu duvara dayayıp, sağ eliyle [v]urdu. Ve sabahı bana "Diyako, çocuk öldü mü?" diye sordum. "Keşfe gelene kadar öldü" dedi. Ve eli de kanlı idi.

Bende

Vute Vetov [Вутѣо Ветѣов]

Diyako'dan Tekrar Soru

S: Diyako Vute Vetov'un [Вутѣо Ветѣов] söylediğini işittin. Senin Lofça'ya geldiğini ve bu mektubu on-on beş gün sonra getirdiğini söylüyor. Ne dersin?

C: Ben asla tanımam. Ben bu adamı Lofça'da dahi görmedim.

⁸⁷ Sofya'ya bağlı bir ilçe merkezi. *Васил Левски*, s. 203.

Bende

Vasil Diyako Lefski

Vasil Diyako Lefski'nin tekrar İstintakıdır

Fî 21 Zilkade sene [12]89⁸⁸

S: Lofça ve Vidrar ve Orhaniye ve Teteven ve sâir komitelere vermiş olduğun talimat ahkâm-ı mündericesi ne idi? Söyle!

C: Her bir tarafta bulunan merkez komiteleri dâhilinde bulunan karyeler komitelerinde ne kadar silah vardır ve ne kadar İslâm ve ne kadar

Numero 18.

C (*devam*): Hristiyan ve ne kadar hayvan ve ne kadar zahire bulunur; ve ne kadar dâhil-i komite olmuş adam vardır; ve [ayaklanma için] vakit midir tahmin olunmak üzere istatistik cetvellerine Bükreş Komitesi'nde bakılarak, sonra bir kere İslâmlara teklif olunarak kabul ettikleri hâlde onlara bir şey olmayacak; kabul etmedikleri [hâlde] onlara da beraber kalkışılacak. Fakat bu talimat fesholunarak ihtilâl[in] nasıl olacağına ve nasıl kalkışılacağına dâir diğer bir talimat yapılacak idi. Ve ecnebi milletler ile muhabere salâhını başka birisine emr-i mahsus verilmedikçe merkez-i umumi komitesinde kalacağı gibi ihtilâle bed'en emrin mutlaka merkez-i umumî komitesinin tensîb ettiği zaman ve verdiği emirde mevki-i fiile getirilecek idi ve komiteye dâhil olanlardan birisi hariçten bir adamdan dâhilden hissettiğinde uzaktan uzağa açılıp efkârını tahkik ettikten sonra bulduğu mevkie yakın olan küçük komiteye ihbar edecek ve komite-i mezkur o adamın dehâletinde ve istidâdında şüphe etmediği hâlde dehâletini re'y edecek ve fakat hiçbir vakitte karılara ve küçük çocuklara malumat vermemek lâzım gelecek idi. Ve talimatın mündericatından bunlar hatırımda kalmış. Daha bazı şeyler var ise de hatırımda yoktur.

S: Glujanlı [Гложене/Glojene]⁸⁹ Vasil'e bir aralık talimat verilerek ve Sava Mladen [Сава Младенов] terfik olunarak Trakya'ya gönderilmiş. Bu mektuplar nasıl mektuplar idi ve gönderdiği adamlar kimler idi?

C: Ben ibtidâ Trakya'da bazı adamlara bu komite meselesini açarak hâllerinde istidâd görmüş idim. Bükreş'e yazdım. Onlar da birçok mektuplar yazmışlar. Lofça'dan Sava Miladen [Сава Младенов] ve Glujanlı [Гложене/Glojene] Vasil'e verip cephaneye götürmek üzere gönderdik. İçlerinden bazılarını kabul etmediler. Ve bazısını terdidle belki de birazı kabul etmiştir. Herhâlde ne-

⁸⁸ 20 Ocak 1873.

⁸⁹ Teteven'e bağlı bir köy. *Васил Левски*, s. 204.

tice-i matlub hâsıl edildi. Bizim Bulgar[lar] serbestliđi istiyorlar fakat önlerine zembil ile getirilir ise kabul ediyorlar.

S: Bu seyahatinde halkın efkârını nasıl buldun? Ve herkese ne yolda sokuldun?

C: Bulgarların okur-yazar, maarif sayesinde terakkiyatını bekleyen takım[i] böyle silahla hukuk istemenin yolsuz ve muhâtaralı olduğunu, böyle yapmaktan ise mektepleri ve maarifi ilerletip devletle işlerini tesviye etmek ve ecnebi devletlerin muavenetinden ictinâb eylemek lâzım geleceği efkârında bulduklarından böyle bizim komite meselesinden îraz ve ictinâb ederler idi. Fakat taburlarını rehin verip istikraz ettiği yüz kuruşun birkaç senede bin kuruş olmasından ve muhtarlarının ol besaletiyle on araba otu âşar memurları tarafından on beş, on koyunu beylikçiler tarafından on beş yazılmasından hâlleri müşkül olan köylü takımı kendilerine her ne türlü fesâd söylenir ise zaretlerinden kurtulacakları ümidiyle kabul ettiklerinden her ne tarafa çekilse gelirler. İşte tahkikatım budur.

Numero 19.

S: Bu efkârı sen de takdir etmedin mi?

C: Evet, ben de gidişimizin yanlışlığını anlamış ve hatta bir aralık buna bir çare bulunmak üzere köylülerin çektiği eziyetleri söyleyip bir çare bulmak üzere İstanbul'a gidip hükümete dehâlet etmeyi kurmuştum. Hele ecnebiye müracaat efkârı milletimiz için pek muzır olduğunu çoktan anlamıştım. Bir kere İstanbul'da Hacı Dimitri'nin [Хаджи Димитър] adamlarından Karadağlı Lukoviç'in iş erlerinden Jeko namında biriyle beynimizde birçok geçmiş idi. Bu adam "Bulgaristan'da yine bir iş kopartmak için Hacı Dimitri'nin [Хаджи Димитър] taifesini birtakım haydut ve eşkıya olup bugün koyduğun yerde yarın bulamayacağın derkârdır ve hususiyle Bulgarlar böyle eşkıyanın geçmesinden faide değil zarar görüyorlar *potara* çıkıp hem eşkıyaya ve hem de bilmeyerek mu'în olanları istisal ettikten başka işi de bütün bütün zâhire çıkarıyorlar" demiştir. Bade'z-zaman İbrail'de Hocabeyli [Odesa] Bulgarların bir memuru beni tanımayarak söze başlayıp "Jeko geçenlerde bu tarafa gelmiş. Dört bin beş yüz Bulgar'ın defterini getirdi. Hazır etmişler" gibi idare-i lisan etti. Ben de haber edemedim. Jeko geldi İstanbul'da iki gün oturdu. İki günde dört bin beş yüz Bulgar'ı defter etmek bile kabil değil iken Hocabeyli Toşkov-Mironoviç'ten [Тошков-Миронович]⁹⁰ bir-iki bin kuruş kapmak için Jeko böyle bir yalan söylemiş, yazık ki siz de inanmışsınız da meydanda bir şey yoğ iken Bulgarların lisana gelmesine sebep olmaktadır" demiş idim.

⁹⁰ Васил Левски, s. 205.

S: Birlikte tutulduğün arkadaşların kimlerdir ve nasıl tutuldunuz?

C: Bu iki arkadaşlarımdan Hristo isminde olan, mukaddemâ Lofça kenarında meyhane tutar idi ve beni Tırnovalı diye tanır idi. Bir aralık bu Hristo meyhaneyi bıraktı. Çoktan beri görmedim idi. Bu defa Lofça'dan Tırnova'ya gider iken yolda Lofçalı olup bu defa gördüğüm Nikola "Ben Kakrina⁹¹ köyünde konak edeceğim, ister isen sen de kal" dedi. Birlikte Lofçalı olup çoktan beri görmediğim Hristo'nun meyhanesine götürdü. O gece orada kaldık. Sabaha karşı on raddelerinde ben dışarı çıkar iken kapı önünde bir tüfekli gördüm. Kimdir diye sordum. Benim elimden tuttu, benim üzerimde iki revolver var idi, çektim. Beni tutan adamı elinden yaralamışım. Sonra kaçmaya başladım ise de beni tutan [adam] yakamı bırakmadı. Arkadaşları yetiştı. Başıma [v]urdular. Oraya düştüm. Tutup Lofça'ya ve oradan Tırnova'ya ve oradan da buraya gönderdiler. Ve hancı Hristo beni tuttıkları vakit orada yok idi. Hayvanları

Numero 20.

C (*devam*): kaybolmuş, onları aramaya gitmiş idi. Sonradan evinde tutmuşlar.

S: Bu hazine gasbının üzerine komite meselesi çıkıp Lofçalı Marin ve Dimitri [Димитър] Kozacı ele geçtiği ve hükümet aramaya başladığı zaman sen hep Lofça'da mı oturdun ve kimin evinde bulundun?

C: Filibe köylerinde gezdim ve biraz vakit de Lofça'da bağık kulübelerinde birer-ikişer akşam yattım. Çünkü bu kulübelere kimse yoktur.

S: Lofça'ya ne vakit geldin ve sana ekme ve yiyecek kim verir idi?

C: Memleket içine bir aralık gider fırından ekme alır yine dışarı çıkar, kulübelere gizlenir idim.

S: Bizim yedimizde gördüğün senin imzanla bulunan mektup ve evraktan başka evrak var mıdır? Var ise nerededir?

C: Yedinizde bulunan evraklardan başka yoktur. Çünkü bu tarafta yaptığım işleri bildirmek için karşıya göndermiş idim.

Bende

Vasil Diyako Lefski

Huzurumuzda on yedi Zilkade tarihinden bu güne kadar cereyan eden sual ve cevap ve merkum Vasil Diyako Lefski'nin takriri balâda mestur olduğu

⁹¹ Kakrina [Къкрина] –bugün- Loveç'e [Lofça] bağılı bir köydür.

veçhiledir. Fî 21 Zilkade sene [1]289⁹²

Numero 21.

Hancı Hristo'nun İstintakıdır

Fî 25 Zilkade sene [12]89⁹³

S: Adın nedir? Nerelisin? Zanaatın nedir? Kaç yaşındasın?

C: Hristo. Babamın Çone [Цоньо]⁹⁴. Lofçalı'yım. Kakrina'da hancılık edirim. Yirmi beş-yirmi altı yaşındayım. Yedi aydan beri Kakrina'da hancıyım. Evvel Lofça'da dericilik ettim. Biraz vakit de Lofça kenarında meyhanecilik eder idim.

S: Diyako Lefski ile ne vakit görüştün ve muarefen ne suretle oldu?

C: Tutulduğu gece görüştüm. Fakat o gece birlikte olan bakırcı Nikola'yı hısmımdır, tanırım.

S: Sen Lofça kenarında meyhaneci iken Diyako senin meyhanene geldi mi?

C: Hiç gelmemiştir.

S: Diyako bu kadar vakit Lofça'da bulunmuş, bilmem demek olur mu?

C: Görmedim, bilmem.

S: Diyako, sen Lofça kenarında meyhaneci iken birkaç defa gelip senin meyhanende yatıp kalkmış olduğunu Diyako söylüyor!

C: Orada yalnız benim dükkanım değil, orada dört-beş dükkan var. Belki başkasının meyhanesine gitmiştir.

S: Hatta Diyako "Birkaç vakit bu adamı görmedim, bu defa Kakrina'da gördüm" diyor.

C: Söylesin... tanımam.

Dido Piyev'den [Дидьо Пеев] Bi'l-muvâcehe Sual

S: Karşında oturan adamı tanır mısın?

C: Lofça'da görmüşüm. Fakat necidir bilmem?

⁹² 21 Ocak 1873.

⁹³ 24 Ocak 1873.

⁹⁴ *Васил Левски*, s. 206.

S: Diyako'ya, bunun Lofça kenarında meyhanesine mektup götürmedin mi?

C: Yalnız Lofça'da Marin'in kahvesinde gördüm. Fakat bunun meyhanesine Diyako'ya mektup götürmedim.

Bende

Dido Piyev [Дидьо Пеев]

S (*Hancı Hristo'ya*): Diyako senin hanına nasıl geldi ve seni ne için tuttular? Sen Diyako'yu tanımış olsan ve bunun arkadaşı olmasan tutarlar mı?

C: *Восук*'un [Noel] ikinci akşamı saat on raddelerinde bakırcı Nikola ile beraber geldiler. Benim hanıma kondular. Ben dayım Volço'ya [Вълчо]⁹⁵ "Babamın beygirini al Lofça'ya gidecek isen" diye gitmiş idim. Ve gider iken bakırcı Nikola kapıyı kapattım. Sonra av[de]timde baktım bir tüfek sesi var. Baktım Diyako'yu tutmuşlar. Bana "Nerede idin?" diye Hüseyin Onbaşı⁹⁶ sordu. Söyledim. Sonra "Hanı кара gel" dediler. Nikola'yı da beraber aldılar Lofça'ya, oradan Tırnova'ya, oradan buraya gönderdiler. Benim hiçbir şeyde medhal ve malumatım yoktur.

Numero 22.

S: Nikola'ya sormadın mı bu adam kimdir diye? Ve nerede buluştuğunu sormadın mı?

C: Sordum. "Tırnovalı Petko imiş, yolda buldum" dedi.

S: Nikola ne vakitten beri bakırcılık eder?

C: Bu Nikola küçükten beri karındaşı İstanyu [Станьо] ile beraber Lofça'da bakırcıdır.

S: Bu Nikola'nın başka lakabı yok mudur?

C: Nikola İsvetkov [Никола Цвятков]⁹⁷ derler.

Bende

Hancı Hristo

Bakırcı Nikola'nın İstintakıdır

Fî 25 Zilkade sene [12]89⁹⁸

⁹⁵ *Васил Левски*, s. 207.

⁹⁶ *Васил Левски* başlıklı eserde "binbaşı" olarak yazılmış. Bkz. *Васил Левски*, s. 207.

⁹⁷ *Васил Левски*, s. 207.

⁹⁸ 24 Ocak 1873.

S: Adın, babanın adı nedir? Nerelisin? Ne iş yaparsın? Kaç yaşındasın?

C: Nikola. Babamın İsvetko [Цвятко]⁹⁹. Lofçalı'yım. Bakırcılık ederim. Yirmi yaşındayım.

S: Ne vakitten beri bakırcılık edersin?

C: Üç buçuk sene kadar oldu usta oldum. Evvel bakırcı hizmetkarlığı eder idim.

S: Kakrina'ya birlikte gitmiş olduğun Vasil Diyako Lefski'yi ne vakitten beri tanırırsın?

C: Evvel tanımaz idim. Lofça'dan kalktım Tırnova'ya bakır almaya gider iken Lofça'ya bir saat mesafede ve cadde üzerinde Pazimos [Пази Мост]¹⁰⁰ Köprüsü'ne geldim. Diyako dahi patekadan ve karşımdan gelir iken, öteden dahi bir zaptiye gelir idi. Bana "Bu adam kimdir?" dedi. Ben de "Bilmem" dedim. Sonra zaptiye buna sordu. Zaptiye ile ne görüştüler bilmem. Ben geçtim. Sonra ben yavaş yavaş gider iken bir saat sonra olmalı arkamdan yine yetişti. Buna sordum "Nerelisin?" diye. "Tırnovalıyım, birlikte gidelim" dedi. Bana refik oldu. Ve bana "Nerede yatacaksın?" dedi. Ben de "Kakrina'da hısmım vardır, orada" dedim. Sonra bu benim arkam sıra geldi. Hristo'nun hanına kondu. Hristo ve ben ve Diyako, üçümüz bir odada yattık. Sabaha karşı Hristo beni kaldırdı "Dayımın evine gidiyorum, beygir için" dedi. Ben de arkasından kilitledim. Sonra zaptiyeler gelmiş, bunu tutmuşlar. Kaçmak istemiş. Bunu bertakrib tutmuşlar. Sonra bizi de beraber aldılar, götürdüler.

S: Diyako ile Lofça'dan Kakrina[ya] gelene kadar yolda ve gerek Kakrina'ya hana geldiğinizde ne konuştunuz?

C: Yolda bir şey konuşmadık. Yalnız "Tırnovalıyım, Tırnova'ya gidiyorum" dedi. Ve handa dışarı, içeri girer çıkar idi. Yalnız "Tırnova'ya hiç gittin mi?" diye sorar idi.

Numero 23.

S: Buna, sen nerelisin ve necisin ve zanaatın nedir? Tırnova'da ne yapacaksın, nereden geliyorsun? diye sormadın mı?

C: Yalnız bana "İsmim Petko, Tırnovalıyım" dedi.

S: Bu adam[ın] bağlar arasından çıkmış olduğunu söylüyorsun. O taraftan nereden geliyorsun demedin mi?

C: Sordum. "Şuradan geliyorum" dedi.

⁹⁹ Васил Левски, s. 207.

¹⁰⁰ Васил Левски, s. 208. Söz konusu köprü Kakrina köyünde bulunmaktadır.

S: Bunun üstünde silah var mıydı?

C: İki adet altı patlar var imiş. Fakat evvel görmedim. Sonradan gördüm.

S: Zaptiyeler geldiği vakit sen nerede idin?

C: Ben uykuda idim. İşitmedim sonra hancı geldi. Kapıyı takaladı o vakit kalktım.

Bende

Nikola İsvetkov [Никола Цвятков]

Huzurumuzda cereyan eden sual ve cevap ve merkurum Hristo ve Nikola'nın takrirleri balâda muharrer olduğu veçhiledir. Fî 25 Zilkade sene [1]289¹⁰¹

Numero 24.

İzvor-i Kebir Karyeli Papas İstefan'ın [Поп Стефан]¹⁰² İstintakıdır

Fî 25 Zilkade sene [12]89¹⁰³

S: Adın nedir? Babanın adı nedir? Nerelisin? Ne iş yaparsın ve kaç yaşındasın?

C: İstefan [Стефан]¹⁰⁴. Babamın Diko [Дико]¹⁰⁵. İzvorluuyum. Bir seneden beri papaslık ederim. Yirmi yedi yaşındayım.

S: Bir seneden evvel ne iş yapardın?

C: Evvel dülgerlik ve daskallık eder idim.

S: Tahsilin nerededir ve diyar-ı ecnebiyeye gittin mi?

C: İzvor'da tahsil ettim. Memâlik-i ecnebiyeye gitmedim.

S: Muhtar Dimitri'yi [Димитър] tanır mısın? Ve sen bu adama yemin verdirmişsin. Ne için yemin ettirdin? Yani ne üzerine yemin verdirdin?

C: Dimitri'yi [Димитър]tanırım. Fakat ben bu adama yemin verdim.

S: Bulgaristan ahalsinin ifsâdı hakkında teşekkül eden komiteyi kimseye söylememesi için yemin verdirmişsin.

C: Ben papaslığımıza bakarım. Benim böyle şeyden katiyen malumatım yoktur.

¹⁰¹ 24 Ocak 1873.

¹⁰² Vasil Levski, s. 208.

¹⁰³ 24 Ocak 1873.

¹⁰⁴ Vasil Levski, s. 208.

¹⁰⁵ Vasil Levski, s. 208.

S: Senin bulunduğun kilisede senden başka var mıdır?

C: Benden başka üç papas vardır.

S: Diğer papaslar için söylemeyip de senin hakkında ne için böyle söyledin?

C: Ben fukara bir adamım. Ben kendi işime bakarım. Ne için böyle söylüyor bilmem.

S: Dimitri [Димитър] gelir yüzüne karşı söyler ise ne dersin?

C: Ben bir şey uyarmamışım. Kendisi töhmetli ise beni dahi yakmak için belki söyler.

Muhtar Dimitri [Димитър] ile Papas İstefan'ın [Поп Стефан] hîn-i muvâcehesinde Muhtar Dimitri [Димитър] kendisine zehir verdikten sonra Gergo İstoykov [Герго Стойков]¹⁰⁶ ile Marin Popof [Марин Попов] kendisini Papas İstefan'ın [Поп Стефан] evine getirip Papas komiteyi kimseye söylememek için kendisine yemin verdiğini söylediğinde Papas İstefan [Поп Стефан] dahi kendisi böyle işten malumatı olmadığını ve Dimitri'ye [Димитър] yemin vermediğini ve Gergo İstoykov [Герго Стойков] ve Marin Popof [Марин Попов] dahi öyle Dimitri'ye [Димитър] Papas İstefan'ın [Поп Стефан] hanesine götürmediklerini, Dimitri'ye [Димитър] Papas İstefan'ın [Поп Стефан] yemin verdiğine dâir malumatları olmadığını söylemişlerdir.

Fî 25 Zilkade sene [12]89¹⁰⁷

Bende	Bende	Bende	Bende
Marin Popof	Gergo İstoykov	Muhtar Dimitri	Papas İstefan

Huzurumuzda cereyan eden sual ve cevap ve Papasın takrir ve muvâcehesi balâda muharrer olduğu veçhiledir. Fî 25 Zilkade sene [12]89¹⁰⁸

Numero 25.

Tetevenli Marin Tiho'nun [Тихол Маринов]¹⁰⁹ İstintakıdır

Fî 25 Zilkade sene [1]289¹¹⁰

S: Adın nedir? Nerelisin? Ne iş yaparsın? Kaç yaşındasın?

C: Tiho [Тихол]. Babamın Marin. Tetevenliyim. Voyacılık ederim. Kırk beş yaşındayım.

¹⁰⁶ Васил Левски, s. 209.

¹⁰⁷ 24 Ocak 1873.

¹⁰⁸ 24 Ocak 1873.

¹⁰⁹ Васил Левски, s. 209.

¹¹⁰ 24 Ocak 1873.

S: Hacı İstanyu [Хаджи Станьо]¹¹¹ senin nendir?

C: Eniştemdir.

S: Hacı İstanyu'nun [Хаджи Станьо] evinde toplanıp meclis edermişsiniz. Ne meclisi eder idiniz?

C: Ben hiçbir vakitte bulunmadım. Bilmem.

S: Nasıl bilmem diyorsun? Fesad komitesi meclis ederler imiş. Ve sen de bulunur imişsin. Bilenler vardır.

C: Ben böyle meclis ve komite bilmem.

S: Hacı İstanyu [Хаджи Станьо] senin akrabalar bulunur da ve böyle meclis evinde olur ise senin "Haberim yoktur" demekliğine inanılır mı?

C: Benim böyle işten katiyen malumatım yoktur.

S: Bilenler gelir, yüzüne söyler ise ne dersin?

C: Başıma belaya sokmak için söyler ise ne yapayım.

Tetevenli Marko Yonçev [Марко Йончев]¹¹² ve Daskal Yovan [Даскал Иван]¹¹³ ve hekim Yovan [Иван]¹¹⁴ ve Lolu Piyeв [Лалю Пеев]¹¹⁵ ve Hacı Yovan [хаджи Иван]¹¹⁶ oğulları İstanyu [Станьо]¹¹⁷ ve İstanço [Станчо]¹¹⁸ ile Tetevenli Tiho Marin'in [Тихол Маринов]¹¹⁹ muvâcehesinde icra kılındıkta bunlardan Marko Yonçev [Марко Йончев]¹²⁰ ve Daskal Yovan [Даскал Иван]¹²¹ ibtidâ komite lakırdısı olmadığı hâlde Çitalişte [Читалище] yani mektep için Tiho Marin [Тихол Маринов]¹²² dahi para vermiş idiğünü ve bir kere mecliste bulunmuş olduğunu ve Lefski gazete okuduğu vakit orada bulunmuş ise de başka mecliste bulunmadığını; hekim Yovan [Иван]¹²³ ve Lolu Piyeв [Лалю Пеев]¹²⁴ dahi Tiho'nun [Тихол] dâhil olup olmadığını bilmediklerini ve İstanço [Станчо]¹²⁵ ve İstanyu [Станьо]¹²⁶ dahi Tiho Marin'in [Тихол Маринов]¹²⁷ komiteye dâhil ol-

¹¹¹ *Vasil Levski*, s. 209.

¹¹² *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹³ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁴ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁵ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁶ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁷ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁸ *Vasil Levski*, s. 210.

¹¹⁹ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²⁰ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²¹ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²² *Vasil Levski*, s. 210.

¹²³ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²⁴ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²⁵ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²⁶ *Vasil Levski*, s. 210.

¹²⁷ *Vasil Levski*, s. 210.

madîğini bilmediklerini söylemişlerdir.

Fî 25 Zilkade sene [12]89¹²⁸

Bende

İstanyu [Станьо]

Bende

İstanço [Станчо]

Bende

Lalu Piyev [Лалъо Пеев]

Bende Hekim

Yovan [Иван]

Bende

Marko Yonçev [Марко Йончев]

Bende

Daskal Yovan [Даскал Иван]

Bende

Tiho Marin [Тихол Маринов]

Huzurumuzda cereyan eden sual ve cevap ve merkum Tiho Marin'in [Тихол Маринов]¹²⁹ takrir ve muvâcehesi balâda muharrer olduğu veçhiledir.

Fî 25 Zilkade sene [12]89¹³⁰

¹²⁸ 24 Ocak 1873.

¹²⁹ *Васил Левски*, s. 210.

¹³⁰ 24 Ocak 1873.

OSMANLI DEVLETİ VE BULGARİSTAN EMARETİ'NİN TİCARİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE 1907 TARİHLİ TİCÂRET İTİLAFNÂMESİ

H. Baha ÖZTUNÇ*

ÖZ

Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti egemenliğinde kalan Bulgaristan, 1878 yılındaki Berlin Antlaşması neticesinde merkezi Sofya olan özerk bir Bulgaristan Prenslığı kurmaya muvaffak olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilen bir prens tarafından yönetilip statüsünde "özerk" ifadesi olsa da fiilî olarak bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgarsitan Prenslığı, Osmanlı Devleti ile ekonomik ilişkilerini yaptığı antlaşmalarla düzenlendi. Bu antlaşmalardan birisi de 1907 yılında yapılan itilafnâmedir. Çalışmamızda Bulgaristan Emareti'nin kuruluşu ve gelişimi hakkında kısa bilgiler verdikten sonra Osmanlı Devleti ile olan ekonomik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. 1907 senesindeki itilafnamenin içeriği, her iki tarafa getirdiği muafiyet ve yükümlülükler ayrıntılı biçimde incelenecektir. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerdeki belgelerden ve diğer araştırma eserlerinden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan Emareti, Osmanlı Devleti, İtilafnâme, Ticaret.

Giriş

Bulgaristan topraklarının Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin ne zaman olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Biz bunlardan fethin başlangıç tarihini Edirne'nin fethi ile ilgili en erken tarih olan 1361 ve tamamlanmasının ise 1396 yılında yapılan Niğbolu savaşından sonra olduğu yönündeki görüşü esas alacağız¹. Bulgaristan topraklarının fethinin tamamlanmasından sonra yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşayan Bulgarlar 18. yy sonlarında bir millet olarak tanınmamaktaydı. Bölgede gezen seyyah ve bilim adamları Tuna Nehri ile Ege Denizi arasında yalnızca Türk ve Rumlardan bahsetmekteydi².

18. yüzyılın sonlarından itibaren Fener Rum Patrikhânesi'ne bağlı olan Bulgarların asimile edilerek Rumlaştırılmak istenmesine Bulgaristan'daki Rum papazları karşı çıkmış ve milli hislerin doğmasına neden olmuştu. Bu ilk milli uyanışın liderliğini Bulgar papazlar yaparken en önemlileri olarak Paisiy ve Sofroni karşımıza çıkmaktadır³. Bulgarlar Sultan Abdülaziz'in Bulgarların bağımsız kiliselerini kurmasına izin veren 11 Mart 1870

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
email: bahaoztunc@gmail.com

¹ Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, S. 66, Yeni Türkiye Yayınları, Mart-Haziran 2015 s. 620-621.

² Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı 1941-1992)*, Yay. Muhittin Salih Eren, Eren Yayınları, İstanbul 1992, s. 17.

³ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 1.

tarihli ve on bir maddeden oluşan fermarıyla milli bilinç noktasında çok önemli bir aşama kaydetmişlerdir⁴. Bu tarihten itibaren faaliyet gösterecek olan Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin ilk Eksarhı ise 6 Mart 1872 tarihinde Eksahlığa tayin edilen Antim Efendi'dir⁵. Bu uyanış neticesinde yabancı devletlerin de –özellikle Rusya- desteğini sürekli yanında gören Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarını kazanmak için fırsat kolluyorlardı ve hemen her fırsatta isyan çıkarmaya çalışıyorlardı. Aradıkları fırsat “93 Harb” olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ellerine geçti. Savaşta büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Antlaşma neticesinde “Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilecek ve sınırları Tuna'dan Ege denizine, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Bulgaristan prensi halk tarafından serbestçe seçilecek, Avrupa devletlerinin tasvibi ve Osmanlı Devleti'nin tasdiki ile tayin edilecekti. Ancak bu prens Avrupa devletlerinin hânedanlarına mensup bulunmayacaktı⁶”. Rusya'nın bölgedeki dengeleri tamamen kendi lehine değiştiren bu gelişmelere İngiltere ve Avusturya-Macaristan gibi büyük devletler seyirci kalmamış ve yeni bir antlaşma düzenlenmesini teklif etmişlerdi. 1878 Temmuz'unda Berlin'de toplanan kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması⁷ ile Ayastefanos'un vaat ettiği Bulgaristan'ın üçte biri büyüklüğünde merkezi Sofya olan özerk bir Bulgaristan Prensligi'nin kurulmasına karar verildi⁸. Bu prenslik kendi meclisinde seçtiği ve Osmanlı Devleti tarafından da onaylanan bir prens tarafından yönetilecekti⁹. 28 Nisan 1879 tarihinde de 22 bölüm, 169 maddeden oluşan “Tirnova Anayasası” olarak adlandırılan bir anayasa ilan edildi. Anayasanın ilanından bir gün sonra da Prens olarak 93 Harbi'nde görev yapan Alman subay Aleksandır Batenberg seçildi¹⁰. Böylece şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı fakat fiiliyatta bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan Prensligi teşekkül etmiş oldu.

⁴ Ramazan Erhan Güllü, “Establishment And Status of Bulgarian Eksar”, *Balkan Studies II History & Literature*, Cyril and Methodius University Published. Skopje 2011, s. 121.

⁵ Canan Seyfeli, “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 52/2, Ankara 2011 s. 166.

⁶ Ali İhsan Gencer, “Ayastefanos Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 225. Ayrıca antlaşmanın maddeleri için bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri*, C. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 387-400.

⁷ Bu antlaşma hakkında bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri*, C. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 403-424; Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 516-517.

⁸ Kurulan Bulgaristan Emareti'nin yanı sıra Makedonya Osmanlı Devleti'nin idaresine verilirken Şarkî Rumeli Vilâyeti adıyla mümtaz bir vilâyet teşkil olunacaktır. bk. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 17

⁹ Nuray Ekici, “Bulgar Devleti'nin Gelişimi (1878-1908)”, *Balkanlar El Kitabı*, c. 1, Der: Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, KaraM ve Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 528.

¹⁰ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Bulgaristan Prensligi'nde Anayasa'nın İlanı: Tirnova Anayasası”, *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 110-112.

Osmanlı Devleti-Bulgaristan Emareti Ticari İlişkileri ve 1907 Ticâret İtilafnâmesi

Kurulan bu özerk prensliğin bağlı olduğu Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini siyasi ve ekonomik olarak iki ayrı kısım hâlinde incelemenin daha doğru olacağını düşünüyoruz¹¹. Prenslik içerisindeki Müslüman-Türk vatandaşlara yaptığı zulümlerle¹² sık sık gündeme gelen siyasetiyle Osmanlı Devleti ile sürekli karşı karşıya gelen ve adeta birbirlerinin düşmanı olan bu iki yapı, ticarete ise görece daha dengeli bir şekilde ilişki kurmaya gayret etmekteydi.

Bulgaristan toprakları gerek verimli arazisi gerek Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'a kara ve denizden ulaşım kolaylığı ile İstanbul'un işe kaynakları içerisinde olan bir ticaret merkezi durumundaydı. Bu nedenle İstanbul'un pirinç, koyun eti, un, buğday, bulgur, gülyağı, gülsuyu, vb. pek çok ihtiyacı bu topraklardan karşılanmaktaydı¹³. Yine 19. yüzyılda Bulgaristan'ın en büyük ticaret sektörü yün ticareti ve özellikle de aba üretimiydi. Aba üretiminin en çok yapıldığı merkez ise Filibe sancağıydı¹⁴. Bugün de önemli bir ticaret limanı durumunda bulunan Varna limanının Osmanlı Devleti zamanında da Bulgaristan topraklarında üretilen malların iç ve dış pazara açılması noktasında çok önemli bir yeri vardı. 1894 yılına ait Varna limanından yapılan ve büyük bölümünü (%84) hububat ürünleri ve hayvanların oluşturduğu ithalat ve ihracat rakamları şu şekildedir:

İthâlat		İhrâcat	
Miktar (ton)	Değer (Leva)	Miktar (ton)	Değer (Leva)
37.944.180	17.933.541	106.256.677	13.894.077

Tablo 1: Varna Limanından 1894 Yılında Yapılan İthalat Ve İhracat Rakamları¹⁵.

¹¹ Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Emâreti'nin ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri 1878-1908", *Osmanlı, C. 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.319-328.

¹² Bulgaristan Emareti'nin bu siyaseti ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi 1, S 2*, 2006, s. 237-272.

¹³ Bulgaristan'daki yerleşim yerlerinin ve Bulgar tüccarların İstanbul'la yaptığı ticaret hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente, Ed. Yavuz Köse, Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 176-200.

¹⁴ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-19. Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Ed. Vera Costantini-Markus Koller, Brill-Leiden, Netherland 2008, s. 181-200.

¹⁵ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek vd., Etkin Yayınları, İstanbul 2011, s. 105.

Bulgaristan Prensiği ve Osmanlı Devleti arasındaki bu ticaretin bir düzene koyulması için zaman zaman ikili antlaşmalar yapılmıştı. Çalışmamızın konusunu oluşturan 1907 ticaret itilafnâmesi ilk değildi. 28 Aralık 1900 tarihinde de bir ticaret ve gümrük itilafnâmesi düzenlenmiş ve yürürlüğe konulmuştu. Sekiz maddeden müteşekkil bu itilafnâmenin içeriği 1907 yılındakine nispetle çok daha azdı. “*Bulgaristan Emâreti İle Mün’akid Gümrük İtilafnâmesi*” başlıklı bu antlaşmada gümrük tarifeleri üzerinde durulmuştur. Maddelere kısaca bakacak olursak: Her iki tarafın ürettiği malların karşılıklı girişlerinden gümrük vergisi alınmayacak. Bulgaristan Emareti’nde yetiştirilen evcil hayvan ve hububattan ve Osmanlı Devleti’nde üretilen sabun, deri ürünleri ve çeşitli ipliklerden %8 gümrük vergi alınacak. Tuz, tütün, ispiro ve içecekler bu antlaşmanın dışında olduğundan ya şu andaki gümrük vergilerine tabi olacaklar ya da yeni bir düzenleme yapılacak. Bulgaristan Emâreti’nin ürettiği helva, lokum, şekerleme, nuga, sepet ve zeytin, fıçı, tulum ve her çeşit zeytinyağı, taze, kuru, tuzlu ve iste kurutulmuş balıklar, kuru her çeşit sebze ile kuru ve taze meyveler, tahin, susam, kösele ve kokusuz sabunlar, yazmalar, keten ve pamuk ve yün ve ipek mensucati, balmumu, palamut ve kerestelerden vergi alınmayacaktır. Osmanlı Devleti’nin ürettiği ürünlerden Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkî’de alınan vergilerden başka bir vergi alınmayacaktır. Aynı durum Bulgaristan Emareti ve Rumeli-i Şarkî’de üretilen ürünler için Osmanlı Devleti sınırlarında geçerli olacaktır. Osmanlı Devleti veya Bulgaristan Emâreti’yle Rumeli-i Şarkî’den gelen mallardan ne yeni vergi alınacak ne de vergi oranlarında arttırima gidilecektir. Osmanlı Devleti’yle Bulgaristan Emareti ve Rumeli-i Şarkî arasında yapılan bu vergi muafiyetinden yararlanabilmek için değerleri üç yüz frankı aşmayan mallara mahreç nâhiyesi müdürü tarafından verilen bir “*menşe’ şehâdetnâmesi*” gerekmektedir. Kıymetleri üç yüz frankı aşan mallar içinse adı geçen şehâdetnâme mutasarrıf veya kazanın en büyük mülkî âmiri tarafından onaylanmalıdır. Osmanlı menşe belgeleri Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkî’de ve Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkî şehâdetnâmeleri Osmanlı Devleti’nde her türlü pul ve kayıt vergisinden muaf olacaktır. Bu tadilât 28 Aralık 1900 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek ve Osmanlı Devleti veya Bulgaristan Emâreti tarafından feshedilinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Eğer feshedilirse de fesih tarihinden dokuz ay sonra yürürlükten kalkacaktır. Osmanlı Devleti ürünlerinden Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkî’de yerli mahsulât veya mamulâtı benzerlerinden alınan vergiler hariç olmak üzere ne ihtisap ne de başka vergiye tâbi olmayacaktır. Yine Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî ürünleri Osmanlı Devleti’ne girdiğinde buranın yerli ürünlerinden alınan vergilerden başka bir çeşit vergiye tâbi olmayacaktır¹⁶. Maddelerden de anlaşılacağı üzere bu antlaşma gümrüklerle ilgili prensip ve şartların belirlendiği bir antlaşmadır.

¹⁶ Bu gümrük antlaşmasının tam metni için bk. *Düstur, I. Tertip, C. 7*, 15 Şevval 1312-14 Zilhicce 1321, s. 637-639.

İki taraf arasındaki ticaret hacminin büyüklüğü mevcut antlaşmanın yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu düşüncede olan taraflar arasında yeni bir antlaşma hazırlanmasının gerekliliği hususunda görüş birliği bulunmaktaydı. Yeni antlaşmanın maddeleri üzerinde yapılacak olan görüşmeler 1906 yılının Mart ayı sonunda başladı. 25 Mart 1906 tarihinde Sadrazamın konağına giden Naçoviç Efendi itilafnâmeyi müzakereye karar verdiklerini bildiren bir tezkere takdim etti. İtilafnâmenin müzâkeresi için de Sofya mektebi eski muallimi ve şimdiki Bulgar bankası direktörü Boef, istatistik idaresi direktörü Jermanın, Hâriciye Nezâreti şube müdürü Kosef ve Mâliye Nezâreti şube müdürü Çakalof Efendiler'in ertesi gün İstanbul'a gelecekleri de Sadrazama bildirildi¹⁷. 14 Ocak 1907 tarihinden itibaren uygulanacak olan antlaşma daha önce yapılan gümrük ve ticaret itilafnâmesinin daha genişletilmiş hâliydi. "*Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan Emâreti Beyninde Akd Olunub 1 Kânûn-ı Sâni sene 1322 Târihinden İ'tibâren Mevki'-i İcrâya Konulan Ticâret ve Gümrük İ'tilafnâmesi*"¹⁸ başlığını taşıyan itilafnâmenin giriş kısmında da önceki itilafnâmenin tadiline ilişkin şu ifadeler dikkati çekmektedir: 28 Aralık 1900 tarihli itilafnâme Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Emâreti arasındaki ticaretin genişleme ve ilerlemesine neden olmuştur. Bu ticari ilişkinin daha da artmasını sağlamak amacıyla 1900 yılındaki itilafnâmenin yeniden düzenlenmesi konusunda her iki taraf karara varmıştır¹⁹. İşte bu saiklerle hazırlanmasına karar verilen yeni gümrük ve ticaret antlaşması yirmi bir madde ve on dört ekten oluşmaktadır.

İtilafnâmenin ilk maddesi iki taraf arasında gümrük muafiyeti olan emtidadan bahsetmekte olup;

- İlk kısmı Osmanlı Devleti'nin ürünlerine,
- İkinci kısmı ise Bulgaristan Emâreti'nin ürünlerine ayrılmıştır.
- Hangi malların bu muafiyete dâhil olacağı ise bir, iki, üç ve dört numaralı eklerde belirtilmiştir ki;
- Birinci ek Osmanlı Devleti'nde üretilen ve menşe belgelerini göstermeye gerek olmayan malları,
- İkinci ek menşe belgelerinin gösterilmesinin gerekli olduğu malları,
- Üçüncü ek Bulgaristan Emâreti'nde üretilen ve menşe belgelerini göstermeye gerek olmayan malları
- Dördüncü ek ise Bulgaristan Emâreti'nde üretilen ve menşe belgelerinin gösterilmesinin zorunlu olduğu malları içermektedir.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Y. A. HUS., nr. 500/163, 12 Mart 1322 (25 Mart 1906).

¹⁸ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 1.

¹⁹ Aynı yer.

Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de Gümrüksüz ve Menşe Belgesine Gerek Olmadan Satılacak Osmanlı Mahsulat ve Mamulatı
1- Canlı Hayvan
Ayır, iğdiş, kısarak, tay
Erkek ve dişi katır, katır sıpası, eşek, eşek sıpası, dişi inek
Bekçi köpeği
Her nev' kümes hayvanı
Koğanlarda canlı arı
2- Hayvanâtdan Hâsıl Olan Me'kûlât
Sucuk, siğirdili, kemikli veya kemiksiz iri ve küçük hayvanât pastırması
Tüyleri yolunmuş veya yolunmamış kesilmiş tuyûr-ı ehliye, vurulmuş ve yüzülmüş veya yüzülmemiş av hayvanâtı
Tuzlu ve tuzsuz koyun ve keçi sütünden tereyağı
Süt veya yoğurt ve kaymak
Salamura, tulum, kaşkaval, kaşar, dil ve arnavud peyniri denilen yerli peynirler
Yumurta
3- Sebzevât ve Mathûnât (Tahnolunmuş, Öğütülmüş)
Fasülye
Bakla
Hamur işi, kadayıf, güllaç, ekmek
Kök ve toz hâlinde sa'leb
Kepek ve yarma
4- Meyve ve Sebze ve Sâ'ir Nebâtât İle Tohumlar
Her nev' yaş üzümler
Yaş ve kuru meyveler: elma, armut, muşmula, kiraz, kayısı, şeftali, erik, kızılıçık, çilek ve sâ'ire
Kavun ve karpuz
Kabuklu ve kabuksuz ceviz
Kabuklu ve kabuksuz fındık
Kırmızıbiber (Paprika)
Tahin
Arpacık soğan ile sebzevât tohumları ve helvacı kabağı, lahana, pırasa tohumları gibi sâ'ir her nev' tohumlar
Her nev' kuru ve yaş sebzevât
Domates peltesi

Asma kütük ve çubukları, küçük ve büyük ağaçlar
Kuru çayır otu, saman ve sâ'ir kuru ve yaş otlar
5- Usâre-i Nebâtiye
Afyon
6- Mahrûkât
Odun
Odun kömürü
7- Mevadd-ı Debbâğiye
Palamud
Debbağte mahsûs meşe ve çam kabuğu
Mazı
8- Eczâ-yı İспенçiyâriye
Çevken
9- Kafes ve Emsâli İ'mâline Mahsûs Kereste ve Hasır Mevadd ve Ağaçdan Ma'mûl Eşyâ İle Sepetçi Eşyâsı
Saz, kamış, süpürge, saz ve çalısı, kızılçık değneği ve sâ'ir sınıklar
Araba i'mâline mahsûs dingil, ispet (sepet), tekerlek parmakları ve tekerlek başlıkları ve boyunduruk ve tekerlek ve ok ve sâ'ire gibi teymur ve çelik ile karışmış olsun olmasın boyanmamış ve cilâlanmamış âdî ağaç ma'mûlâtı ile büyük ve küçük yük arabalarına mahsûs ağaçdan ma'mûl sâ'ir bi'l-cümle teferru'ât
Döven ve her nev' âlât saplarıyla kasnak ve yazma basmağa mahsûs kalıplar ile kaşkaval kalıpları ve kutu ve kaşık ve çamçak ve makara ve na'îln ve dökme sofrâ rende mekik sandık havan kundura ökçesi tarak çanak misillü âdî doğramacı ve çıkırıkçı ve oymacı işleri
Çulha tarağı ve dişleri
Âdîağaçdan ma'mûl çulha destgâni
Küfe ve her boyda süpürge, hasır ve zenbil
10- Taş, Taş ve Topraktan Ma'mûl Eşyâ
Ham denizköpüğü
Çakmak ve biley taşı
İnşâatda müsta'mel büyük parça âdî taşlarla işlenmemiş küçük parça taşlar ve ufak çakıl taşıyla mahlût iri kum ve çakıl taşı
Tam için ham veya parçalanmış işlenmiş veya işlenmemiş arduvaz taşı
Âdî kerpiç
Âdî kiremid

Âdî toprakdan ma'mûl sırlı ve sırsız kabartmalı ve kabartmasız evânî
Âdî toprakdan ma'mûl lüle
11- Evrâk-ı Matbu'a
Memâlik-i şâhânede elsine-i muhtelifede matbû' veya litoğrafya ile basılmış cildli veya cildsiz kitâblarla sâlnâme ve takvîmler ve i'lânât-ı ticâriye
12- İpek ve Yün ve Sâ'ir Mevadd-ı Lifiye
İpek kozası, ham ipek ve ipek kırığı ve kamçıbaşı
Yıkanmış veya yıkanmamış âdî yün ve yün kırıntısı
Yıkanmış ve yıkanmamış keçi kılı
Domuz kılı
Zikr-i sebkat etmemiş ham hayvan tüyleriyle kılları
Ham pamuk
Ham veya işlenmiş keten ve kendir
13- Ma'deniyât
Bakır hurdası
Teymur hurdası
14- Sakatlarla Kırıntı ve Sâ'ire
Yaş ve Tuzlu Bağırsak
Kemik Hayvan Tırnağı Ham Hâlinde Boynuz

Tablo-2: İtilafnâmenin bir numaralı eki²⁰.

Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'ye Menşe Belgesi Sunmak Kaydıyla İthal Edilecek Osmanlı Ülkesi/Vilayetleri Grünlerini Gösterir Cetvel
1- Hayvanâtdan Müstahsel Mevadd-ı Gıdâ'ıye
Sızdırılmış veya petek içinde bal
2- Balıklar ve Diğer Hayvanât-ı Bahriye ve Bunların Mahsulleri
Her nev' tâze balık
Her nev' tuzlu balık
Çiroz ta'bîr olunan kurutulmuş balıklar
Ahtapot
Balık yumurtası
Dil ve tarama hâlinde kırmızı havyar ve turna balığı havyarı

²⁰ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 9-12.

3- Hubûbât ve Fasîle-i Bakliyeye Mensûb Sebze Dâneleri ve Mathûnât
Kabuğu soyulmuş pirinç
Mercümek ve bezelye
Nohud
Leblebi
Kestane
Her nev' hubûbâtdan müstahsel dakik
İrmik, bulgur, tarhana, frenk arpası ve sâ'ir ayıklanmış hubûbat
4- Meyveler ve Büzûrât-ı Zeytiye
Limon ağaç kavunu, portakal ve turunç ve mandalina ve nar
Her nev' incir
Her nev' hurma
Her nev' kuru meyve
Âdî fıstık ve beyaz çam fıstığı
Kabuklu ve kabuksuz badem
Harnub
Kimyon
Fiçı veya sepet içinde âdî zeytin
Susam, keten, haşhaş, hardal tohumları
Anason ve rezene büzûrâtı
5- Meşrûbât
Şarab sirkesi
Karahisar, Çitli, Kisarna, Sarigöl ma'den suları
İhtâr- Ma'den sularını hâvî bulunub menşe' şehâdetnâmesi olmayan şişeler mukâvelenâmeye müstenid usûl mücebince resme tâbî olacaktır meğerki bunları idhâl eden kimse muktezî olan gümrük mu'âmelâtını bi'l-îfâ i'âdeten ihrâc etmek hakkını muhâfaza etmiş ola.
6- Şeker Mahsûlâtı
Pekmez ve her nev' meyveden i'mâl olunan pestil
7- Şehm
Ekle gayr-ı sâlih iç yağı
8- Reçineler ve Usârât-ı Nebâtiye ve Mevadd-ı Zamkıyye
Zift
Sakız

Toz veya parça hâlinde zamg-i 'arabî (arap zamkı)
Çiriş
9- Züyût-ı Ma'deniye
Ma'den kömürünün taktîrâtından müstahsel ma'denî katran
10- Mahrûkât
Teshîn için ma'den kömürü ile kok kömürü
11- Evrâk-ı Matbu'a
Hınna
Sulb ve mâyi' Türk mürekkebi
Hâmız Tartar
12- Ağaç ve Ağaçdan Ma'mûl Eşyâ ve Fırçası Ma'mûlâtı
Ebniye inşaâtına ve i'mâlât-ı sanâ'iyeye mahsûs ham gönyelenmiş ve biçilmiş veyâhud rendelenmiş meşe, gürgen, zeytin, kestâne, ceviz, fındık, kara ağaç, çınar, gelin, ihlamur, kızıl ağaç, şimşir, ardıç, dişbudak, kolağleben?, anadolu çınarı, çıralı çam ağaçları
Kereste: Ayancık, çatal zeytin, Abana, il içi, İnebolu, Orhaniye, hoş alay, cide, alablı, milan, Karabiga, Bartın, Akçeşehir, Karaca Şile, Filyos, Sinob ve İzmid'den gelen köknar ağacı
İhtâr- Bâlâda muharrer iskelelerden ihrâc olunan çam ağaçları için menşe' şehâdetnâmesinden başka orman resm-i mîrîsinin ale'l-usûl te'diye olduğuna dâ'ir me'mûr-ı mahsûs tarafından mumza bir de şehâdetnâme ibrâzı lâzımdır
Şimendüfer traversi- eczâya batırılmışları da dâhildir
Âdîağaçdan ma'mûl fıçı tahtası teymur veya çelikle karışık olsun veyâ olmasın
Tekerlek oku, ispet (sepet), tekerlek parmaklığı, tekerlek başlığı, boyunduruk, tekerlek, araba oku ve sâ'ire ve büyük ve küçük yük 'arabaları teferru'âtı gibi âdî ağaçdan arabacı ma'mûlâtı teymur veya çelikle karışık olsun veya olmasın boyalı veya lakeli
Her nev' ağaçdan ma'mûl boyalı ve boyasız lakeli ve lakesiz sedefli ve sedefsiz yaldızlı ve yaldızsız marangoz oymacı ve tornacı ma'mûlâtı
[İhtâr- ağaçdan ma'mûl sigara ağızlığı bu numroya dâhildir]
Lakesiz âdî tahtaya geçirilen domuz kılından ma'mûl kundura ve tahta fırçası
Kemikden ma'mûl tarak

13- Taş ve Toprak Ma'ûlâtı- Eşyâ-yı Züccâkiye
Nakr ve perdaht edilmiş ve sâ'ir sûretle işlenmiş mermer mezar taşları makâbire konulan âbideler ile lahidler müstesnâdır
Kütle veya yontulmuş granit taşı yontulmuş desterelemiş ve perdahtlanmış ve oymalı veya sâ'ir sûretde işlenmiş âdî taş ma'mûlâtı
Kaldırım ve sâire için isti'mâl olunmak üzere kaldırım ve kapak taşları
Değirmen taşı
Dolu veya delikli âdî tuğla
Sâde veya işlenmiş beyaz veya hamurunda yalnız bir renkle mülevven âdî eşyâ-yı züccâkiye
Şişeler
Âdî lamba şişeleri
Camdan ma'mûl boncuk veya bilezik
14- İpek Ma'mûlâtı
Bükülmemiş boyalı veya boyasız ipek ipliği ve ibrişim
Alaca ve bürümcük ve sâfi ipekden veyahud sâ'ir lîfi hatta ma'deni teller ile mahlût olan sâ'ir mensûcât
Masa ve yatak örtüleri ve çarşaf ve sâfi veya mahlût ipekden ma'mûl işlenmiş veya işlenmemiş perde ve halılar
Şal, mendil, boyun atkısı, kuşak, baş mendili, sâfi veya mahlût ipekden kenârı dikilmiş veya dikilmemiş işlenmiş veya işlenmemiş saçaklı veya saçaksız ma'denî teller ile mahlût olan ve olmayan
İhtâr- 317-18 ve 320 ve 21 numrolu maddelerde ta'dâd olunan pamuk ile mahlût eşyâ-yı harîreye pamuğun mikdârı eşyâ-yı mezkûrenin mecmû' ve vezninin yüzde ellisini tecâvüz eylemediği takdîrde mezkûr maddelere tâbi' olacak ve pamuğun mikdârı hadd-i mezkûru tecâvüz eylediği takdîrde eşyâ-yı mezkûre ipekle mahlût ma'mûlât-ı kutniye için mevzû olan rûsûma tâbi' olacaktır (ma'mûlât-ı kutniyeye â'id altı numrolu melfûfa mürâca'at oluna)
Sâfi ipekli veya ipek ile mahlût basmantari gaytan ve bükme ve kurdela ve düğme ve püskül ve saçak ve köstek
15- Yün ve Sâ'ir Mevadd-ı Lîfiye Ma'mûlâtı
Boyasız veya yalnız bir renkle boyanmış kaba yün mensûcâtı "aba"
Her nev' halı, sâfi yünden şark halıları (arış pamuk ve sâ'ir mevadd-ı lîfiyeden) ile seccâde veya güllü ve yanık ve heybe ve cicim ve kilim ve çerkes ta'bîr olunan halılar
Türk şalları ta'bîr olunan nesc edilmiş şallar ve erkeğe mahsûs sâfi yünlü veya yün ile mahlût kuşaklar
Sâfi yünlü veya yün ile mahlût saçak ve "gavs" püskül

Boyasız veya yalnız bir renkle boyanmış kaba keçe
Belleme
Fes ve külah
Kanaviçe, halı, çuval, harar, heybe, kolan, kıbre ve sâ'ire gibi keçi kılından ma'mûl eşyâ
Kenevir, serrâc ve haffâflara mahsûs ham kenevir ve dikiş ipliği
Balık ağlarına mahsûs ve kenevirden ma'mûl iplik ve sicim
Her nev' balık ağı
16- Hazır Elbise ve Emsâli
Yağmurluk, dolama, kalçın ve terlik işlenmiş veya işlenmemiş kuşak ve hamam kesesi ve entâri gibi yerli aba ve şayaktan ma'ûl hazır eşyâ
Basma Pamuk Mensûcâtından Ma'ûl Ayak Örtüsü
17- Ma'mûlât-ı Ma'deniye
Zî-kıymet taşlar ile müzeyyen olmayan zî-kıymet me'âdinden ma'mûl taklîd mücevherât velev altın veya gümüş yaldızlı olsun
Bakır matbah takımı (kazgancı eşyâsı)
Kahve değirmeni, cezve, terâzû (terazi), dirhem, hayvanât için çingirak ve çan ve musluk ve fes kalıbı ve havan ve hamam tası ve sarrac ve arabacı tezyînâtı ve üzengi ve sigara tablası, makara, şam'dân ve dökme ve kapı ve pencere takımları gibi bakırdan ve pirinçden ma'mûl dökme veya tornada işlenmiş mevadd.
Hayvanâta mahsûs na'l çivisi ve siyah çivi
Na'l
Ayak kablalarına mahsûs el ile dökülerek yapılmış na'lçe
Kalaylı veya kalaysız dirgen ve üzengi
Dikiş yüksüğü ve saraçlara mahsûs iğne
Hayvanâtın başlıklarına mahsûs olarak el ile dökülerek yapılmış olan zincir
Balta örsü ve hıref ve sanâyi'de müsta'mel kalem ve çapa ve keser ve çekic ve bağ bıçağı makarası miskab gibi ağaç saplı veya sapsız teymur veya çelik alâtı
Ağaç ve kemik veya boynuz saplı teymur veya çelikten âdî bıçaklar
Teymur kantarlar
18- Arabalar
Boyalı ve boyasız yaysız araba
Teymur veya çelikle mahlût ve gayr-i mahlût buyalı veya boyasız köylülere mahsûs yük arabası ve kızaklar

19- Âlât-ı Mûsikîye
Ağaçdan ma'mûl mûsikî âlâtı ağaçdan ma'mûl boyasız ve lacesiz her nev' kaval ve zurna
20- Çerçici Eşyâsı, Sedef ve Eşyâ Emsâli
Kehribar sigara ağızlığı ve tesbih
Sedef Eşyâ: Tesbih ve salîb ve küpe ve inci ve toka (ağraf) ve yüzük ve madalyon sigara ağızlığı ve sâ'ire
Kıl dişî tarak
Cam kesmeğe mahsûs elmas
Çerçici Eşyâsı: ağaçdan selüoidden ve ma'cûndan ma'mûl tesbih ve tavla ve her nev' helal ve ma'cûndan ma'mûl sigara ağızlığı ve kemikden ma'mûl küçük kutular
21- Kırıntı ve Sâ'ire
Kuru bağırsak
Hiref ve sanâyi'de müsta'mel bağırsak kırıf

Tablo-3: İtilafnâmenin iki numaralı eki²¹.

Yukarıdaki iki tabloyu incelediğimizde menşe belgelerine gerek olmayan ürünler: Canlı hayvan, hayvanâtdan hâsıl olan me'kûlât, sebzevât ve mathûnât (tahnolunmuş, öğütölmüş), meyve ve sebze ve sâ'ir nebâtât ile tohumlar, usâre-i nebâtiye, mahrûkât, mevadd-ı debbâğîye, eczâ-yı ispençiyârîye, kâfes ve emsâli i'mâline mahsûs kereste ve hasır mevadd ve ağaçdan ma'mûl eşyâ ile sepetçi eşyâsı, taş, taş ve topraktan ma'mûl eşyâ, evrâk-ı matbu'a, ipek ve yün ve sâ'ir mevadd-ı lifiye, ma'deniyât, sakatlarla kırıntı ve sâ'ireadi altında on dört kalemde tespit edilmiştir. Bu belgeye sahip olması gereken mallar ise: kırıntı ve sâ'ire, çerçici eşyâsı, sedef ve eşyâ emsâli, âlât-ı mûsikîye, arabalar, ma'mûlât-ı ma'deniye, hazır elbise ve emsâli, yün ve sâ'ir mevadd-ı lifiye ma'mûlâtı, ipek ma'mûlâtı, taş ve toprak ma'mûlâtı- eşyâ-yı züccâciye, ağaç ve ağaçdan ma'mûl eşyâ ve fırçası ma'mûlâtı, evrâk-ı matbu'a, reçineler ve usârât-ı nebâtiye ve mevadd-ı zamkıyye, züyût-ı ma'deniye, mahrûkât, şehm, meşrûbât, şeker mahsûlâtı, meyveler ve büzûrât-ı zeytiye, hayvanâtdan müstahsel mevadd-ı gıdâ'îye, balıklar ve diğêr hayvanât-ı bahriye ve bunların mahsulleri, hubûbât ve fasîle-i bakliyyeye mensûb sebze dâneleri ve mathûnât olarak toplam yirmi bir kalemdir.

Tablolardaki ürünlere bakacak olursak Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Emâreti ile ticaretinde ne kadar çeşitli ürün yelpazesine sahip olduğu açıkça görülecektir. Bu ticarete ise menşe belgesine sahip olması gereken malların

²¹ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 13-19.

daha fazla olduğu görülmektedir. Bunlardan canlı hayvanlardan menşee belgesi istenmezken balıklardan ise bu belge istenmektedir. Yine odun ve odun kömüründen bu belge istenmezken maden ve kok kömüründen istenmesi ise dikkati çeken bir diğer husustur. Züccaciye eşyaları, meşrubat, şeker ürünleri, müzik aletleri, arabalar gibi emtiaların ticareti ise sadece menşee belgeleri ile yapılabilmektedir.

Birinci maddenin ikinci kısmında Bulgaristan Emâreti'nden Osmanlı Devleti'ne gelecek ticari mallar için menşee belgesi istenen ve istenmeyen ürünlerin üçüncü ve dördüncü eklerde yer aldığı ifade edilmiştir. Buna göre menşee belgesi istenmeye ürünler:

Osmanlı Ülkesine/Vilayetlerine Menşee Belgesi Olmadan ve Gümrüksüz Olarak İthal Edilecek Bulgaristan Ürünlerini Gösterir Cetvel
1-Canlı Hayvan
Ayır, iğdiş, kısrak, tay
Katır, dişi katır, katır sıpası
Eşek, dişi eşek, eşek sıpası
Av köpeği, ev köpeği bekçi köpeği
Her nev' tuyûr-ı ehliye
Kovanda diri arılar
2-Hayvanâtdan Müstahsel Mevadd-ı Gidâ'iyeye
Dondurulmuş veya dondurulmamış tuzlanmış veya tuzlanmamış her nev' tâze et
Jambon, sucuk, sığırdili, hınzır sucuğu, sızdırma, mevâşî-i kebîre ve sagîre etlerinden ma'mûl kemikli veya kemiksiz pasdırma misillü tütsülenmiş kurutulmuş vayahud suver-i sâ'ire ile muhâfaza edilmiş etler
Tâze ve tuzlu tütsülenmiş lar "hınzır yağı"
Kesilmiş ve urulmuş kümes ve av hayvanâtı yolunmuş veya yolunmamış
Eridilmiş veya eridilmemiş her nev' tâze veya tuzlu tereyağı inek ve manda koyun ve keçi sütünden kaşkaval peynirinden süzölmüş yağ ve sofraya mahsûs yağ
Tâze süt ve yoğurt ve kaymak
Her nev' peynir
Çerviş yağı
Hınzır ve kaz yağı
Yumurta

Sızdırılmış veya petek içinde bal
Her nev' tâze veya tuzlu balık
Çiroz denilen kuru balık
3-Hubûbât Bakliye Patates ve Mathûnâtı
Fasulye ve bakla
Mercümek
Bezelye
Nohud
Patates
Patates ile bi'l-cümle sebzevât bakliye dânelerinden müstahsel dakikler
İrmik ve bulgur ve frenk arpası ve tayş ve iç kabukları soyulmuş hubûbât
4-Meyveler ve Sebzeler ve Sâ'ire Nebâtât ve Tohumlar
Her nev' tâze üzüm
Tâze meyveler: elma, armud, kiraz, kayısı, şeftâli, erik ve sâ'ire
Kavun ve karpuz
Kabuklu veya kabuksuz ceviz
Kayısı çekirdeği
Tâze ve kuru her nev' sebzevât ve ekle sâlih nebâtât
Pekmez
Soğan tohumu, arpacık ve çiçek soğanları
Kabak, lahana, pırasa ve sâ'ire misillü nebâtât-ı gıdâ'ie tohumlarıyla tohumluk büzûrât-ı sâ'ire
Hardal tohumu
Büzûrât-ı Zeytiye: beyaz susam ve anason, rezene, keten "sirk" ve haşhaş
Giyâh, saman ve sâ'ir yaş veya kuru otlar
Bağ çubuğu ve budakları büyük ve küçük ağaçlar
5-Züyût-ı Gıdâ'ie
Hacm-i isti'âbiyesi iki litre ve andan aşağı şişelere ve sâ'ir kablara mevzû' olanlar müstesnâ olmak üzere her nev' kabda susam keten ve ceviz yağları
Tahin
6-Mahrûkât
Hatab çıra "Borina"
Odun Kömürü
7-Mevadd-ı Bâğiye
Yaprak veya toz hâlinde sumak

8-Usârât-ı Nebâtiye
Nebâtî katran
9-Mevadd-ı İspençâriye
Balsamlar
Afyon
10-Kaba Yağlar ve Şuhûm
Kolza yağı
İç yağı
Bal mumu, serezin ve sâ'ire ile mahlût olmayan
11-Mumlar
Yağ mumu
Şem'a
12-Züyük-ı Tayyâre
Gül yağı
Gül suyu
13-Kafes ve Emsâli İ'mâline Mahsûs Kereste ve Mevadd ve Ağaç Ma'mûlâtı ve Sepetçi Eşyâsı
Telgraf direkleri
Eczâyâ batırılmış veya batırılmamış teymur yolları için travers
Kızılçık çubukları ve sırtıklar
Saz ve kemiş süpürge için kemiş ve çalı
Fiçı, tekne, kova, tekerlek, ispet (sepet), tekerlek başlığı ve kürek ve hamur teknesi ve kaşık çamçak, eğer, tarak, âlât sapı, yün tarağı ve sâ'ire gibi âdî ağaçdan fiçici ve yük arabası yapıcısı ve doğramacı ve tornacı ma'mûlâtı
Flavta, kaval zurna gibi ağaçdan ma'mûl mûsıkî âlâtı
Teymur ve çelik ile mahlût veya gayr-i mahlût boyalı veya boyasız ağaçdan ma'mûl ve köylülerce müsta'mel yol arabası ve kızak
Kaba süpürge ve hasır sepet "kuş"
14-Taşlar ve Taş ve Toprak Ma'mûlâtı
Yontulmamış veya bir sûret-i basîtede yontulmuş âdî yapı taşları
Kaba kumla mahlût ufak çakıl taşı ve kum ve çakıl
Çakmak taşı
Kaldırım ve sâ'ire için kaldırım taşı ve kapak taşı
Âdî kireç
Kesilip yontulmuş, desterelenmiş, perdaht ve nakr edilmiş veya sâ'ir sûretle işlenmiş âdî taş ma'mûlâtı

Biley taşı
Değirmen taşı
Sırlı, sırsız, kabartmalı veya kabartmasız âdî çanak çömlek
15-Evrâk-ı Matbu'a
Bulgaristan'da ve Rumeli-i Şarkî'de elsine-i muhtelifede tab' edilmiş veya litoğrafya ile basılmış kitâblar ile sâlnâme ve takvîm ve i'lânât-ı ticâriye
16-İpek ve Yün ve Sâ'ir Mevadd-i Lîfiye
İpek Kozası
Ham ipek ve ipek kırığı ve kamçıbaşı
Yıkanmış ve yıkanmamış keçi kılı
Hinzır kılı
Zikr-isebkat etmeyen ham hayvan tüyleriyle kılları
17-Ma'deniyât
Bakır hurdası
Teymur hurdası
18-Ham Deriler
Yaş veya tuzlu mevâşî-i kebîre derileri
Koyun keçi kuzu oğlak ham derileri
Tavşan, tilki, yaban kedisi, kurd ham derileri ve kürkçülükde müsta'mel olub zikr edilmeyen sâ'ir deriler
19-Ma'den Suları
Meriçleri ma'den suyu
İhtar: derûnlarında ma'den suları bulunan şişeler menşe' şehâdetnâmesi olmadığı takdîrde ber-mûceb-i mukâvele resme tâbî'dir meğerki idhâl eden kimsenin iktizâ eden gümrük mu'âmelâtını îfâ ederek i'âde-i ihrâc etmek hakkını muhâfaza eyleye
20-Sakatlar İle Kırıntı ve Sâ'ire
Kepek ve yarma
Hayvan beslemeye mahsûs posalar
Tuzlu veya kuru bağırsak
Ham hâlinde kemik ve hayvan tırnağı ve boynuz

Tablo-4: İtilafnâmenin üç numaralı eki²².

²² BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 20-24.

Bulgaristan Ürünlerinden Gümrük Vergisinden Muaf Olarak Menşe' Şehâdetnâmesiyle Osmanlı Ülkesine/Vilayetlerine İdhâl Edilecek Olan Ürünlerini Gösterir Cetvel
1-Canlı Hayvan
Boğa
Öküz ve manda
İnek, malak, yavru, öküz ve tosun
Düve, manda düvesi, dana
Koç, koyun, dişi koyun, kuzu
Keçi ve oğlak
Canavar ve canavar yavrusu
2- Hubûbât
Kabuğu soyulmuş pirinç
3-Meyveler
Erik ve sâ'ir kurutulmuş meyveler
Erik merbası ve erik pestili
4-Meşrûbât-ı Ku'ûliye
Her nev' sirke
5-Şeker ve Şekerlemeler
Toz hâlinde dört köşe küçük tahta şeklinde (tablet) ve gülle hâlinde tasfiye olunmuş şeker
Şekerin hîn-i tasfiyesinde kalan tortu
Akîde kabîlinden olub "bonbon" denilen şeker envâ'i ile bâdem şekeri ve reçeller
Şekerle yapılmış şerbet
6-Mahrûkât
Ma'den kömürü
7-Sabun ve İtriyat
Âdî çamaşır sabunu
Kokulu veya kokusuz tuvalet sabunları
Her nev' itriyat her nev' kokulu sular ve kozmetik müstahzarâtı
8- Müstahzarât-ı Kimyeviye
Kimyevî kibrit
Yazı mürekkebi
Siyah kundura boyasıyla deri ve kunduraları yağlamağa ve boyamağa mahsûs Müstahzarât-ı sâ'ire

Mühür mumu
9-Toprak Ma'mûlâtıyla Eşyâ-yı Züccâkiye
Dolu veya içi boş âdî tuğlalar ve ateş tuğlası
Pişmiş topraktan ma'mûl ve renkli veya renksiz boru
Beyaz ve bir veyahud müte'addid renkli kabartmalı ve kabartmasız çini soba ve soba aksâmı
Sâde veya işlenmiş beyaz yahud yalnız bir renkli âdî camdan ma'mûl eşyâ
Siyah şişe
Camdan bilezik ve boncuk
10- Ağaç ve Ağaç Ma'mûlâtı, Fırçaçı Ma'mûlâtı
Ham balta ile işlenmiş destere ile biçilmiş veyahud rendelenmiş kütük ve küçük tahta ve lata veyahud yaprak hâlinde olarak inşaâtta ve sanâyi'de müsta'mel her nev' sert ve yumuşak kereste
Kapı, pencere, balkon, nerdibân, parke ve sâ'ire misillü takılmış veya takılmamış cilâli veya cilâsız boyalı veya boyasız oymalı veya oymasız olan âdî ma'denlerle mahlût veya gayr-i mahlût bulunan ebniye inşaâtına mahsûs âdî ağaç ma'mûlâtı
Domuz veya sâ'ir hayvanât kıllarından ma'mûl tahtaları perdahtlı perdahtsız fırçalar
11- Kağıt ve Mukavva
Sargılık kağıt
Büsbütün âdî mukavva
12- Teymur Bakır ve Pirinç Ma'mûlâtı
Samakof denilen çubuk hâlinde teymur
Teymur çivi
Na'
Ağaç saplı veya sapsız teymur ve çelik ma'mûlâtı
Sapları âdî ağaçdan teymurdan pirinçden perdahtlı veya perdahtsız boynuzdan ma'mûl teymur veya çelik bıçak takımı
Her Nev' Mıkras
Hâne ve bâ-husûs matbah edevâtı (kazgancı eşyâsı) bakır güğüm
Terâzi, uzan, çingirak, çan, küçük çan, musluk, havan, eğ ve hamur ile arabacılığa müte'allik tezyînât, üzengi, lüle, sigara tablası, iplik makarası, şam'dan, dükkme, kapı ve pencere teferru'âtı gibi bakırdan veya pirinçten ve dökme veya torna ile yapılmış mevadd

13- Yün Ma'mûlâtı
Renkli veya renksiz ingiliz âdetince kırk numroluya kadar yün iplik
Aba ve şayak gibi sâfi veya sâ'ir mevadd-ı lîfiye ile mahlût yün mensûcâtı ile erkek ve kadın elbisesi için basılmış veya basılmamış sâ'ir zıkr-i sebkat etmeyen kumaşlar
Sâfi veya sâ'ir mevadd-ı lîfiye ile mahlût yün kuşak ve önlük
Basılmış veya basılmamış sofraya ve yatak örtüleri ve sâfi veya sâ'ir mevadd-ı lîfiye ile mahlût yün yastık
Her nev' halı: şark halıları, kilim ve çerkes halıları
Boyalı veya boyasız gaytan ve koşum takımı (dizgin ve sâ'ire) ve dizgin için püskül ve sâ'ir emsâli gibi sâfi veya sâ'ir mevadd-ı lîfiye ile karışık hatta ma'denî tel ve boncuk ile mahlût ve müzeyyen olan şeridci ve gaytancı eşyâsı
Çorab, eldiven, yelek, fanila, şal, don ve sâ'ire gibi sâfi yün veya sâ'ir mevadd-ı lîfiye ile mahlût çorabcı eşyâsı
Aba ve şayaktan ve mezkûr kırk beşinci kalemde muharrer mevadd meyânına dâhil olan sâ'ir kumaşlardan dikilmiş veyahud yalnız biçilmiş elbise
14- Pamuk ve Keten ve Kenevir ve Keçi Kılından Ma'mûlât
İngiliz âdetince 14 numro da dâhil olmak üzere bu numroya kadar kasarsız bükülmüş pamuk ipliği
Düz şatrahçlı kasarsız ağardılmış veya yalnız bir renkle boyanmış mensûcât-ı kutniye
Düz şatrahçlı damaskolu kasarsız kasarlı ve boyalı veya boyalı ipekle mensûc keten ve kenevir mensûcât
Kanaviçe halı çuval hegbe kolan kibre ve sâ'ire gibi keçi kılından ma'mûlât
İp ve kenevirden iççiliğe müte'allik sâ'ir ma'mûlât
15- Araba
Askısız araba (Talika)

Tablo-5: İtilafnâmenin dört numaralı eki²³.

Yukarıdaki iki tabloyu incelediğimizde menşe belgelerine gerek olmayan emtialar: canlı hayvan, hayvanâtdan müstahsel mevadd-ı gıdâ'iyeye, hubûbât bakliye patates ve mathûnâtı, meyveler ve sebzeler ve sâ'ire nebâtât ve tohumlar, züyût-ı gıdâ'iyeye, mahrûkât, mevadd-ı bâğ'iye, usârât-ı nebâtiye, mevadd-ı ispençâriye, kaba yağlar ve şuhûm, mumlar, züyût-ı tayâre, kafes ve emsâli i'mâline mahsûs kereste ve mevadd ve ağaç ma'mûlâtı ve sepetçi eşyâsı, taşlar ve taş ve toprak ma'mûlâtı, evrâk-ı matbu'a, ipek ve yün ve sâ'ir mevadd-ı lîfiye, ma'deniyât, ham deriler, ma'den suları, sakatlar ile kırıntı ve

²³ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 25-28.

sâ'ire adı altında yirmi bir kalemden tespit edilmiştir. Bu belgeye sahip olması gereken mallar ise: canlı hayvan, hubûbât, meyveler, meşrûbât-ı ku'ûliye, şeker ve şekerlemeler, mahrûkât, sabun ve itriyat, Müstahzarât-ı kimyeviye, toprak ma'mûlâtıyla eşyâ-yı züccâciye, ağaç ve ağaç ma'mûlâtı, fırçaçı ma'mûlâtı, kâğıt ve mukavva, teymur bakır ve piriç ma'mûlâtı, yün ma'mûlâtı, pamuk ve keten ve kenevir ve keçi kılından ma'mûlât, araba olarak toplam on beş kalemdir.

Tablolardaki ürünler incelendiğinde Bulgaristan Emâreti'nin ürettiği malları Osmanlı Devleti'nin ürettikleriyle karşılaştırma olanağı bulmaktayız. Bu ticarete ise menşe belgesine sahip olması gereken malların gerekmenlere göre daha az olduğu görülmektedir. Bunlardan canlı hayvanlar cinslerine göre menşe belgesi istenenler ve istenmeyenler olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nde olmayan ve Bulgaristan Emâreti'nde üretilen ürünler de bu tablolardan tespit edilebilmektedir ki bunlardan bazıları; jambon, domuz sucuğu, domuz yağı, domuz kılı, domuz ve domuz yavrusu gibi İslâm Dini'nde tüketilmesi yasak olan ürünler, İngiliz usulü iplikler, sabunlar, tuvalet sabunları, kibrit ayakkabı boyası gibi ürünlerdir. Tabloda "Meşrûbât-ı Kü'ûliye" ismiyle geçen ve alkol, ispirto anlamındaki bölüme her çeşit sirkenin yazılmış olması dikkati çekmektedir.

Gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Bulgaristan Emâreti'nin ürünlerindeki muafiyetin menşe belgeleri olan ve olmayan olarak hangi sebeplerle ayrıldığı noktasında bir bilgiye ulaşamadık.

İtilafnâmenin ikinci maddesi; Osmanlı ve Bulgaristan ürünlerinden olup beş, altı, yedi, sekiz dokuz ve on numaralı eklerde bahsedilen emtia ihraç edildiğinde adı geçen eklerde belirtilen gümrük rüsumuyla "Aksîs²⁴" ve "Oktruva²⁵" vergilerine tâbi olacaktır. Söz konusu mallar ticarete en çok gözetilen ülkenizin verilen benzer malı hakkında yürürlükte olan gümrük vergisine tabi olup, icrâ edilen veya edilecek olan her türlü indirimden de yararlanacaklardır demektedir.

Söz konusu bu altı eki tek tek inceleyecek olursak ilk olarak Osmanlı Devleti'nde üretilen mallardan Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye gönderilenlerin normalde alınan vergi oranı olan %8 değil indirimli vergiye tabi olacağı belirtilmiştir. Her yüz kilosunda dört franktan dört yüz franka kadar değişen gümrüğün alındığı bu kısımda en az gümrük, yüz kilosundan dört frank gümrük vergisinin alındığı çuval ve sandıklarda bulunan çamaşır sabunları ve yine çamaşır yıkamada kullanılan soda ve çamaşır tuzudur. En fazla gümrük vergisi

²⁴ Aksîs Vergisi: İngilizce *excise* kelimesinden alınmış olup tüketim vergisi anlamına gelmektedir.

²⁵ Oktruva vergisi: Şehir ve kasabalara ticaret maksadıyla getirilen eşyadan alınan vergidir. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nde "duhuliyeye resmi" adı altında alınmıştır. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, Milli Eğitim Bakanlığı, Yayınları, İstanbul 1993, s.724-725.

ise; her yüz kilosundan dört yüz frank alınan kuzu ve doğar doğmaz kesilen kuzuların işlenmiş ve boyanmamış astrakan tabir olunan âlâ cins derilerden alınmaktaydı. Aşağıdaki tabloda normal gümrük vergisinden daha az verginin alındığı ürünleri ve her yüz kilogramından ne kadar vergi alındığına dair bilgileri görebilmekteyiz.

Osmanlı Ülkesinden Bulgaristan ve Şarki Rumeli'ye İndirimli Gümrükle Satılacak Ürünleri Gösterir Tarife Cetveli			
Esâmî-i Eşyâ	Beher Yüz Kiloda Resm Gümrüğü (Frank)	Bulgaristan ta'rif-i Esâsiyesi Numrosu	Sıra Numrosu
Dâhilen hiçbir taraf derûnunda olmamak üzere çuval veya sandıklara mevzû' bulunan ve talk ile mahlût olmayan çamaşır sabunları ile çamaşır yıkamakda müsta'mel soda ve çamaşır (boğada) tuzu	4	134. Kalemnden	1
Ham Deriler:	8	293	2
a. Yaş ve tuzlanmış veya tuzlanmamış mevâşî-i kebîre derileri	10		
	20		
b. Kuru tuzlanmış veya tuzlanmamış mevâşî-i kebîre derileri	11		
	60		
c. Kuzu derileri			
d. Koyun ve keçi derileri			
e. Zikr-i sebkât etmeyen sâ'ir deriler			
Boyasız ve nim işlenmiş koyun ve keçi derileri, meşin, sahtiyân	24	294. Kalemnden	3
Dizgin, üzengi kayışı, eğer kolonu, koşum takımı, âdî eğer takımı gibi kabaca işlenmiş derilerden ma'mûl sarrâc ve semercilik eşyâsı	27,50	295. Kalemnden	4

Bâlâda üçüncü sıra numrosunda mukayyed iki yüz doksan dördüncü kalemde muharrer koyun ve keçi derilerinden ma'mûl haffâf işi kundura	35	297. Kalemde	5
Kamçı, kuşak, kese, kemer, kın, körük, nârgüle marpucu gibi mevâşî-i kebîre ve koyun ve keçi derilerinden ma'mûl eşyâ-yı sarrâciye	40	302. Kalemde	6
Dikilmek üzere sâdece ihzâr edilmiş ve fakat biçilmemiş kürkleri: Evvelâ âdî Derilerden:			7
a- Kuzu, koyun ve keçi derisinden	40		
b- Boyanmamış ve başka sûretle ihzâr edilmemiş a'lâ cins derilere taklîd edilmemiş olan tavşan derilerinden	60	305	
c- Tilki derilerinden	100		
d- Zikr-i sebkâ etmeyen diğêr âdî derilerden	200		
Sâniyen kuzu ve doğar doğmaz kesilen kuzuların işlenmiş ve boyanmamış astrakan ta'bîr olunur a'lâ cins deriler	400		
Sâ'ir âdî derilerle karışık olmayan kuzu ve koyun derilerinden kürkleri	60	306. Kalemde	8
Solak ta'bîr olunur kasarsız ve boyanmamış pamuk ipliği İngiliz âdetince 14 numro dahi dâhil olduğu hâlde bu numroya kadar olanları	13,50	358. Kalemde	9

Kıvrak ta'bîr olunur kasarsız bükülmüş ve boyanmamış pamuk ipliği İngiliz âdetince 14 numro dahi dâhilinde olduğu hâlde bu numroya kadar olanları	10,50	359. Kalemnden	10
---	-------	----------------	----

Tablo-6: İtilafnâmenin beş numaralı eki²⁶.

Altı numaralı tabloda gösterilen Osmanlı Devleti'nce üretilen mallardan ise eskiden hangi gümrük vergisi alınıyorsa o alınmaya devam edilecekti. Bu grupta her yüz kilosuna dört frankla en az vergi alınan ürün; fener, leğen ve lamba haznesi gibi tenekeden yapılan eşyalar olup her yüz kilosundan yüz frank alınan yazma tabir olunan çevrelerdir. Bu grupta Tokat basması, muhâcir bezi gibi kumaş türleri ağırlıktadır. Bir de istisna vardır ki o da Yurt dışından gelip Osmanlı Devleti'nde işlenmiş sarık ve namaz bezleri bu gruba girme-
mektedir.

Osmanlı Ülkesi/Vilayetleri Ürünlerinden Olup Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye Gönderilen ve Gümrük Resmi Alınacak Olan ürünleri Gösterir Cetvel			
Esâmî-i Eşyâ	Beher Yüz Kilogram İçin Gümrük Resmi Frank (Lev)	Bulgaristan Esâs Ta'rifesi Numrosu	Sıra Numrosu
Ma'mûl tütün ve sigaraya mahsûs her nev' kağıd ile müretteb âdî mukavva kutular	25	286	1
Her nev' alaca ve kutni ve gezi ve hamakmaşı ve sâ'ire gibi sâfi pamuk veya ipek ile mahlût mensûcât-ı kutniye	38,50	3 6 7 . Kalemnden	2
Tokad basması denilen pamuk mensûcât	10,50	3 6 8 . Kalemnden	3
Muhâcir bezi ve ev bezi ta'bîr olunan pamuk mensûcât	55	3 6 9 . Kalemnden	4
Yazma ta'bîr olunan çevreler	100	370	5
Hamama mahsûs peştamal havlu ve sâ'ire gibi tüylü ve düz mensûcât	45	3 7 2 . Kalemnden	6

²⁶ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 29-30.

Gayr-i mülevven beyaz, bir yâhud müte'addid renklerle boyanmış pamuk ipliğiyle mensûc sofra ve yatak örtüleri çarşaflar	55	3 7 2 . Kalemnden	7
Pamuk veya ipek ile işlenmiş veya işlenmemiş sarık ve usluk (namaz bezi) ve altıparmak ve trablus denilen sâfi veya mahlû pamuk kuşaklar 373'üncü kaleme â'id ihtar: memâlik-i ecnebiyeden vürûd etmiş olan mensûcât üzerine memâlik-i şâhânede işlenmiş sarık ve usluklar (namaz bezi) işbu kalem ahkâmına tâbi' olmayacaktır.	65	3 7 3 . Kalemnden	8
Kûlah ve kese ve uzun ve kısa çorab	60	3 7 4 . Kalemnden	9
İpek ve ma'denî tel ile mahlût pamuk şerid ve ince gaytan	195	3 7 5 . Kalemnden	10
Mefrûşâta mahsûs sâfi veya ipek ile veyâhud ma'denî tellerle mahlût ve pamuk, püskül, saçak ve perde bağı	60	3 7 5 . Kalemnden	11
Hamama mahsûs dikilmiş tüylü (bornos, kese ve sâ'ire)	75	4 0 6 . Kalemnden	12
Sâfi veya mahlût ipekden i'mâl edilmiş ve ipek veya ma'denî tel ile işlenmiş ve dikilmiş yâhud yalnız biçilmiş atlas ve piloşlu esvâb	Bu Eşyâ Hangi Kalemnden İ'mâl Olunmuş İse O Kumaşın Mukâveleli Ta'rife Mûcebince Tâbi' Olduğu Rüsûm	4 0 9 . Kalemnden	13
Sarraçlık tezyînâtı fener ve leğen ve lamba hazînesi gibi teneke ma'mûlâtı	4	4 7 3 . Kalemnden	14

Tablo-7: İtilafnâmenin altı numaralı eki²⁷.

²⁷ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 31-32.

Bundan sonraki ekte ise Bulgaristan'da üretilip %8 gümrük vergisi ile Osmanlı Devleti'ne girecek olan ürünler sıralanmıştır ki aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere on iki kalem ürünün dokuzu hububat ve bunlardan elde edilen unlardır.

Osmanlı Devleti'ne Girişinde Yüzde Sekiz Gümrük Vergisi Alınacak Olan Bulgaristan Emâreti Ürünlerini Gösterir Cetvel	
Esâmî-i Eşyâ	Sıra Numrosu
Sert Buğday	1
Yumuşak Buğday	2
Çavdar	3
Kızılca Buğday	4
Kokoroz (Mısır Buğdayı)	5
Arpa	6
Alef	7
Darı	8
Bâlâda zikr olunan hubûbâtdan müstahsil dakik	9
Nim işlenmiş boyasız koyun ve keçi derileri: meşin ve sahtiyân	10
Dizgin üzengi kayışı eğer kolanı koşum takımı âdî eğer gibi kabaca işlenmiş derilerden ma'mûl sarrac ve semercilik eşyâsı	11
Bâlâdaki onuncu numroda zikr olunan koyun ve keçi derilerinden ma'mûl haffâf işi kundura	12

Tablo-8: İtilafnâmenin yedi numaralı eki²⁸.

Sekiz numaralı ekte verilen Bulgaristan Emâreti'nce üretilen mallardan ise eskiden hangi gümrük vergisi alınıyorsa o alınmaya devam edilecekti. Burada sadece siyah sacdan imal edilmiş soba bulunup %2,62 gümrüğe tâbi olacaktı.

Bulgaristan Ürünü Olup Osmanlı Ülkesi/Vilayetlerine Gönderildiğinde Gümrük Vergisi Alınacak Olan Ürünleri Gösterir Cetvel		
Esâmî-i Eşyâ	Râyici Üzerinden İstifâ Olunacak resm-i Gümrük	Sıra Numrosu

²⁸ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 33.

Siyah sacdan ma'mûl soba	Yüzde 2,62	1
-----------------------------------	------------	---

Tablo-9: İtilafnâmenin sekiz numaralı eki²⁹.

Dokuz numaralı ekte ise Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye girişte gümrük resminden muaf olup her yüz kilogramında frank hesabıyla Oktruva ve Aksîs vergileri alınacak olan Osmanlı Devleti ürünleri yazılmıştır. Her yüz kilogramından on yedi ila kırk dört frank arasında Oktruva ve Aksîs vergisine tabi bu ürünler tatlılardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında; Râhat-ı hulkum³⁰, reçel, şeker, pekmez helvası gibi ürünler bulunmaktadır.

Gümrük Resminden Muaf Olup Bulgaristan'a ve Rumeli-i Şarkî'ye Gönderildiklerinde Aksîs ve Oktruva Vergilerine Tâbi Tutulacak Olan Osmanlı Ürünlerini Gösterir Cetvel			
Esâmî-i Eşyâ	Beher Yüz Kilogramda Alınacak Âksis ve Oktruva Frank	Bulgaristan Esâs Ta'rifesi Numrosu	Sıra Numrosu
Reçel	44	109. Kalemnden	1
Şeker, badem şekeri ve şekerleme meyve (Galase)	44	110. Kalemnden	2
Her Nev' Rahat-ı hulkum	35	111. Kalemnden	3
a- Pekmez Helvası	17	112	4
b- Pekmez helvası müstesnâ ve koz helvası dâhil olmak üzere her nev' helva	28		

Tablo-10: İtilafnâmenin dokuz numaralı eki³¹.

Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye gönderilen ve her yüz kilogramda yirmi dört-otuz altı frank arasında vergi alınacak olan zeytin, susam, ceviz ve haşhaş

²⁹ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 34.

³⁰ Rahat-ı hulkum ya da Rahatü'l-hulkum, boğazı rahat ettiren şey manasına gelip lokum anlamındadır. bk. *Kubbealtı Lügati Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Yay. Haz. Kerim Can Bayar, Milliyet Yayınları, İstanbul 2011, s. 1011.

³¹ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 35.

yağlarıyla her çeşit kuru üzüm ise on numaralı ekte belirtilmiş olup aşağıdaki tabloda verecekleri vergi gösterilmektedir.

Bulgaristan İle Rumeli-i Şarkî'ye Hîn-i İdhâllerinde Âtîde Zikr ve Ta'dâd Olunan Yekûnî Resimleri Te'diye Edecek Olan Mahsûlât-ı Osmâniye Cedveli			
Esâmî-i Eşyâ	Beher Yüz Kiloda Resm Gümrüğü (Frank)	Bulgaristan ve Esâs Ta'rifesi Numrosu	Sıra Numrosu
Zeytin, Susam, Ceviz ve Haşhaş Yağları:	24	121 ve 122 ve 123 ve 124'den	1
a- Hacm-i isti'âbiyesi on kilogram ve ondan fazla fıçı ve destilere ve sâ'ir kablara mevzû olanlardan	34		
b- hacm-i isti'âbiyesi on kilogramdan aşağı şişelere ve Ufak sâ'ir kablara mevzû olanlardan (ihtar- işbu rüsûm-ı gümrük aksîs ve oktruva yekûnunu hâvîdir)			
Her nev' kuru üzüm (İhtar- Bu kalem Aksîs resmi istifâ olduğundan işbu resm-i gümrük ve oktruva yekûnunu hâvîdir)	36	61	2

Tablo-11: İtilafnâmenin on numaralı eki³².

İtilafnâmenin üçüncü maddesi yukarıda belirttiğimiz on ekte adı geçmeyen mallar da en uygun gümrük vergilerine tabi olacakları, bununla birlikte taraflar bu eklerde adı geçmeyen malları ticareti kolaylaştırmak için ilâve

³² Aynı belge, s. 36.

ekler yayımlayabileceklerdir demektedir³³. Dördüncü maddede tuz, tütün ve her çeşit alkollü içkinin mevcut gümrük usulüne tabi olacağı belirtilmiştir³⁴. Beşinci madde her iki tarafın birbirine göndereceği malları koydukları çuval, fıçı, şişe, örtü vb. malzemelerin gümrük vergisinden muaf olduğunu belirtir³⁵. Altıncı maddede Osmanlı ürünlerinin Bulgaristan Emâreti'nde transit vergisinden muaf olduğu hatırlatılarak Bulgaristan ürünlerinin de Osmanlı Devleti sınırlarından girdiğinde bunlardan ne transit vergisi ne de buna benzer başka bir verginin alınmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca her iki tarafın ürünleri kara ya da deniz yoluyla bir limandan başka bir limana nakledildiklerinde yabancı ülkelere uygulanan en uygun vergi prosedüründen başka herhangi bir vergiye tabi tutulmayacakları da kayıt altına alınmıştır³⁶.

İtilafnâmenin yedinci maddesi liman ve demiryoluyla gelen malların aktarılması, antrepoya koyulması ve gümrük vergisinin teminat altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca kimyevî tahliller ve nakliye ile demiryolu üzerindeki muamelata, yükleme ve boşaltma muamelelerine ve verginin alınmasına ve kara ve deniz yoluyla yapılacak gümrük muamelelerine dair hususlarda her iki taraf ürünleri yine her iki tarafta yürürlükte olan en uygun muameleden faydalanılacağı ifade edilmiştir³⁷. Sekizinci maddede her iki taraf kaçak depoları yasaklayacaklar ve kendi bölgelerine kaçak şekilde ürün girmesini engellemek ve bunu yapanları caydırmak için uygun tedbirler alma noktasında birlikte hareket edeceklerdir. Bu doğrultuda kayıt işleriyle görevli diğer taraf memurlarına her türlü yardımda bulunulacak olup kendilerine gerekli olacak bilgiler maliye, zabita ve diğer memurlar vasıtasıyla verilecektir denilmektedir³⁸. Dokuzuncu maddede her iki tarafın gümrük vergisine tabi olan bir ürününün tüccar, fabrika sahibi, sanayici ya da bunların hizmetinde çalışan seyyahlar tarafından getirilen numunelerinden vergi alınmaması gerekliliği bahsedilen numunenin altı ay içinde satılmadan tekrar geri gönderilmesi şartıyla kabul edilmiştir³⁹.

Onuncu madde Bulgaristan Emâreti, Osmanlı Devleti'nden gelen tâze-kuru meyveler, balmumu, tahin, palamut, susam, kereste, küfe ve fıçıda zeytin, âdî sabun, baş yazmaları ve tâze-kuru, tuzlanmış ve tütsülenmiş balıklar, tâze veya kuru her çeşit sebzeler, keten pamuk yün ve ipekden imal edilen her çeşit dokumalardan "Aksîs" vergisi almayacaktır. Yine Osmanlı ürünlerinden olan reçeller, şekerler, şekerlemeler, şekerleme meyveleri ve her çeşit rahat-ı hulkum, pekmez helvası ve koz helvası da dâhil olmak üzere her çeşit

³³ Aynı belge, s. 1-2.

³⁴ Aynı belge, s. 2.

³⁵ Aynı yer.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Aynı belge, s. 2-3.

³⁸ Aynı belge, s. 3.

³⁹ Aynı yer.

helvalar Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'de dokuz ve her çeşit bitkisel yağlar, her çeşit kuru üzüm on numaralı eklerde belirtilmiş vergileri vereceklerdir. Bulgar ürünlerinden olan tâze balık Osmanlı Devleti'nde eskiden olduğu gibi "Mîrî" vergiye tâbi tutulacağı gibi Osmanlı Devleti'nden giden tâze balık dahi Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkî'de bu vergiye muâdil bir sayd-ı mâhî vergisine tâbi olacaktır⁴⁰. On birinci madde, Osmanlı malları şimdiki hâlde yerli mahsüller veyâ benzer mamül maddeler için alınan vergi müstesnâ olmak üzere Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'de ne Oktruva rüsumu ne de gelişigüzel diğer başka vergi vermeyeceklerdir. Buna mukâbil, Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî ürünleri Osmanlı Devleti'ne geldiğinde şimdiki hâlde yerel ürünler için alınan vergilerden başka hiçbir vergi vermeyeceklerdir. Her iki taraf ürünleri için dâhili hiçbir yeni vergi ihdâs etmeyecek ve de vergi arttırımına gitmeyecek olup bir de yerel ürünler için mevcûd olan vergiler ileride kaldırılır veyâ indirime gidilirse bu ürünlerde de aynı usûl uygulanacaktır⁴¹. On ikinci maddede itilafnâmenin taraflarının bazı istisnalar hâriç ithalat veya transit ticarete herhangi bir yasaklama getirmeyecekleri belirtilmiş olup bu istisnalar ise; devlete ait inhisarlar, güvenlik ve savaş gereçleri, faydalı bitkiler ve baytarlık ve sıhhiye ile ilgili hususlardır⁴².

İtilafnâmenin on üçüncü maddesi demiryoluyla yapılan nakliyelerle ilgilidir. Bu tür nakliyelerde herhangi bir tarafın arazisinde kefâlet senedi göstermek zorunda olan ve bu sebepten ya da başka sebepten mühür altına alınmış bulunan ürün karşı taraf arasizine girdiğinde kesinlikle açılmayacak ve mühürler değiştirilmeyecektir. Ayrıca her iki tarafın gümrük muameleleri benzer kaidelere uygun düzenlenecek ve mümkün mertebe sadeleştirilecektir. Yeterli olacak kadar gümrük merkezleri tayin edilecek ve işler muntazam ve seri bir şekilde her iki tarafça yapılacaktır demektir⁴³. On dördüncü madde Osmanlı ve Bulgar ürünlerinden olup, bir ila on numaralı eklerde belirtilen mallar bu itilafnâmenin birinci ve ikinci maddelerinde açıklanan vergi muafiyet ve indiriminden yararlanabilmek için geldiği ülkeden doğrudan doğruya kara, demiryolu veya deniz yoluyla gönderilmelidir. Yabancı bir ülkeden getirilen ticaret malları, ilgili ülkenin antrepolarına yerleşmiş, transit ticaret sırasında karaya çıkartılmış ya da başka bir muameleye tâbi olmadığı takdirde gümrük muafiyeti ve indiriminden yararlanabileceği ifade etmektedir⁴⁴.

İtilafnâmenin en uzun içerikli maddesi on beşinci maddedir. Bu maddede özetle şu hususlar kaleme alınmıştır: Her iki tarafın ürünlerinden olup iki, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve on numaralı eklerde belirtilen ürünler on bir

⁴⁰ Aynı belge, s. 3-4.

⁴¹ Aynı belge, s. 4.

⁴² Aynı yer.

⁴³ Aynı belge, s. 4-5.

⁴⁴ Aynı belge, s. 5.

numaralı ekte gösterilen örnekteki gibi düzenlenmiş menşe şehâdetnâmesi⁴⁵ bulunan ürünler onlara özel farklı muameleye tabi tutulacaktır. Osmanlı Devleti ürünlerinden olup, beş, altı ve dokuz numaralı eklerde gösterilen ürünlerle zeytinyağları, âdî züccâciye eşyâsı, siyah şişeler, lamba şişeleri, taklit mücevherler ile kıymetsiz madenlerden üretilen eşyalar, bakır ve pirinçten eşyalar, hâlis ipekli veya ipekle kaplı işlemeli veya işlemez sofa ve yatak örtüleri şal ve ceyb mendilleri ile baş yemenileri ve boyun sargıları gibi ürünlerle, yedinci ve sekizinci eklerde belirtilen Bulgaristan eşyasıyla toz veya kalıp hâlinde şekerler ve her çeşit şekerlemeler, kozmetik ürünleri, kokulu sabunlar, çamaşır sabunları, halılar vb. ürünler için menşe belgeleri Osmanlı ve Bulgar gümrük memurları tarafından ürün sahibi fabrikanın idare memuru ya da müdürü tarafından verilen faturaların arkasına yazılacaktır. Bu maddede bahsedilmeyen ürünlerle iki dört ve on numaralı eklerde belirtilen ve yukarıda adı geçen eşyâlardan olmayan ürünlerin menşe belgeleri ürünü ihrâc eden kişinin faturasının üzerine yazılacaktır. Bunlardan başka faturaların imza ve mühürleri her iki taraftaki ticaret merkezlerinin olduğu yerdeki memurlar tarafından ücretsiz bir şekilde onaylanmalıdır. Limanlarda ve deniz kıyısındaki şehirlerde imzâ ve mühür işi yerel gümrük memurları tarafından ücretsiz yapılacaktır.

Faturalarda taşımakta kullanılan sandık, balya, çuval vb. malzemenin marka, numaralarıyla ürünün cinsiyle kıyye, kilogram, litre, metre vb. cinsinden miktarı, isim ve unvânları, fabrika işaretleri açık bir şekilde belirtilecektir. Her iki tarafın gümrük memurları faturaların yalnız asılları üzerinden işlem yapacak olup ikinci nüshaları kabul edilmeyecektir. Ayrıca faturalarda veya menşe belgelerinde ticari üründe menşesine ya da sağlığa aykırı bir durum görülürse bu durumda gümrük dairelerinin faturalar ve menşe belgelerinin beyan edilen ürünle örtüşüp örtüşmediğini kontrol etmeleri gerekmektedir. Eğer inceleme sonucunda mezkûr fatura ve menşe belgelerinde Osmanlı ve Bulgar ürünleri yerine kısmen veya tamamen yabancı ülke ürünü olduğu ya da bu faturalar ile menşe belgelerinin sahte oldukları tespit edilirse gerek o ürün gerekse sahipleri hakkında yürürlükte olan gümrük kanunu uyarınca ceza verilecektir. Eğer bir ticârethânenin böyle bir sahtekârlık yaparsa bağlı olduğu tarafa gerekli bilgiler verilecektir. On beşinci maddenin son kısmında ise Osmanlı Devleti'nde Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî ve Bulgarsitan ile Rumeli-i Şarkî'de ise Osmanlı menşe belgeleri damga ve kaydiye vergileriyle diğer bütün masraflardan muaf tutulacakları ifade edilmiştir⁴⁶.

On altıncı madde şirketlerle ilgili olup şu hususlar dile getirilmektedir: İki taraftan birinin memleketinde ikâmetgâhları olup kurulan hisseli (anonim) şirketlerle diğer ticâret, sanâyi, mâliye ve sigorta şirketleri gerek davacı gerekse davalı sıfatlarıyla yerel mahkemeye çıkabileceklerdir. Bu şirketler diğer

⁴⁵ İlgili menşe şehâdetnâmesi için bk. Ek-1.

⁴⁶ Aynı belge, s. 5-7.

tarafta şube veya acente açmayı arzu ettikleri takdirde yerel kanunlara uymak zorundadırlar. Osmanlı Bankası ve Bulgar Millî Bankası yerel hükümlere uygun hareket etmek kaydıyla İstanbul ve Sofya'da birer şube açabileceklerdir. On yedinci madde; iki taraftan birinin ülkesinde kurulan ticâret odaları ticareti arttırmak için için diğer taraf ülkesinde ticâret ve sanâyi müzeleri açma hakkına sahip olacaklarını belirtmektedir⁴⁷. İtilafnâmenin on sekizinci maddesinde; aralarında herhangi bir itilaf husûle gelinceye kadar her iki taraf halkı fabrika ve ticâret markalarına dair hususlarda yerel hakın sahip olduğu haklara mazhar olacaklar fakat yerel kanunlara uygun hareket edeceklerdir ifadeleri yer almaktadır⁴⁸. İtilafnâmenin on dokuzuncu maddesi değerli madenlerle ilgili olup şu hususlara yer vermektedir: Her iki tarafın birinin ülkesinden ithal olunan altın, gümüş, platin ve diğer kıymetli madenlerden yapılmış kuyumcu mücevherleri diğerinin ülkesinde yerel kanunlar uyarınca yerli mücevherler hakkında yürürlükte olan kontrol usûlünden başka bir usûle tâbi tutulmayacaklardır⁴⁹.

İtilafnâmenin yirminci maddesinde; taraflar işbu itilafnâmenin akdi vesîlesiyle imtiyâzlı ticârete ve bu imtiyaza dâhil olan araziye ve seyr-i sefâine ait meselelerin düzenlenmesinin faydalı olacağı kanaatinde olduklarından, on iki, on üç ve on dört numaralı eklerde dercedilen hükümleri kararlaştırmışlardır ifadeleri yer almaktadır. Maddede bahsedilen eklere sırayla bakmak gerekirse; On ikinci ek "*Nevâhî-i Mütecâvire Beynindeki Münâkalât ve Mu'âmelât-ı Ticâriyeye Gösterilecek Müsâ'adât-ı Mahsûsa*" başlığını taşımaktadır. Civar kazalarındaki günlük ticaretin kolaylaştırılması için her iki taraf şu hususlarda mutabık kalmışlardır. Öncelikle bu ticaret için yapılacak nakliye işinde bir taraftan diğer tarafa geçerken her türlü gümrük vergisi ve gelişigüzel başka vergilerden karşılıklı muaf olunacak ürünler belirlenmiştir. Demiryoluyla yapılan nakliyat ise bu muafiyetin dışında tutulmuştur. Buna göre muafiyete mahsus ürünler:

- A) Her defasında beş yüz kuruşa kadar her çeşit hubûbât ve unlar.
- B) Yolcuların, kayıkçıların, arabacıların ve amelenin çamaşır, elbise, yol eşyâsi, alet-edevatları gibi şahsi eşyaları.
- C) Şahıs ve eşyâ naklinde kullanılan arabalar, el arabaları, sepetler ve buna benzer diğer nakliye arabaları ve yük hayvânları.
- D) İki taraf halkından olup diğer tarafın arâzisinde ikâmetgah inşa eden şahıslar tarafından getirilen ev eşyaları (iki taraf halkından olup diğer tarafta nikâhlanan nişanlıların veya yeni izdivaç etmiş kişilerin çeyizleri de aynı vergi muafiyetine tabi olacaktır).

⁴⁷ Aynı belge, s. 7.

⁴⁸ Aynı yer.

⁴⁹ Aynı belge, s. 7-8.

- E) Çevre nahiyelerin halkı zirai mahsullerini, mesela hubûbât ve diğer ziraat ve çift mahsullerini, kireç, meşrûbât ve diğer içecekleri ve ve sınır ticareti muamelatına dair çeşitli eşyâyı civâr memlekete nakletmek için kullanılmış olan ve boş olarak aynı tarik ile iâde olunan çuval ve kaplar.
- F) Kış mevsiminde bir memleketden diğer memlekete kuru ot ile beslenmek veya otlatmak üzere sevk edilen hayvanlarla ile bu hayvanlardan elde edilenler.

İkinci olarak gümrük vergisiyle ithâl olunan ürünlerin bu muafiyetten yararlanabilmesi için yerel memurlar tarafından verilen bir şehâdetnâme ile berâber gönderilmeleri ve bu belgenin geçtiği gümrükler tarafından tasdik olunmuş olması ve ürünlerin hakikaten çevre kazâlardan geldiğinin açık bir şekilde ifade edilmiş olması gerekmektedir. Bu şekildeki belgeye sahip olan ürünler diğer tarafta herhangi bir damga vergisi ya da başka bir tür vergiye tabi tutulmayacaklardır.

Üçüncü olarak çevre kazalar ahâlisi nâhiye memurları tarafından verilmiş ve gümrük memurları tarafından vize edilmiş geçerli pasavani⁵⁰ hâmil işler taraf-ı diğer arâzisinde serbestçe seyâhat edebileceklerdir. Bu pasavaneler on beş gün için geçerli olacaklardır⁵¹.

İtilafnâmenin on üçüncü eki ise “*Hatt-ı İmtiyâz Civârında Kâ'in Emlâk-ı Muhtelite Hakkında İttihâz Olunacak Husûs*” hakkında düzenlenmiştir.

İmtiyaz hattı yöre sakinlerinin evlerini bir tarafta arazilerini diğer taraf ülkesinde bıraktığı zaman bu emlâk ile arâzî “*Emlâk-ı Mütecâvire-i Muhtelite*” şeklinde isimlendirilmiştir.

Bu karışmış emlakın ekilmesi ve işletilmesi için her iki taraf şu hususlara dikkat etmelidir:

Birinci olarak- İmtiyaz hattı civârında sâkin olup bu hattın diğer tarafında emlakı bulunan her fert her sene gümrük vergisinin ödendiğine dair tahsildar tarafından verilen makbuzu ve bu emlâkin kâin olduğu karye veya nâhiye memurları tarafından verilmiş şehâdetnâmeyi ibraza mecburdur.

Bu şehâdetnâmede şu unsurlar olmalıdır:

- A- Bu emlakın kullanım şekli.
- B- Emlakın genişliği ve çeşidi. Tarla, çayır, bataklık, orman, baraka, hâne, kulûbe ve saire gibi.

⁵⁰ Pasavan: Sınırdış iki ülke arasında seyahat edenlere verilen belgeye verilen isimdir. bk. Nalan Turna, “Osmanlı İstanbul’unda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 27 Mayıs – 29 Mayıs 2014*, İstanbul 2014, s. 390.

⁵¹ BOA, A. DVN. MKL, nr. 46/7, s. 38-39.

İkinci olarak- Bu şehâdetnâme gümrükte bir deftere kaydedilip ilgili şahsa bir “Yol Tezkeresi” verilir ve bu tezkerede şehâdetnâmenin muhteviyâtı belirtilir.

Çevre nâhiye tarafından verilmiş şehâdetnâme ile yol tezkeresi bir sene müddetle geçerlidir. Bunlar parasız verilir ve her türlü vergi ve masraftan muaftır.

Mülk sâhibi veya çiftçi yol tezkeresini kaybettiğinde gümrük tarafından parasız olarak bir nüshası kendisine hazırlanıp verilir.

Üçüncü olarak- Karma emlak sâhipleri veya çiftçileri ellerinde yol tezkereleri bulunduğu hâlde serbestçe geçmeye ve aşağıda gösterilen ürünleri her türlü vergiden muâf olarak ve gelişigüzel başka herhangi bir vergiye tâbi tutulmayarak getirip götürebileceklerdir. Bu ürünler şunlardır:

- A- Her çeşit ziraat aletleriyle arâzîlerini korumaya mahsus aletler.
- B- Hubûbat, kuru, ot, saman, odun, sebzevât vesâire gibi mahsuller (bunların çevredeki karma arazide yetişmiş olması şartdır ve tütün hariçtir).
- C- Çevredeki karma arazinin mutasarrıf veya çiftçilerinin yiyecekleri gıda maddeleri.
- D- Karma araziye mahsus gübre ve tohum.
- E- Karma arazide yapılacak binalar için kullanılacak inşaat malzemesi.
- F- Karma arazinin ekilmesinde kullanılan hayvanlarla nahiyelerin otlaklarına sevk edilen veya karma araziden birinde yetiştirilmek üzere gönderilen hayvanlar.

Bu hayvanlar hakkında şurası kararlaştırılmıştır ki; gerek ihrâcât ve gerek ithâlât yapanlar her iki tarafın gümrük memurlarına, köy veya nâhiye memurları tarafından hayvanların adet ve şekillerini içeren bir belge ibrazına mecburdurlar. İşbu bilgi gümrük defterlerine ve gümrük tarafından verilen yol tezkeresine kaydolunacaktır.

Dördüncü olarak- Karma arazinin her anında kullanılmak üzere ithâl olunan hayvanları iki ay zarfında geldikleri yere geri göndermek lazımdır. Otlatmak için sevk edilen veya yetiştirilmek üzere gönderilen hayvanların îade edilmesi için en uzun süre on iki ayı aşamayacaktır.

Beşinci olarak- Tarlalarını ekmek veya hayvanlarını nahiye meralarında ya da özel meralarda otlatmak üzere her gün hayvanlarıyla berâber imtiyazlı hattan geçen karma arazi mutasarrıf veya çiftçileri gümrük yerlerinde isbât-ı vücûd etmek zorunda değildirler. Bunlar imtiyazlı hattan doğrudan doğruya

geçebilirler. Ancak, dâimâ yol tezkerelerini imtiyazlı hattı korumakla görevli gümrük kolcularına ve diğer memurlara ibrâz için üzerlerinde bulundurmaları gerekmektedir.

Altıncı olarak- Tenâsül-i ırk ile hâsıl olan hayvanların karma arazide buldukları müddet zarfında elde edilen hayvansal ürünler – keyfiyet ve kemi-yetçe- ithâl edilen hayvanlarla uygun oldukları takdirde yol tezkeresiyle nakl ya da ihrâç olunabilirler.

Yedinci olarak- Otlatma mevsiminde gerek sürünün bir kısmında ve gerek nahije veya çevre köylerde salgın hastalık meydana çıkarsa hayvanların diğer memlekete geri dönmesi men edilecektir. Yalnız bitkinin azlığı ve havanın uygunsuzluğu gibi acil durumlar istisna teşkil etmektedir. Bu gibi durumlarda hastalığa henüz tutulmamış hayvanlar gerekli tedbirler alındıktan sonra sonra îade edilebilecektir.

Sekizinci olarak- Karma arazilerin ekilmesi için ithâl olunan veya mera-ya sevk edilen hayvanlar yerli hayvanlardan ayrı tutulmayacaklar.

Dokuzuncu olarak- Bir yol tezkeresinde zikredilen ve arazinin ekilmesi, otlatmak ya da yetiştirilmek maksadıyla ithâl olunan herhangi cins bir hayvan telef veya kaybolur veyahut çalınırsa sâhibi yerel memurlar marifetiyle yol tezkeresine olayı işlettirmeye mecbur olacaktır.

Onuncu olarak- Karma ormanların işletilmesine yerlilere gösterilen aynı şartlarla diğer tarafa da müsâade edilecek ve bu ormanlarher iki tarafta yürür-lükte olan kanunlar çerçevesinde idâre olunacaktır.

On birinci olarak- Karma arazi mutasarrıfları arazi veya bina gibi nakle-dilemeyen varlıkları için vergiye tâbi tutulacaklardır. Bundan başka şurası da vardır ki bunların büyük ve küçük hayvanları on iki ay olan son geri dönüş zamanlarını geçirdiklerinde diğer taraf arâzisinde herhangi bir vergiye tâbi tu-tulmayacaklardır.

On ikinci olarak- Her iki tarafın çevre nahije memurları karma arazi sâ-hiplerinin menfaatini muhafaza edeceklerdir.

On üçüncü olarak- Karma arazi sâhiplerinin yararlanmış oldukları kolay-lıklar varislerine yerel kanunlar çerçevesinde parasız olarak intikal edecektir.

On dördüncü olarak- Yukarıda yazılı ayrıcalıklardan ancak bu itilafnâme-nin akdi sırasında mevcut olan karma arazi sahipleri faydalanacaktır⁵².

Burada itilafnâmenin bu ekindeki bir hususun Seraskerlikçe uygun bu-lunmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Yukarıda zikredilen beşinci maddenin uygunsuzluğu şu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır: şimdiye kadar imtiyazlı hattın bir tarafından diğer tarafına geliş gidiş yapacak olanlar adı geçen hat üzerinde “*Kapı mahalli*” adı verilen karakollardan geçmekte olup bundan baş-

⁵² Aynı belge, s. 40-42.

ka yerden kimsenin geçmesine izin verilmemekteydi. Çünkü bu karakollarda zararlı kişilerin geçişi ve yasak eşyâların giriş çıkışı engellenmekteydi. Şimdi yukarıda ifade edilen on üçüncü ekin beşinci maddesine göre istenildiğinde gösterilmek üzere elinde belgeleri olan kişiler karakollara uğrmaksızın istedikleri yerden geçebileceklerdi. İstedikleri her yerden geçeceklerdi fakat her noktada ne asker ne de gümrük memuru olamayacağı aşikârdı. Bu kişilerin devriye gezen askerler tarafından tespit edilip belgelerinin kontrol edilmesi gerekmekteydi ki bu askerlerin çoğunun okuma yazması olmadığından belgenin kime ait olduğunu anlayabilmeleri de mümkün olmayacaktı. Bu da Bulgar eşkiyasının ve ülkeye giriş çıkışı yasak olan eşyâların serbestçe geçmesine izin vermek demektir. Aynı zamanda halk istediği yerden geçecek olursa Bulgar eşkiyasını yakalamak için pusuya yatmış olan Osmanlı askerleri tarafından yanlışlıkla kazaya kurban gidebilme ihtimalleri de bulunmaktaydı. Yine ellerine alacakları belgelerle istedikleri yerden girecek olan Bulgar eşkiyaları sâdik Bulgarları da kışkırtmaya çalışabilirlerdi. Bu nedenle bu kişilerin eskiden olduğu gibi karakollardan geçmesinin uygun olacağı⁵³.

İtilafnâmenin on dördüncü ve son eki ise: “*Tarafeyn-i Âkidîn İki Memleket Beyninde Ticâret-i Bahriyeyi Tevsî’ Maksadıyla Mevadd-ı Âtiyeyi Kararlaştırmışlardır Şöyle ki*” başlığıyla deniz ticaretine yönelik olup, içeriğine bakacak olursak;

- 1- Osmanlı sancaklı vapur ve yelken gemileri Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî sularında ve Bulgar bayraklı vapur ve yelken gemileri İstanbul ve diğer vilayetlerin sularında, kabotaj, (çevre kıyılara seyr-i sefâin) ile yanaşma ve hareket ruhsatnâmesi, limanlara giriş ve çıkış, demirleme, klavuz, yedek fenerler ve fenerler ta’rifesi indirimi, Karadeniz ve Çanakale boğazlarından geçiş işlemleri, karantina ve temizleme, bir limandan diğer limana aktarma ve nakil ve deniz inşaatı tezgâhlarında sağlanacak kolaylıklar, safra ile içeri ve dışarı çıkma, batma ve karaya oturma gibi durumlarda ve seyr ü sefâine dair diğer her türlü muâmelâtta yerli gemiler hakkında cârî aynı haklardan karşılıklı olarak yararlanacaklardır.
- 2- Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Emareti liman memurları her iki tarafa ait gemilerden buldukları limanlarda aslına uygun olan evraktan başka gemi evrakı ve tâ’ife defterleri talep etmeyeceklerdir.
- 3- Sıhhiye, fener ve demiryolu vergisiyle sıhhiye patenteleri vizesi vergisinden başka her iki taraf gemileri tarafından ödenecek vergi aşağıdadır:
  - a- Osmanlı sancaklı gemiler için Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî sularında

⁵³ BOA, A. MTZ. (04), nr. 158/16, 21 Mayıs 1323 (3 Haziran 1907).

- 1- Limandan hurûc vergisi.
  - 2- İnşâ olunan limanlar vergisiyle tesfs edilen rıhtım ve iskeleler için eşyâ ve emtiadan alınan vergi.
  - 3- Mensup oldukları limanlardan başka limanda kışlayan yerli gemilerinden talep edilen ve aynı şartlarda olmak kaydıyla limanlarda ikâmet resmi “*sefine resmi*”.
- b- İstanbul ve diğer vilâyetlerin sularında Bulgar bayraklı gemiler için:
- 1- İnşâ olunan rıhtım liman ve iskelelere mahsus vergi.
  - 2- Karaköy köprüsünden geçiş için alınan vergiyle köprü arasında vâki liman ve İstinye körfezinde ikâmet için alınan vergi.
  - 3- Önceki firkalarda bahsedilen vergiler aynı durumda bulunan yerli gemileri tarafından ne şekilde alınıyorsa Osmanlı veya Bulgar bayraklı gemilerden de o miktarda alınacaktır. Bundan başka zikredilen Osmanlı ve Bulgar gemileri yerli gemilere şu anda tanınan veya tanınacak olan diğer her türlü muâfiyetden veya kolaylıktan aynı yerli gemiler gibi yararlanacaklardır⁵⁴.

İtilafnâmenin yirmi birinci ve son maddesinde söz konusu itilafnâmenin 14 Ocak 1907'den itibaren “*1322 sene-i rûmiyesi Kânûn-ı Sânîsi ibtidâsından*” yürürlüğe konulacağı ve iki taraftan birisi feshedinceye kadar yürürlükte kalacağı ifade edilerek feshi bildirildikten bir sene sonra yürürlükten kaldırılacağını belirtmektedir. Ayrıca bu itilafnâmenin uygulanması esnâsında iki tarafın vergi idârelerince yapılan ticâret netîcesinde lüzûmı görülürse veya iki tarafın ticâret ve sanâyisi için faydalı olacağı kararlaştırıldığı takdirde bu itilafnâmede tadîlât yapılabilecek veya yeni hükümler ilâve olunabilecektir⁵⁵.

İtilafnâme; “*Tasdîken lil-makal işbu i'tilafnâme iki nüsha olarak Dersa'âdet'te tanzîm olunmuşdur*” ifadesiyle tamamlanmıştır. Söz konusu itilafnâme Bâb-ı 'Âlî Hukuk Müşâvirleri Hakkı ve Mehmed Ali Beyler ile Bulgaristan Emâreti Kapı Kethüdâsı Geşof ve Delege Çakalof Efendiler tarafından imzalanmıştır⁵⁶. İtilafnâmenin aslı Fransızca olarak hazırlanmış olup daha sonra Osmanlı Türkçesi ve Bulgarcaya tercüme edilmiştir⁵⁷.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalıştığımız itilafnâme gerek Osmanlı Devleti gerekse Bulgaristan Emâreti ve Şarkî Rumeli Vilâyeti için

⁵⁴ Aynı belge, s. 43-44.

⁵⁵ Aynı belge, s. 8.

⁵⁶ BOA, A. MTZ. (04), nr. 152/43, lef 2, 2 Kânûn-ı Sânî 1322 (15 Ocak 1907).

⁵⁷ Aynı Belge, lef 3.

birbirleri arasında yapacakları ticarete önemli gümrük muafiyetleri ve ticari ayrıcalıklar tanımaktadır. Peki, bu itilafnâme tarafların ticaretini ne şekilde etkiledi? Elimizde bu noktada sağlıklı ve kesin bilgiler sağlayacak istatistikî veriler olmamakla birlikte Yasemin Zahide Erol'un "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı-Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)" adlı makalesi konuyla ilgili çıkarımlar yapabilmemize imkân sağlamaktadır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra her iki devlet arasındaki ticari faaliyetleri şehbender raporlarına göre ayrıntılı bir şekilde inceleyen Erol önemli istatistikî veriler ortaya koymuştur. Bu arada 1911 yılında Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında bir ticaret ve seyr-i sefain antlaşması imzalanmıştır⁵⁸. 1911 yılında Osmanlı Devleti-Bulgaristan arasındaki ithalat ve ihracat miktarlarına bakalım olursak:

Ülke	İthâlat		İhrâcat	
	Miktar (kg)	Değer (Frank)	Miktar (kg)	Değer (Frank)
Osmanlı Devleti	96.654.516	29.209.939	90.149.584	15.986.185

Tablo 12: 1911 yılı Osmanlı Devleti-Bulgaristan arasındaki ithalat ve ihracat miktarları.

Bu büyük değerdeki ticaretin yapıldığı ürünler ise; canlı hayvanlar, hayvanı gıda, hububat, meyve, sebze, tohum ve bitkisel ürünler, çay, kahve, konserve ve reçel, alkollü içecekler, gübre, yakacak, kimyevi maddeler, boya maddeleri, boya, vernik, reçine, madeni yağ, tutkal, yağ, yağlı maddeler, balmumu, mevadd-ı itariye, itriyat, taş, toprak, cam ve mamulâtı, madenler, madeni sanayi ürünleri, kereste ve odun mamulâtı, kırtasiye ürünleri, deri ve mamulâtı, dokuma maddeleri ve mamulâtı, lastik ve mamulâtı, şimendifer vagonu, araba ve gemi, makine alet ve çeşitli cihazlar, hırdavat, oyuncak, kitap, risale ve alçıdan mamul resim ve eşya-yı müteferrikadan⁵⁹ ibâretti ki bu ürünlerle itilafnâmenin eklerinde belirtilen ürünler büyük benzerlik göstermektedir.

İtilafnâmenin Uygulanmasına Dâir Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Emâreti arasındaki 1907 itilafnâmesi ifade edildiği üzere 14 Ocak 1907 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak bu itilafnâmenin uygulanmasında özellikle Bulgaristan Emâreti'nin itilafnâmeyi ihlal ettiği noktada Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde tespit ettiğimiz bazı belgeler üzerinde duracağız.

Konuyla ilgili daha itilafnâmenin yürürlüğe girmesinin üzerinden iki ay

⁵⁸ Yasemin Zahide Erol, "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 34/ S. 57, 2015, s. 240.

⁵⁹ A.g.m.,s. 226.

geçmeden 3 Mart 1907 tarihinde Edirne Vilâyet Meclisi bir yazı kaleme aldı. Burada; sarrâklık, debbağlık, dikicilik, yemenicilik ve diğer bazı sanayi dallarında Bulgaristan Emâreti'ne ihrâc edilen ürünlerden %8 gümrük vergisinden başka Aksîs ve Oktruva adında vergi alındığı bildirildi⁶⁰. 3 Nisan 1907 tarihli ve Bulgaristan Komiseri Sâdık Paşa⁶¹ tarafından kaleme alınan bir arizada da şu hususlara değinilmektedir: İtilafnâmenin uygulanmasında Bulgar yetkililerince güçlük çıkarılmaktadır. Bu zorluklar arasında; Şişe fabrikası ürünlerinin sarılı buldukları samanların yakılmaya devam edilmesi, arpacık soğan ve buna benzer tohumların kabul edilmemesi, haffaf işi kundura ve terliklerin gümrüklerden geçememesi ki Bulgaristan Emâreti gümrük memurları haffaf işi ürünlerden sadece yemeni ve mes gibi elle dikilmiş ürünleri kabul etmektedir. Kabul edilmeyen başka bir grup ise masa, yazıhâne, konsol, dolap gibi marangoz işi ürünlerdir. Bununla ilgili gerekli itiraz yapılmışsa da henüz bir cevap alınamamıştır. Bulgaristan Emâreti Maliye bakanlığı ise bunların güya marangoz işi olmadığını "*Mobilya*" olduklarını ve bu nedenle de Bükreş'te bulunan Çakalof'un görüşü alınmadıkça karar veremeyecekleri bildirilmiştir. Bulgarlar kereste ürünlerinde de sıkıntı çıkartıyorlardı. Osmanlı Devleti'ne gelecek olan kerestelerle ilgili dört numaralı ekin onuncu maddesinde ifade edilen "*Ham balta ile işlenmiş destere ile biçilmiş veyahud rendelenmiş kütük ve küçük tahta ve lata veyahud yaprak hâlinde olarak inşaâtta ve sanâyi'de müsta'mel her nev' sert ve yumuşak kereste*" cümlesinde bu ürünler açık bir şekilde belirtilmişken Osmanlı devleti'nden gönderilecek ağaçlar için "*Destere ile biçilmiş ve küçük tahta ve lata veyâhud yaprak hâlinde*" şerhi verilmediğinden Bulgarlar bunu zorluk vesilesi olarak kullanmaktadırlar. Yine Osmanlı Devleti'nden başka hiçbir yerde çıkmayan rastık sürme ve saire gibi eşyanın da itilafnâmede zikredilmemesi nedeniyle bu ürünlerden de gümrük vergisi alındığı görülmektedir. Her gün bu türden çok sayıda şikâyet gelmektedir. Bunlara bir son verilmesi ve "*Mukâbele-i bi'l-mis!*" ahkâmının uygulanması talebiyle Sâdık Paşa'nın tespitleri son bulmuştur⁶². Bu yazıdan iki gün sonra Rüsûmât Emâneti'ne gönderilen bir yazıda Osmanlı Devleti tüccarlarına çıkartılan söz konusu zorluklarla ilgili Bulgar Kapı Kethüdâsı Geşof Efendi'nin çağırılarak itilafnâme hükümlerine aykırı hareket edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu tür zorlukların bir an önce giderilmesi ve eğer giderilmezse Bulgar tüccarlarının da bu türden muameleyle karşılaşacakları yönünde bilgilendirilmesi de istenmiştir⁶³.

Rüsûmât Emîni konuyla ilgili olarak yapılan tahkikat neticesinde gerçekten de Osmanlı Devleti'nin ürünlerinin itilafnâmeye aykırı bir şekilde Bul-

⁶⁰ BOA, DH. MKT., nr. 2772/8, lef 1, 18 Şubat 1322 (3 Mart 1907).

⁶¹ Son Bulgaristan Emâreti komiseridir. bk. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 17, S. 21, Ankara 1997, s. 84-85.

⁶² BOA, A. MTZ. (04), nr. 154/79, lef 2, 21 Mart 1323 (3 Nisan 1907).

⁶³ Aynı Belge, lef 1, 23 Mart 1323 (5 Nisan 1907).

garistan Emâreti'ne girişlerinde güçlükler yaşandığının tespit edildiği, oysa Emâret'ten gelen ürünler için Osmanlı Devleti gümrüklerinde itilafnâme ahkâmına uygun olarak hareket edilmeye çalışıldığı ve zaten kendilerine herhangi bir şikâyet de gelmediğini ifade etmiştir. Bununla ilgili bir liste düzenlenerek Geşof Efendi'ye tebliğ edildiğinde kendisi derhal Sofya'ya bu durumu ileticeği ve söz konusu zorlukların ortadan kaldırılması için çalışılacağını ifade etmiştir. Yazının devamında Geşof Efendi'nin de bizzat Sofya'ya gidip konunun halli için çalıştığı ve dönüşünde en kısa sürede şikâyet konusu olacak bir durumun kalmayacağını temin ettiği görülmektedir. Yazı Geşof Efendi'nin birkaç güne kadar döneceği ve vereceği cevaplara göre ayrıntılı bir bilgilendirmenin yapılacağını söylemesiyle sona ermektedir⁶⁴. İlgili belgeye ek olarak Bulgaristan Emâreti ve Rumeli-i Şarkî'ye gönderilen hangi ürünlerde zorluk çıktığı ve itilafnâme gereğince hangi muameleye tâbi olacakları da tablo hâlinde gösterilmiştir.

Memalik-i Sâ'ire-i Şâhâne Ma'mûlât ve Mahsûlâtından Olub Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî Gümrüklerinde İmrârı Düçâr-ı Müşkilât Olduğu Komiserlik Tahrîrâtında Arz ve İş'âr Olunan Eşyanın Esâmîsi	Eşyâ-yı Mezkûrenin Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî Gümrüklerinde İ'tilafnâme Mûcebince Tâbi Olacağı Mu'âmelenin Arz ve Beyânı
Şişe fabrikası ma'mûlâtına sarılı kuru ot ve samanlar gümrükde ahrâk olunmaktadır	Memâlik-i Sâ'ire-i Şâhâne mahsulü kuru çayır otu saman ve sâ'ire kuru ve yaş otlar birinci melfufun yirmi sekizinci numrolu mûcebince serbest olarak geçeceği cihetle mebhûs samanların ahrâkı cihetine gidilmesi yolsuzdur
Arpacık Soğanı ile emsâli tohumlar imrâr olunmayub denize dökülmek isteniliyor	Birinci melfufun yirmi dördüncü numrosunda "Arpacık soğanı ile sebzevât tohumları ve helvacı kabağı lahana pırasa tohumları gibi sâ'ir her nev' tohumlar" diye muharrer olub bunlar bir güne resme tâbi olmayarak serbestçe geçirecektir

⁶⁴ BOA. A. MTZ. (04), nr. 156/58, lef 2, 24 Nisan 1323 (7 Mayıs 1907).

<p>Ma'mûlât-ı Osmâniye'den haffâf işi kundura ta'birini Bulgar gümrük me'mûrları yalnız yemeni ve meshlerde tahsis edib ma'mûlât-ı dâhiliyemizden olan eşyâ-yı haffâfiyeye teşmil etmiyorlar ve ağır resm almağa teşebbüs ediyorlar</p>	<p>Hâlbuki beş numrolu melfufun beşinci numrosu mûcebince yalnız yüzde sekiz resm yerine tenzîl olunmuş resme tâbi' olacaktır yemeni ve mesh hakkında i'tilafnâmede tahsis olmayub koyun ve keçi derilerinden ma'mûl haffâf işi kundura diye aliyü'l-ittilâk mukayyedir (İdhâlât-ı Osmâniye'den olan kavsâleye Bulgaristan'da Aksâs resmi tarh olunmayacağı onuncu maddede musarrah ve mevâşî-i kebîrederileri dahi yüzde sekiz resm yerine tenzîl olunmuş resme tâbi' tutulacağı beş numrolu melfufun 2 ve 3 ve 4 numrolarında musarrahdır)</p>
<p>Yerli Ma'ûlü masa, yazihâne, konsol, dolab gibi marangoz işi eşyâ hakkında ağır resm isteniliyor ve bin türlü müşkilât gösteriliyor</p>	<p>Hâlbuki bu eşyâ iki numrolu melfufun kırk üçüncü numrosunda "her nev' ağaçdan ma'mûl boyalı boyasız lakeli lakesiz sedefli sedefsiz yaldızlı ve yaldızsız marangoz ve oymacı ve tornacı ma'mûlâtı" diye musarrah olduğundan şehâdetnâme ile Bulgaristan'a gönderilirse orada bilâ-resm kabûl olunacaktır</p>
<p>Keresteler dahi pek çok mevâni'e düçâr oluyor</p>	<p>Keresteler şehâdetnâme ile girerse iki numrolu melfufun otuz dokuz ve kırkinci numroları mûcebince bilâ-resm geçecek ve bir gûna müşkilâta uğradılmayacaktır</p>
<p>Rastık ve Sürme</p>	<p>Bu isimler i'tilafnâmede yoktur melfuflarda isimleri zikr ve ta'dâd olunmayan eşyâ tarafeyn gümrüklerinde i'tilafnâmenin üçüncü maddesi mûcebince en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade olan eşyâ mu'âmelesine tâbi'dir şu hâlde Bulgaristan gümrüklerince bunlardan en hafif resm alınmak lâzım gelir</p>

Tablo-13: Osmanlı Devleti'nden gönderilen ve Bulgar Emâreti gümrüklerinden güçlük çıkartılan ürünlerle itilafnâmenin hangi maddelerine göre neler yapılması lâzım geldiği⁶⁵.

⁶⁵ Aynı belge, lef 3.

Bulgaristan Emâreti'nin çıkardığı zorluklar sadece ürünlerle ilgili de değildi. Serasker Rıza tarafından kaleme alınan bir belgede; İtilafnâme gereğince Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî halkından olup Osmanlı Devleti sınırlarının içinde arazisi olanlara her türlü kolaylığın gösterildiği, ancak Osmanlı Devleti vatandaşları, diğer tarafta olan arazilerini ekmek için geçerlerken Bulgar askeri tarafından darp edildiklerine dâir kendilerine şikâyetlerin geldiği belirtilmekteydi⁶⁶.

Bulgaristan Emâreti tarafından itilafnâmenin uygulanmasında çıkartılan başka bir zorluk yine Rüsûmât Emîni tarafından dile getirilmişti. Buna göre itilafnâmenin on üçüncü maddesinde hatt-ı İmtiyaza mütevacir köylerde yaşayanlar için verilecek yol tezkereleri için para alınmayacağı ve her türlü vergi ve masraftan muaf olacakları, ayrıca tarlalarında yetiştirecekleri ürünlerden de gümrük alınmayarak gelişigüzel başka vergiler de ihdas edilmeyeceği, bu ürünleri serbestçe nakledebilecekleri belirtilmekteydi. On ikinci maddesinde ise yük hayvanları vergiden muaf tutulacaktı. Osmanlı Devleti gümrük idârelerince bu şartlara uygun davranıldığı halde Bulgaristan Emâreti tarafında olan topraklarına geçmek isteyen Osmanlı Devleti vatandaşlarından “yük tezkeresi” adıyla verilen belgelere yarımşar franklık pul ve sonra da her bir belge için ikişer frank onar santim tasdik harcı alınmaktaydı. Ayrıca vatandaşlar ürünleriyle tekrar Osmanlı Devleti'ne geçerlerken birer franklık kaydiye ve ihtiyar meclisleri tarafından alınan yarımşar frank mühür parası veriyorlardı ki toplamda alınan para dört frank on santim tutmaktaydı. Yük hayvanlarından da vergi alındığı tespit edilmişti. Bulgar gümrük idarelerince itilafnâme ahkâmına aykırı olarak yapılan bu hareketler gerek oradaki halka gerekse Osmanlı Devleti'nin ticaretine zarar vermekteydi. Devamı hâlinde ise bizim gümrüklerimiz tarafından da aynı şekilde karşılık verileceği belirtilerek bundan sonra yük tezkerelerine Bulgar gümrük memurlarınca şehâdetnâme şekli verilmemesi, pul konulmaması ve tasdik harcı alınmaması ve bu işlerin ücretsiz yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Yine İmtiyaz hattı civarındaki halkın diğer tarafta elde ettikleri ürünleri kendi taraflarına geçirirken onlardan kaydiye ve başka isimlerle vergi alınmaması, yük hayvanları hakkında itilafnâmenin on ikinci ekinin birinci maddesince ve koruma ya da otlatma amaçlı sevkedilen hayvanlar hakkında da on üçüncü ekin dördüncü maddesi hükmünce hareket edilmesi için Bulgaristan Emâreti nezdinde Bulgaristan Komiserliğine emirname yazılması istenmiştir⁶⁷.

Bulgaristan Emâreti tarafından yapıldığı tespit edilen bir başka usulsüzlük, Osmanlı Devleti'nin ürünlerinden olan köknar ağacının kütük hâlinde emârete geldiğinde bundan herhangi bir vergi alınmaması gerekirken Bulgar gümrüklerinin üç aydan beri gümrük vergisi almaya kalkıştığının ve şu anda

⁶⁶ BOA, A. MTZ. (04), nr. 158/81, lef 2, 16 Haziran 1323 (29 Haziran 1907).

⁶⁷ BOA, A. MTZ. (04), nr. 162/42, lef 2, 4 Kânûn-ı Evvel 1323 (17 Aralık 1907).

da kütük hâlinde ham olarak sevkedilen köknar ağaçlarından gümrük vergisi alındığının tüccar tarafından haber verilmesiyle ortaya çıkmasıdır. Bunun için hem alınan bu vergilerin sahiplerine geri verilmesi hem de bundan sonra köknar kütüklerinden itilafnâme gereğince vergi alınmaması hususlarının emârete tebliğ edilip emâret komiserliğine de bu yönde emir verilmesi istenmiştir⁶⁸. Köknar kütükleri ile ilgili durumun bildirilmesinden henüz birkaç gün geçmişti ki Serasker Rıza tarafından yeni bir usulsüzlük bildirilmiştir. İmtiyaz hattı müfettişi Mirliva Ahmed Hamdi Paşa tarafından 11 Haziran 1908 tarihinde gönderilen tahrîratta bildirildiğine göre, Dospat mıntikasındaki Soğucak Kapı mahallinde bulunan rüsûmât memurlarının ifadesinde, Bulgarlar gümrük vergisine tâbi olmayan eşyâdan vergi almamakla birlikte gümrüğe tâbi olan eşyâdan itilafnâmeye aykırı olarak yüzde sekiz-on iki ve yirmi ve otuz nispetinde haksız vergi almaktaydı. Vergiye tâbi olmayan eşyâdan da Oktruva ve Aksîs ismiyle yüzde beş-altı nispetinde bir vergi almaktaydılar ve bu durumdan halk muzdarip olmaktaydı⁶⁹. Seraskerlikten gelen Ahmed Hamdi Paşa'nın tahriratının ekli olduğu bu yazıya verilen cevapta; Bulgaristan Emâreti gümrük memurlarının itilafnâmeye mugâyir davrandıklarının emârete bildirildiğinde kendilerine bu gibi usulsüzlüğün nerede ve hangi eşyâlarda meydana geldiğine dair sorular sorulduğu belirtilerek, emâret memurları tarafından fazla vergi alınan Soğucak Kapı rüsûmât memuru tarafından imtiyaz hattı müfettişliğine bildirilen ticâret eşyasının neler olduğunun ayrıntılı bir şekilde kendilerine bildirilmesi istenmiştir⁷⁰.

9 Eylül 1908 târihli başka bir belgede ise itilafnâmenin on ikinci ekine atf yapılarak imtiyazlı hat üzerindeki çevre nâhiyeler arasındaki nakliye ve ticari muamelelerin kolaylaştırılması için araba ve yük hayvanlarından her iki taraf gümrük vergisinden ve diğer vergilerden karşılıklı olarak muaf oldukları ifade edilmiştir. Ancak, Kırcaalı civârından imtiyazlı hattın diğer tarafındaki çevre köylere götürülen yük ve araba hayvanlarından üçer dörder frank vergi alındığının tespit edildiğini görmekteyiz⁷¹. İnceleyeceğimiz son usulsüzlük ise itilafnâmenin on ikinci ekinde belirtilen hususla ilgilidir. Buna göre imtiyaz hattında bulunan çevre köyler arasındaki nakliyattan beş yüz kuruşu aşmayan her çeşit hubûbat ve unlar vize edilmiş belgelerle geldiğinde vergi alınmayacak ve beş yüz kuruşu aşarsa yüzde sekiz vergi alınacaktır. İşte burada özellikle Şarkî Rumeli tarafından imtiyaz hattından sekiz on saat uzak yerlerden tedarik edilen çok miktarda hubûbat imtiyaz hattına yakın köylere getirilip vergiden de muaf olması için beş yüz kuruştan az bir değeri olacak şekilde perakende olarak sevkedilmeye çalışılmaktaydı. Bu usulsüz ve itilafnâmeye aykırı duruma emâ-

⁶⁸ BOA, A. MTZ. (04), nr. 167/38, lef 2, 27 Mayıs 1324 (9 Haziran 1908).

⁶⁹ BOA, A. MTZ. (04), nr. 167/85, lef 2-3, 29 Mayıs 1324 (11 Haziran 1908)-7 Haziran 1324 (20 Haziran 1908).

⁷⁰ Aynı belge, lef 1, 10 Haziran 1324 (23 Haziran 1908).

⁷¹ BOA, A. MTZ. (04), nr. 172/59, lef 4, 26 Ağustos 1324 (9 Eylül 1908).

ret gümrük memurları da göz yummaktaydı. Gerçeğe aykırı bir şekilde belge hazırlayan gümrük memurlarının cezalandırılması itilafnâmenin gereklerinden olduğundan gereğinin yapılması noktasında Bulgaristan Emâreti komiserliği bilgilendirilmiştir⁷².

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ne bağlılığı 1878 yılından itibaren sadece kâğıt üzerinde olan Bulgaristan Emâreti siyasi olarak bağımsızlığını kazanma noktasında emin adımlarla ilerlerken ekonomik olarak da kuvvetlenmekteydi. Osmanlı Devleti ile yaptığı gümrük ve ticaret itilafnâmesi de ticaretini geliştirmede önemli bir aşama teşkil etmiştir. İtilafnâme oldukça ayrıntılı ve iki tarafın da çıkarlarını gözetilerek hazırlanmıştır. İtilafnâmedeki hususlara baktığımızda Osmanlı Devleti sanki kendisine bağlı bir emâretle değil de tam bağımsız bir devlet ile anlaşma yapmış izlenimi oluşmaktadır. Sıra bu itilafnâmenin uygulanmasına geldiğinde ise çalışmamızda da tespit edildiği üzere Osmanlı Devleti aleyhine yapılan uygulamalar, Bulgaristan Emâreti'nin devamlı şekilde antlaşmanın maddelerine aykırı hareket etmesi gibi hususlarla karşılaşmaktayız. Osmanlı Devleti bu usulsüz uygulamaları tespit ederek gerek Bulgaristan Emâreti'ne gerekse orada kurduğu komiserlik makamına gerekli uyarıları yapmış ancak somut bir sonuç alamamıştır. Netice itibarıyla Bulgaristan Emâreti 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, Mart 1909'da Osmanlı Devleti de Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımış ve bundan sonraki gerek siyasi gerekse ekonomik ilişkiler iki bağımsız devlet arasında yürütülmüştür.

⁷² BOA, A. MTZ. (04), nr. 185/06, lef 1, 2 Nisan 1324 (15 Nisan 1908).

THE ROLE OF THE TREATY OF COMMERCE OF 1907 ON THE TRADE RELATIONS BETWEEN OTTOMAN STATE AND THE BULGARIAN PRINCIPALITY

ABSTRACT

After centuries of Ottoman rule, Bulgaria succeeded in establishing an autonomous Bulgarian Prince, headquartered in Sofia as a result of the Berlin Treaty in 1878. Although governed by a prince approved by the Ottoman State and acting as an "autonomous" state in its status, the Bulgarsian Principality which acted as an actively independent state, planned its economic relations through the treaties with the Ottoman State. One of these treaties was the contract made in 1907. After giving brief information about the co-operation and development of the Bulgarian Amirate in our study, the economic relationship with the Ottoman State will be tried to be revealed. The content of the impeachment in 1907 will be examined in detail in the form of exemptions and obligations to both sides. The works will benefit from the documents in various categories in the Prime Ministry Ottoman Archives and other research studies.

Keywords: Bulgarian Amirate, Ottoman State, Contract, Trade.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Resmî Yayınlar

Babiâli Evrak Odası Divan Kalemî Mukavelenameler (A.DVN.MKL).

Babiâli Evrak Odası Mümtâze Kalemî Bulgaristan Evrakı (A.MTZ (04).

Dâhiliye Mektûbâ Kalemî (DH.MKT)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.)

Düstur, I. Tertip, C. 7.

Kitap ve Makaleler

Aydın, Mahir; Şarkî Rumeli Vilâyeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

_____, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 17, S. 21, Ankara 1997, s. 71-125.

Ekici, Nuray; "Bulgar Devleti'nin Gelişimi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı, c. 1*, Der: Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, KaraM ve Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 528-541.

Erol, Zahide Yasemin; "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan

Ticari İlişkileri (1910-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34/ S. 57, 2015, s.221-248.

Gencer, Ali İhsan; "Ayastefanos Antlaşması", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 225.

_____ ; "Berlin Antlaşması", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 516-517.

Güllü, Erhan Ramazan; "Establishment And Status Of Bulgarian Eksar", *Balkan Studies II History & Literature*, Cyril and Methodius University Published, Skopje 2011, s. 120-133.

Ersoy Hacısalihoglu, Neriman; "Bulgaristan Prensligi'nde Anayasa'nın İlanı: Tırnova Anayasası", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 107-118.

_____ ; "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati*, İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente Ed. Yavuz Köse, Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 176-200.

_____ ; "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Yay. Haz. Gülten Sarıyıldız, Niyazi Çiçek vd., Etkin Yayınları, İstanbul 2011, s. 97-114.

_____ ; "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-19. Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Ed. Vera Costantini-Markus Koller, Brill-Leiden, Netherland 2008, s. 181-200.

İnalçık, Halil; *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı 1941-1992)*, Yay. Muhittin Salih Eren, Eren Yayınları, İstanbul 1992.

Kayapınar, Ayşe; "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, S. 66, Yeni Türkiye Yayınları, Mart-Haziran 2015 s. 619-635.

Kubbealtı Lügatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Yay. Haz. Kerim Can Bayar, Milliyet Yayınları, İstanbul 2011.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, Milli Eğitim Bakanlığı. Yayınları, İstanbul 1983, s.724-725.

Seyfeli, Canan; "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 52/2, Ankara 2011 s. 157-190.

Tokay, Gül; "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri 1878-1908", *Osmanlı*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.319-328.

Turna, Nalan; "Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 27 Mayıs – 29 Mayıs 2014*, İstanbul 2014, s. 390-403.

EKLER

Ek-1

Menşe' Şehâdetnâmesi Örneği

..... vilâyet veya ..... sancak dâhilinde kâ'in ..... Kazânın veya ..... okulyânın ..... karyesi sekenesinden ..... (tâcirin veya fabrikatörün veya san'atkârın veya zürrâ'in isim ve şöhreti zikr olunacaktır) Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye (veya Devlet-i Aliyye memâlikine) ihrâc eylediği ..... (denk sandık balya çuval sebt fiçı varil ve sâ'ire)'nin muhtevi olduğu ..... (kilogram kıyye litre ve metro ve sâ'ire) sıklet ve mikdârında .....(eşyanın hıref ve sanâyi'de vech-i tesmiyesi zikr olunacaktır) Devlet-i Aliyye'nin veya (Bulgaristan'ın) yerli mahsûlâtından olduğu ve Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî'ye (veya Devlet-i 'Aliyye memâlikine) idhâl edilmeğe mahsus bulunduğu (Gümrük me'mûrunun isim ve şöhreti ve me'mûriyeti yazılacaktır) tarafından bi't-tasdîk işbu şehâdetnâme i'tâ kılındı.

Me'mûrun İmzâsı

Gümrüğün Mühürü

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA BULGARİSTAN'DAKİ ERMENİLERİN DEMOGRAFİK VE SİYASÎ DURUMLARI

Bülent YILDIRIM*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan Bulgaristan'a, 1890'lı yıllarda ve Balkan Savaşları sonrası, daha çok Ermeni komiteleri ve taraftarlarından oluşan yeni Ermeni grupları göç etmiştir. XX. Yüzyılın hemen başlarında yaklaşık on bin civarında olan Ermeni nüfusu 1922 yılında Bulgaristan'a Ermeni göçmenlerin kabul edilmesiyle bazı araştırmalara göre elli bine kadar yaklaşmıştır. Ancak bu Ermenilerin büyük bölümü başta Sovyet Ermenistan'ı olmak üzere farklı ülkelere tekrar göç etmişlerdir. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra Bulgar milliyetçileri ile hedefleri örtüşen Taşnak, Hınçak gibi Ermeni komiteleri de burada teşkilatlanmaya başlamışlar ve kısa süre içinde Bulgaristan onlar için çok önemli bir üs haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası değişen siyasî şartlar altında Ermeni komitelerinin tekrar bu ülkede örgütlenerek faaliyetlerini sürdürmeye çalıştıkları hatta bunlara ek olarak Sovyet Ermenistan'ını ve komünizmi destekleyen yeni Ermeni grupların oluştuğu görülmüştür. Çalışmada döneme ait Türk ve Bulgar kaynakları doğrultusunda iki dünya savaşı arasında Ermenilerin Bulgaristan'daki demografik durumları ile siyasî faaliyetleri genel olarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Ermeni, Göç, Nüfus, Ermeni Komiteleri

Giriş

Bulgaristan'da ilk Ermeni varlığı çok erken tarihlerde Bizans İmparatorluğu döneminde başlamaktadır. Bu durumun sebebi Bizans İmparatorlarının mezhep farklılıklarından dolayı Ermenileri meskûn oldukları sahalardan farklı bölgelere sürmesidir¹. Ermenilerin Bulgaristan şehirlerinde sürekli ikâmeti ise Osmanlı Devleti döneminde olmuştur. 16. yüzyılda Celali isyanları nedeniyle Anadolu'da baş gösteren asayiş sorunu ve huzursuzluktan dolayı Ermeniler daha güvenli ve önemli ticaret yolları üzerinde olan ya da limanı bulunan şehirlere göç etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Filibe, Sofya, Varna, Burgaz Rusçuk gibi şehirlerde Ermeni mahallelerinin kurulduğu görülmektedir. Osmanlı idaresinde Müslüman Türk mahallelerinin hemen yanında yaşayan ve ticaretle uğraşan ya da esnaf olan Ermenilerin müşterilerini Türkler oluşturuyordu. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan antlaşmalarla fiilen Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Bulgaristan'dan savaş sırasında ve sonrasında hayatta kalabilmek için yüzbinlerce Türk göç etmek zorunda kalmıştı². Türklerin göçü Bulgaristan'daki Ermenilerin ekonomik

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bulentyildirim@trakya.edu.tr.

¹ Bizans İmparatorluğu VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar aralıklarla Ermenileri yurtlarından çıkarıp Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'ya sürmüştür. Yaklaşık beş asır aralıklarla devam eden Ermeni göçleri ile Bulgaristan'da çok sayıda Ermeni kolonisi kurulmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Peter Charanis, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3 No. 2, January 1961, pp.141-154.

² 93 Harbindeki Türk göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, TTK, Ankara

durumlarını olumsuz yönde etkilemiştir³.

Fiilen bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan Emareti⁴'nin en önemli hedefi Makedonya'yı Bulgaristan sınırlarına katarak topraklarını genişletmek, devamında ise ilk fırsatta resmen bağımsızlıklarını ilan etmektir. Aynı dönemde Ermeni milliyetçileri ve onların kurduğu Ermeni komiteleri de Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurma peşindeydiler. Bu durum her iki grubun ortak düşmanı olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme ve işbirliği yapma imkânını doğurmuştur. Bu nedenlerle 1890'lı yılların başından itibaren Bulgaristan, başta Taşnak ve Hıncak olmak üzere Ermeni komitelerinin önemli bir üssü haline gelmiştir. Makedon-Bulgar komiteleriyle işbirliği yapan ve bazı ortak eylemlerde bulunan Ermeni komiteleri I. Balkan Savaşı'nda hemen hemen tamamı Osmanlı vatandaşı olan yaklaşık 300 kişilik sembolik bir birlikle, Bulgar Ordusu'nda Osmanlı Ordusu'na karşı savaşmıştır⁵. I. Dünya Savaşı'nın başlarında henüz Osmanlı Devleti savaşa katılmadan, binlerce Ermeni gönüllü Bulgaristan limanlarından, Rus Ordusu tarafından kurulan Ermeni gönüllü alaylarına katılmak üzere yola çıkmıştır. Bu zamana kadar Türklere karşı müttefik olarak gördükleri Ermeni komitelerini el altından destekleyen ya da faaliyetlerine göz yuman Bulgar hükümetleri I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri içinde yer alıp Romanya cephesi açılınca doğrudan doğruya İtilaf Devletleriyle birlikte hareket eden Ermeni komitelerine ve halkına karşı tavrını değiştirmiştir⁶.

I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfusu

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucu kurulan Bulgaristan Emareti'nde kısa bir dönem içerisinde istatistikle ilgili çalışmalar yapmak için ilgili kurumlar oluşturulduğundan etnik ve dinî gruplarla ilgili resmî verilere ulaşmak mümkündür. İlk olarak 25 Haziran 1880 yılında Finans Bakanlığı tarafından organize

2014, ss. 61-113; Nedim İpek, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I-III*, TTK, Ankara 1989.

³ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK, Ankara 2014, s. 14-20, 43.

⁴ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulmak istenen 163.965 kilometrekarelik Büyük Bulgaristan Berlin Antlaşması ile yeniden düzenlenmiş, Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve bağımsız olarak idare edilen Bulgaristan Prenslüğü'ne 63.972 kilometrekarelik bir alan bırakılmış, güneydeki 32.594 kilometrekarelik alan Doğu Rumeli Eyaleti adı altında özerk bir vilayet olarak Osmanlı Devleti'ne verilmiş, geriye kalan 67.399 kilometrekarelik Makedonya bölgesi ise doğrudan Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Bulgaristan Prenslüğü'nin resmî adı, prenslik ile aynı anlama gelen "Bulgaristan Emareti" şeklinde kullanılmıştır (Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi yay., İstanbul 1996, s. 127-128).

⁵ Bülent Yıldırım, "I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan Ordusu'nda Taşnak Komitecisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler*, Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi yay., İstanbul 2012, ss. 282-295.

⁶ Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin...*, s. 177-182.

edilen Bulgar İstatistik Kurumu daha sonra farklı bakanlıklara bağlı olarak ya da müstakil olarak düzenli aralıklarla sayımlar yapmış ve yayınlamıştır⁷. Bu kurum tarafından 1905 ve 1910 sayımları ayrıntılı olarak yayınlanmış, ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sebebiyle Bulgaristan'da 1920'ye kadar sayım yapılamamıştır. I. Dünya Savaşı sonrası ilk sayım olan 1920 sayımına göre Bulgaristan'ın dinî cemaatlere göre nüfus verileri şöyledir⁸:

DİN	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Erkek	Kadın	TOPLAM	Genel Nüfusa Oranı %
Ortodoks	804.486	3.257.343	2.027.344	2.034.485	4.061.829	83.80
Müslüman	97.543	593.191	346.840	343.894	690.734	14.25
Katolik	8.746	25.326	16.661	17.411	34.072	0.70
Protestan	2.551	3.066	2.780	2.837	5.617	0.12
Yahudi	42.464	768	21.117	22.115	43.232	0.89
Ermeni-Gregoryen	10.229	619	5.628	5.220	10.848	0.22
Dinî inanç Belirtmeyen	249	29	200	78	278	0.01
Eski İnanışlar	18	250	142	126	268	0.01
Diğer	89	4	72	21	93	0.00
GENEL TOPLAM	966.375	3.880.596	2.420.784	2.426.187	4.846.971	100

Tabloda da görüldüğü gibi Bulgaristan'da 1920'de 10.848 Ermeni yaşamakta ve bu Ermenilerin neredeyse tamamı şehirlerde ikamet etmekte idiler. 1905 sayımında Ermenilerin nüfusunun 12.622⁹, 1910 sayımına göre ise 12.272¹⁰ olduğu göz önüne alındığında iki büyük savaş sonrası Bulgaristan'daki Ermeni nüfusunda çok büyük bir değişiklik olmadığı ancak % 12'ye yakın bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra Bulgaristan'daki Ermenilerin demografik durumunu değiştirecek siyasi gelişmeler yaşanmıştır. 1920'de Kazım Karabekir Paşa'nın Doğuda Ermenileri mağlup etmesi ve 1922'de Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Ordusu'nun Büyük Taarruzu gerçekleştirip Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atması sonucunda Sevr Anlaşması ile kurulması planlanan bağımsız Ermenistan hayallerinin suya

⁷ A. Maşiah, "Sızdavaneto na Tsentralno Dirjavno Uçrejdenie za Statistiçeski İzuçavaniya v Bilgariya", 100. Godini Bilgarska Dirjavna Statistika (1881-1981), (Edt., P. Şapıkarev, A.N.Ü. Totev), Sofya 1985, s. 23.

⁸ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1923-1924 (Godini XV-XVI) Glavna Direktsiya Na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofiya 1925, s. A64-A65.

⁹ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1910 (Godina Vtora), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1911, s. 44-45.

¹⁰ Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1913-1922 (Godini V-XIV), Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1924, s. 52.

düşmesiyle (Genellikle Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen Osmanlı topraklarında varlığını sürdüren ve işgalci güçlerle işbirliği yapan Ermeniler geçmişe yönelik bir tahkikattan endişe ettiklerinden dolayı kurtarılan topraklardan göç etmeyi tercih etmişlerdir.), Anadolu'ya geri dönen ve çeşitli yerlerde bulunan Ermeniler, farklı ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu dönemde Ermenilerin göç ettiği ülkelerden biri de Bulgaristan olmuştur.

1922 yılında Bulgaristan'a gelen Ermeni mülteciler ile Bulgaristan'daki Ermeni nüfusu artış göstermiş ve 47 bine ulaşmıştır¹¹. Aleksandır Stamboliyski'nin başında bulunduğu hükümetin Ermeni göçmenleri Bulgaristan topraklarına kabul etmesi Ermeniler tarafından şükranla karşılanmıştır¹². Bulgaristan'ın ilk başlarda Ermeni göçmenleri kabule yanaşmadığı hatta kral III. Boris'in muhalefetine rağmen Başbakan Stamboliyski'nin bu kararı aldığı bilinmektedir. Ermenilerin Bulgaristan'a girişine izin verildikten sonra birkaç ay içinde 25 bin Ermeni gelmiştir. Sadece Tekirdağ limanından deniz yoluyla 1500 Ermeni'nin Bulgaristan'a geleceği haber alınmıştır. Bulgaristan'a gelen Ermeniler Türkiye'nin farklı bölgelerinden hareket etmiştir. Anadolu'da, İzmit Bahçecik, Ovacık, Bandırma, Bursa, Yenice, Eskişehir gibi yerleşim bölgelerinden; Trakya'da ise Tekirdağ, Edirne, Malkara, Çorlu başta olmak üzere otuzun üzerinde yerleşim biriminden toplam 25 bin Ermeni Bulgaristan'a göç etmiştir. Türkiye sınırının hemen yakınlarındaki Svilengrad üzerinden yola çıkan mülteciler Haskova, Karnobat, Şumnu, Eski Zağra, Yeni Zağra ve Pazarcık şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Eskiden beri Ermeni varlığının bulunduğu Sofya, Filibe, Varna, Rusçuk ve Burgaz şehirlerine, muhtemelen buralarda Ermeni nüfusun fazla artış göstererek sosyal olaylara sebebiyet vereceği endişesi ile Ermeni mültecilerin yerleşimleri geçici bir süre yasaklanmıştır. 2 Ekim 1922'de Bursa'dan gelen ilk mülteci grubu olan otuz aile Filibe'ye ulaşmıştır. Daha sonra Filibe'ye gelen 1055 kişiden 124'ü Pazarcık'a, 207'si Varna'ya, 17'si Rusçuk'a, 9'u Sarambey'e yerleştirilmiş, geri kalan 987 kişi ise Filibe'de kalmıştır. Resmî kayıtlara göre Filibe'ye toplam 1288 Ermeni mülteci gelmiş olmakla birlikte, kayıt olmayan mülteciler olma olasılığı da yüksek olduğundan bu sayının daha fazla olduğu söylenebilir. 1922 Ekim ayının sonuna doğru Rusçuk'ta da 670 Ermeni mülteci bulunmakta olup bu şehirdeki Ermeni kilisesi, okulu ve yerel Ermeni derneklerinin binaları onlara tahsis edilmiştir¹³.

1922 yılında yaşanan bu göç olayı I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve

¹¹ Rupen Krikoryan, "Armenskata Obştnost v Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, s. 414.

¹² Sarkis Sarkisyan, "Bilgaro-Armenskite Vrizki prez Vekovete", *İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi*, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, s. 15-16.

¹³ Agop Gilikyan, "Armenskite Bejantsi ot 1922 g. i Armenskiyat Periodičen Peçat v Bilgariya" *İstoriçeski, Kulturni i Literaturni Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi*, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, s. 34,37,40,43.

bu nedenle ekonomik sorunlar yaşayan Bulgaristan için çeşitli zorluklara sebep olmuştur. Bulgaristan'da eskiden beri yerleşik bulunan Ermeni mülteciler için merkezi Sofya'da olmak üzere Filibe, Rusçuk, Şumnu, Varna, Burgaz, Pazarlık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Aydos, Yanbolu ve Haskova'da yerel komisyonlar kurulmuştur. Ayrıca Ermeni mülteciler için çeşitli ülkelerdeki Ermeni organizasyonlarından da nakdî yardımda bulunulmuştur. Ermenistan'dan beş bin Frank, Paris'teki milli heyetten bin beş yüz Frank, Amerika'daki merkezi mülteci komisyonundan da üç bin dolar tutarında maddi yardım yapılmıştır¹⁴.

Bulgaristan'ın o yıllardaki yüksek tirajlı ve saygın yayın organlarından biri olan Mir Gazetesi'nde de Ermeni mültecilerle ilgili haberler yer almıştır. Bulgar basınındaki konuyla ilgili haberler kamuoyunun Ermenilere bakış açısını yansıtmaya bakımdan dikkate değerdir. "Mir" Gazetesi'nin 15.12.1925 tarihli sayısında "Bizdeki Ermeni Mülteciler" başlığı ile çıkan bir yazıda Ermeni sığınmacılarının sayısının 20 bin ile 25 bin arasında olduğu Ermenilerin başlangıçta eski yaşadıkları anayurtlarına dönmek istedikleri fakat zaman geçtikçe Bulgaristan'da kalma arzularının arttığı ifade edilmiştir. Hatta Ermeni sığınmacılardan pek çoğu Bulgar vatandaşı olmak üzere Adalet Bakanlığı'na dilekçelerle müracaat etmiştir¹⁵. Yazıda yer alan aşağıdaki satırlar Bulgarların Ermenilere karşı hissiyatını yansıtmaya bakımdan son derece ehemmiyet arz etmektedir:

*"Bu yeni vatandaşlarımıza karşı bizim herhangi bir karşı koymamız art niyetimiz söz konusu değildir. Ermeniler kültürlü ve çalışkan insanlardır, fakat asimile olmak istemiyorlar. Onlar vatandaşı oldukları Bulgaristan'ın dilini öğrenmek istemiyorlar. Bulgarca yerine Türkçe konuşmayı tercih ediyorlar. Onlara karşı müsamahakârlığımız arttıkça onlar bunu daha çok istismar etmeye çalışıyor ve bu, korkunç boyutlara ulaşıyor. Ermeniler bizde sonsuz dinî ve ticarî özgürlüklerinden dolayı mutlular, ancak bununla birlikte kendilerinden, ilgili kanunların çıkarılması ve buna bağlı yaptırımların uygulanmasına gerek kalmadan, yaşadıkları ülkeye saygı göstermeleri beklenmektedir."*¹⁶

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında Ermeni mültecilere karşı ülkede bir tepkinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Ermenilerin çalışkanlıkları ve kültürlü bir toplum oldukları vurgulandıktan sonra özellikle Bulgarca yerine Türkçe konuşmaları eleştirilmiştir. Bu bilgiden başka pek çok yerde örneği olduğu gibi Türkiyeli Ermenilerin kendi aralarında Türkçe konuştukları da teyit edilmektedir. Ermenilerin Bulgarların gösterdiği hoşgörüyü karşı bunu istismar ettikleri iddia edilmiş, daha da ileri gidilerek yaşadıkları ülkeye saygı göstermemeleri halinde onlarla ilgili kanunî yaptırımlara müracaat edileceği gibi tehditkâr bir

¹⁴ Gilikyan, "Armenskite Bejantsi...", s. 38, 42.

¹⁵ "Armenskite Bejantsi u Nas", *Mir Gazetesi*, Sayı 7643, 15.12.1925, s. 3.

¹⁶ Aynı yazı.

tutum da takınılmıştır.

Aynı gazetenin yaklaşık altı ay sonraki 09.06.1926 tarihli bir sayısında da “Bulgaristan’daki Ermeni Mülteciler” başlığıyla çıkan haberde yine Ermeni mülteciler hakkında bilgi verilmektedir. Ermeni sığınmacıların tam olarak sayısının tespit edilemediği çünkü Bulgaristan’a tüccar gibi gelip daha sonra süreklilikli olarak yerleştikleri belirtilmiştir. Büyük bir kısmının Filibe, Varna, Burgaz ve Haskova’ya göç ettikleri genellikle tüccar ve zanaat erbabı oldukları şehir merkezlerine yerleştikleri, yerli üreticilerle ciddi bir rekabete girdikleri de ifade edilmiştir. Fakir olan Ermenilere ABD, İngiltere ve Mısır gibi ülkelerden maddi destek gönderildiği ayrıca gelişmiş ülkelerde onların hislerini anlayan çok sayıda destekçileri olduğundan bahsedilmiştir. Yunanistan’a giden Ermenilerin Rusya Ermenistanı’na yerleşmelerine Ruslar tarafından izin verilmesi halinde Bolşevik Rusya’ya bile göç etmeye razı oldukları fakat Bulgaristan’a göç eden Ermenilerin başka vatan aramayı düşünmedikleri dile getirilmiştir. Daha önceki haberde olduğu gibi Bulgarca öğrenmek için hiçbir çaba göstermedikleri, hâlâ birçoğunun Bulgarca yerine Türkçe konuşmaya devam ettikleri bu durumun da Bulgar halkını üzdüğü belirtilmiştir¹⁷.

Bulgaristan’a gelen Ermenilerin bir bölümünün ilerleyen yıllarda Sovyet Ermenistanı’na göçleri de Bulgar basınına yansımıştır. 16.01.1933 tarihli “Utro” Gazetesi’nde “1000 Ermeni Anavatan Yolculuğunda” başlıklı haberde Burgaz Limanından bin Ermeni’nin Sovyet Ermenistanı’na uğurlandığı bildirilmiştir. Bulgaristan’ı terk eden Ermeniler Bulgar çarına gösterdikleri misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini bildiren bir telgraf da çekmişlerdir¹⁸.

1922’den itibaren Ermeni mültecilerin Bulgaristan’a kabul edilmesinden sonra doğal olarak Ermeni nüfusunda ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Bulgaristan’da 1926 genel nüfus sayımına göre nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı aşağıdaki gibidir¹⁹:

Cinsiyet	Grek-Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.285.547	397.688	19.833	3.326	22.735	12.904	992	2.743.025
Kadın	2.283.226	391.608	20.514	3.409	23.696	12.498	765	2.735.716
Toplam	4.568.773	789.296	40.347	6.735	46.431	25.402	1.757	5.478.741
%	83,39	14,41	0,74	0,12	0,85	0,46	0,03	100

Görüldüğü gibi 1926 nüfus sayımında Ermeni nüfusu 1920 sayımına göre yüzde yüzün üzerinde bir artış göstermiş ve genel nüfusa göre oranları da %

¹⁷ “Armenskite Bejantsi v Bilgariya”, *Mir Gazetesi*, Sayı 7783, 09.06.1926, s. 3.

¹⁸ “1000 Armentsi na Pit za Rodinata si”, *Utro*, Sayı 7024, 16.01.1933, s. 6.

¹⁹ *Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1929-1930 (Godini XXI-XXII)*, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1930, s. 26.

0,46'ya ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan önce yapılan son sayım olan 1934 yılına ait nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı da şu şekildedir²⁰:

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Katolik	Protestan	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Diğer	Genel Toplam
Erkek	2.574.232	416.798	22.342	4.087	23.822	11.674	938	3.053.893
Kadın	2.554.658	404.500	23.362	4.284	24.576	11.802	864	3.024.046
Toplam	5.128.890	821.298	45.704	8.371	48.398	23.476	1.802	6.076.137
%	84,41	13,51	0,75	0,13	0,79	0,38	0,02	100

Bulgaristan'daki Ermeni araştırmacıların verdiği rakamlar da Bulgaristan'ın resmî nüfus sayımı sonuçlarındaki verilere yakındır. Ancak bu çalışmalarda Katolik ve Protestan Ermenilerin nüfusları da bazen ayrı olarak gösterilmiştir. Bunlardan biri olan Agop Garabedian'a göre 1910-1934 Yılları Arası Bulgaristan'daki Ermeni Nüfus aşağıdaki gibidir²¹:

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın	Ortodoks	Katolik ve Protestan	Şehir Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı
1910	12932	7134	5798	12259	673	11337	0,3
1920	11509	6005	5540	10848	66	10786	0,3
1926	36568	-	-	-	-	-	-
1934	34000	-	-	-	-	33000	0,4

Aynı çalışmada 1934-1936 yılları arasında Bulgaristan'da hangi şehirde kaç Ermeni'nin yaşadığı da ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre; Filibe'de 6.200, Varna'da 4.163, Sofya'da 2.862, Rusçuk'ta 2.227, Burgaz'da 1.800, Haskova'da 1.126 Yanbolu'da 1.128, Pazarcık'da 930, İslimiye'de 812, Şumnu'da 601, Eski Zağra'da 372, Yeni Zağra'da 231, Karnobat'da 315, Aydos'da 182, Svilengrad'da 162, Borisovgrad'da (Pırvomay=Hacieles) 83, Provadia'da 72, Elhovo'da 45 olmak üzere şehirlerde toplam 23.311 Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Küçük kasaba ve köylerde yaşayanlar da ilave edildiğinde bu nüfus 25.000' e ulaşmaktaydı. II. Dünya Savaşına kadar bu rakamın yaklaşık olarak aynı kaldığı düşünülmektedir²². Garabetyan'ın 1926 ve 1934 yılına ait verdiği rakamların resmî Bulgar istatistiklerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bu farklılığın muhtemel sebebi Ermeni mültecilerin bir kısmının kayıtlı olma-

²⁰ *Prebroyavane Na Naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati*, Kniga I, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1938, s. 22-23.

²¹ Agop Garabedian, "Formirane na Armenskata Obştnost i Neynata Rolya v Razvitiето na Bilgarskata Dirjava", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, s. 247.

²² Garabedian, "Formirane na Armenskata...", s. 247.

ması ve Bulgaristan'a göç eden Ermenilerin zamanla başta Sovyet Ermenistanı olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmesidir.

I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgaristan'daki Ermenilerin Siyasî Durumu

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni komitelerinin Bulgaristan'daki etkinlikleri ve güçleri azalsa da özellikle Taşnak, Hınçak ve kısmen de Ramgavar komiteleri tekrar toparlanarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin ve diğer İttifak Devletlerinin yenilgi ile ayrılması Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni Devleti kurma hayallerini arttırmıştı. Fakat Türk İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanması bu hayalleri sükkûta uğratmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da kurulan ve başında Taşnakların olduğu Ermeni Devleti'nin Türklere yenilerek Gümrü Anlaşması'nı imzalaması ve bununla eş zamanlı olarak Bolşeviklerin Kafkasya'da kontrolü tamamen ele almasıyla Taşnaklar bölgedeki etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bolşevik Rusya tarafından burjuva milliyetçileri olarak nitelendirilen bu grubun, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında takip ettikleri politikalar sebebiyle diğer ülkelerdeki Ermeni toplulukları arasında da itibarı azalmıştır. Daha önce güçlü bir teşkilat oluşturdukları Bulgaristan'da da vaziyetin aleyhlerine döndüğünü gören Taşnaklar, kendi içlerinden bir gurubu Notralist adı altında ortaya çıkarmış ve bunların isimleri gibi tarafsız olduğu propagandasını yaparak çok sayıda tarafsız Ermeni'yi ve hatta diğer partilerde bulunan mücadeleden yorulmuş bazı kişileri de bu yeni teşkilata çekmeyi başarmışlardır. Yeteri kadar güçlendikten sonra Notralist adıyla anılan bu grubu Taşnaklara ilhak ederek güçlerini arttırmışlardır. Taşnaklar bu dönemde Bulgaristan'da bulunan milliyetçi Bulgar siyasi organizasyonları ile de ilişki kurmuşlardır. Başlangıçta Trakyalılara²³ yanaşmışlar ise de daha sonra bunları kâfi derecede faal bulmadıkları için Makedonyalıların İvan Mihailov fraksiyonuna²⁴ meyl etmişler ve bunların Komünist aleyhtarlığından istifadeye kalkışmışlardır²⁵.

Ayrıca Taşnaklar 1925'te Filibe'de "Hayastan" adında bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Bu gazete 1926'dan itibaren "Araks" adıyla Sofya'da yayınlanmaya devam etmiştir. Gazetede çıkan yazılarda Ermenilerin geçmişten beri Bulgar Devleti ile siyasî ve askerî işbirliği yaptıkları en çok dile getirilen konulardan biri olmuştur. Ermeni Devrimci Fedarasyonu Taşnaksütyun'un resmi

²³ Görünüşte Batı ve Doğu Trakya'dan göç eden Bulgar muhacirlere sosyal yardım amaçlı 1918 yılının sonlarında kurulan Trakya Komitesi gerçekte Trakya coğrafi bölgesini Türk ve Yunan idarelerinden kopararak Bulgaristan'a ilhak için çalışmıştır (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* Bundan sonra *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 9).

²⁴ Özellikle Yugoslavya sınırları içinde kalan Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını amaçlayan Makedonya İhtilal Teşkilatının en aşırı kolunu oluşturan fraksiyon (*BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 7).

²⁵ *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 lef 16.

yayın organı olan bu gazete Bulgaristan'da basılan en önemli Ermeni gazetesi olarak değerlendirilmektedir²⁶.

Hınçaklar da Taşnaklar gibi Rusya Ermenistanı'nda Sovyet hâkimiyeti sağlanınca başta ABD olmak üzere batılı ülkelere göç etmişlerdir. Bulgar komünistleri ve Sovyetler tarafından küçük burjuva partisi olarak görülen Hınçakların 1890'lı yıllardan itibaren Bulgaristan'da yoğun bir Ermeni nüfusun bulunduğu Rusçuk, Varna, Filibe ve Şumnu gibi şehirlerde şubeleri bulunmaktaydı. Ancak Bulgar Komünist Partisi'nin 1919'da aldığı kararla Ermeni komünist grupları kurulunca, solcu Hınçakçılar partiden ayrılıp Komünist Parti gruplarına katılmışlardır. Hınçakların sağ kanadı ise Atina'da yeni bir konferans toplayarak şubelerini yenilemişlerdir. Bu konferanstan sonra Bulgaristan'daki şubelerini de yeniden kurmuşlardır, hatta bunun da ötesinde, Bulgaristan, partinin Balkanlar kısmı ve onun yayın organı olan "Zank" ("Eko"), sonradan "Balkanian Mamul" (Balkan Matbuatı) adını alan gazetenin merkezi haline getirilmiştir²⁷.

1923 sonrasında Bulgar Komünist Partisi tamamıyla illegal faaliyete geçmiş ve yeniden mücadele edebilmek için legal faaliyete geçmek üzere yeni arayışlara başlamıştır. Bu dönemde 1926 yılında Ermeniler arasında Sovyet Ermenistanı'nı destekleyen "Azkain Miutyun" (Ermeni Halk Birliği) kurulmuştur. Bu oluşumun faaliyetlerinin etkisiyle Bulgaristan'daki Hınçak Partisi büyük ölçüde dağılmış ve onların çoğunluğu oluşturan sol kanadı Azkain Miutyun'a dâhil olmuştur. Hınçakların sağ kanadının yayın organı olan "Balkanian Mamul" ise komünistlerin faaliyetleri ve Sovyetler aleyhinde olan yazılar yayınlamaya devam etmiştir. Örneğin, Ermeni asıllı Diran Kanonyan'ın da saflarında olduğu, Varna'daki Sovyet İstihbarat Örgütü'nün ortaya çıkarılmasıyla ilgili olarak, "Balkanian Mamul" gazetesinde dönemin Bulgaristan yönetimine karşı Sovyetlerle birlikte mücadele eden Ermenilere hakaret dolu yazılar yayınlanmıştır. Bu yazıda Bulgaristan'ın Ermenileri himaye ettiği, benzeri faaliyetlerle Bulgaristan'a nankörlük edildiğini ve Ermenilerin temiz adına leke sürüldüğü vurgulanmıştır²⁸.

Bu dönemde Taşnaklar gibi Hınçaklar da milliyetçi Bulgar siyasî oluşumlarından destek almışlardır Hınçaklarla beraber Ramgavarlar da Trakyalılarla, Protegerof hizbine temayül ederek bunlardan destek almışlardır²⁹.

1930'lu yılların başında Bulgaristan'da Ermeni siyasî partileri de kurulmuştur. Başlıca Ermeni siyasî organizasyonlar olan Taşnak, Hınçak ve Ramgavarlar Bulgaristan'da siyasî parti olarak da teşekkül etmişlerdir. Ancak 1934 yılından itibaren bu parti faaliyetleri Bulgaristan yönetimince yasaklanmış,

²⁶ Gilikyan, "Armenskite Bejantsi...", s. 37.

²⁷ *Tsentralen Dirjaven Arhiv (TsDA)*, Çastno Postipleniye (Ç.P.), fon (f.) 807K, list (L.), 29.

²⁸ *TsDA*, ÇP, f. 807K, l. 30.

²⁹ *BCA.*, 030-0-010-000-000-243-646-19 tef 16.

1944'te ise Ermeni partileri tamamen ortadan kaldırılmıştır³⁰.

Görüldüğü gibi incelenen dönemde Bulgaristan'da Ermeni siyasî grupların varlıklarını korudukları ve kendi yayın organlarıyla propagandalarına devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu örgütler bir taraftan kendi aralarında rekabet ederken milliyetçi Bulgar örgütleriyle de işbirliği yapmışlardır. İki dünya savaşı arasında Taşnak, Hınçak ve Ramgavarlara ek olarak Bulgaristan'da Sovyet Rusya'nın desteği ile Ermeni komünist grupların da ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'daki Ermeni varlığı ile ilgili en önemli gelişme 1922 yılı Ekim ayının başlarından itibaren yaklaşık 30 bin Ermeni'nin Bulgaristan'a göç etmesidir. Ermenilerin özellikle Batı Anadolu'da Eskişehir, Kocaeli, Bursa gibi şehirlerle Trakya'dan Bulgaristan'a göç ettikleri görülmektedir. Bulgaristan'a Ermeni göçünün 1922 yılının Ekim ayı başlarında ortaya çıkması tesadüf değildir. Türk Ordusu'nun Yunan Ordusu'nu büyük bir yenilgiye uğratarak 9 Eylül'de İzmir'i geri alması, Yunanistan'ın savaşı tamamen kaybederek Mudanya Mütarekesi ile Trakya'yı da Türk Ordusu'na teslim etmesi şart koşulduğunda Yunan işgalinden çıkan bölgelerdeki Ermenilerin Bulgaristan'a göç ettikleri anlaşılmaktadır. Göç eden Ermenilerin geldikleri şehirlere bakıldığında çok açık bir şekilde daha önce Yunan işgalinde bulunan ancak Büyük Taarruz ile başlayan askerî harekâtlarla Yunan işgalinden kurtarılan Marmara bölgesindeki yerleşim birimleri olduğu görülmektedir. Bulgaristan'a göçün gerçekleştiği diğer bir bölge olan Trakya'nın, Mudanya Mütarekesi ile Türklere teslim edilmesi belli olduğunda teslimden önce Trakya'da bulunan neredeyse bütün Ermenilerin Bulgaristan'a göç ettikleri sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Bulgaristan'ın Ermeni mültecileri hemen kabule yanaşmadığı, kral ve dönemin başbakanı ile görüş ayrılıkları bulunduğu da dikkati çeken hususlardandır. Yine Ermeni mültecilerinin Bulgar kamuoyu tarafından farklı değerlendirildiği görülmektedir. Özellikle Ermenilerin kendi aralarında Türkçe konuşmaları en çok rahatsız oldukları konu olmuştur. Ayrıca genellikle ticaret ve zanaat erbabı olan Ermenilerin Bulgarlar tarafından kendilerine rakip olarak görüldükleri de anlaşılmaktadır.

Daha önce Bulgaristan'da faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin bu dönemde de kendilerini toparlayarak siyasî mücadelelerine devam ettikleri görülmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinden farklı olarak eskiden beri görülen Taşnak, Hınçak ve Ramgavar komitelerinin yanında bu dönemde Sovyet Rusya'nın desteğiyle Ermeni komünist gruplar ortaya çıkmıştır. Onların burjuva

³⁰ Krikoryan, "Armenskata Obştnost...", s. 418.

milliyetçisi ya da küçük burjuva partileri olarak gördükleri Taşnak ve Hınçaklara karşı yoğun bir rekabete giriştikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde eskiden olduğu gibi Taşnak, Hınçak ve Ramgavarların Bulgar milliyetçi gruplarla ittifakları söz konusu iken Sovyet Ermenistanı yanlısı komünist Ermeni gruplar ise Bulgar Komünist Partisi ile birlikte Sovyet Rusya'nın desteğinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

DEMOGRAPHIC AND POLITICAL CONDITIONS OF ARMENIANS IN BULGARIA IN THE INTERWAR PERIOD

ABSTRACT

In the 1890s and after the Balkan Wars, new Armenian groups mostly composed of members and supporters of the Armenian resistance movement migrated to Bulgaria which was then separated from the Ottoman State. According to some researchers, the Armenian population, which was about ten thousand at the beginning of the 20th century, increased up to fifty thousand in 1922 with Bulgaria accepting Armenian immigrants. However, most of those Armenians migrated to different countries, especially to Soviet Armenia. After the departure of Bulgaria from the Ottoman Empire, the Armenian committees, the Hinchak and Dashnak, whose objectives coincided with those of the Bulgarian nationalists, also started to organize in Bulgaria, which became a very important base for them within a short time. Under the changing political conditions of the post-First World War era, the Armenian committees tried to organize and continue their activities in Bulgaria and even new Armenian groups supporting Soviet Armenia and communism emerged. This study will reveal, in general terms, the demographic conditions and political activities of Armenians in Bulgaria in the interwar period in the light of Turkish and Bulgarian sources of the period.

Keywords: Bulgaria, Armenian, Migration, Population, Armenian Committees.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Tsentrallen Dirjaven Arhiv (Bulgaristan Merkezî Devlet Arşivi)

RESMÎ YAYINLAR

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1910 (Godina Vtora), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1911.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo 1913-1922 (Godini V-XIV), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1924.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo-1923-1924 (Godini XV-XVI), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1925.

Statistiçeski Godişnik na Bilgarskoto Tsarstvo -1929-1930 (Godini XXI-XXII), Glavna Direktsiya na Statistikata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1930.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Prebroyavane na Naselenieto 31. 12. 1934, Obşti Rezultati, Kniga I, Glavna Direktsiya na Statistkata, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1938.

GAZETELER

Mir

Utro

İNCELEME ESERLER

Aydın, Mahir; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi yay., İstanbul 1996.

Charanis, Peter; "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3 No. 2, January 1961, pp.141-154.

Garabedian, Agop; "Formirane na Armenskata Obştnost i Neynata Rolya v Razvitiето na Bilgarskata Dirjava", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, ss. 231-272.

Gilikyan, Agop; "Armenskite Bejantsi ot 1922 g. i Armenskiyat Periodiçen Peçat v Bilgariya" İstoriçeski, Kulturin i Literaturin Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofiya 1998, ss. 33-46.

İpek, Nedim; *Rumeliden Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994.

Krikoryan, Rupen; "Armenskata Obştnost v Bilgariya", *Bilgari i Armentsi Zaedno Prez Vekovete*, Tangra TanNakRa İzdatelstvo, Sofya 2001, ss. 414-422.

Maşiah, A; "Sızdavaneto Na Tsentralno Dirjavna Uçrejdenie Za Stastistiçeski İzuçavaniya V Bilgariya" 100. Godini Bilgarska Dirjavna Statistika (1881-1981), (Edt., P. Şapkariev, A.N.Ü. Totev), Sofya 1985, ss. 22-25.

McCarthy, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2014.

Sarkisyan, Sarkis; "Bilgaro-Armenskite Vrızkı Prez Vekovete", İstoriçeski, Kulturin i Literaturin Kontakti Mejdu Bilgari i Armentsi, Red. Sarkis Sarkisyan, Sofya 1998, ss. 1-16.

Şimşir, Bilal; *Rumeli'den Türk Göçleri I-III*, TTK, Ankara 1989.

Yıldırım, Bülent; *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK, Ankara 2014.

_____ ; "I. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan Ordusu'nda Taşnak Komitecisi Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler*, Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi yay., İstanbul 2012, ss. 282-295.

EKLER**Ek 1**

15.12.1925 Tarihli Mir Gazetesi'ndeki "Bizdeki Ermeni Mülteciler" Başlıklı Yazı

ХЪЗЛЪВАТЫ
**Армонскитѣ Бѣжанци
у насъ**

Не се знае точно числото имъ, но не ше да е по-малко отъ 20 — 25,000 души. Отъ начало тѣ сж имали намѣрение да се завърнатъ въ старитѣ си огнища, но колкото повече време се изминава, толкова желанието имъ да останатъ въ България се увеличава. Мнозина отъ тѣхъ сж подали заявления въ министерството на правосъдието да станатъ български подданици.

Ние нѣмаме нищо противъ тия нови наши съграждани. Арменцитѣ сж хора трудолюбиви и интелигентни, но не искатъ да се асимилиратъ. Тѣ не изучаватъ езика на мѣстото. Прѣдпочитатъ да говорятъ турски отколкото български. И колкото по-снизходително се носимъ къмъ тая тѣхна слабостъ, толкова повече тя се използва отъ тѣхъ и достига до чудовишни размѣри. Тѣ се радватъ у насъ съ пълна религиозна и стопанска свобода, обаче въ тѣхно добро би трѣбвало да уеажаватъ страната, въ която живѣятъ, и да не чакатъ да имъ се наложатъ задължения чрѣвъ принудителни закони.

W. W.

Ek 2

09.06.1926 Tarihli Mir Gazetesi'ndeki "Bulgaristan'daki Ermeni Mülteciler" Başlıklı Yazı

Арменскитѣ Бѣжанци въ България

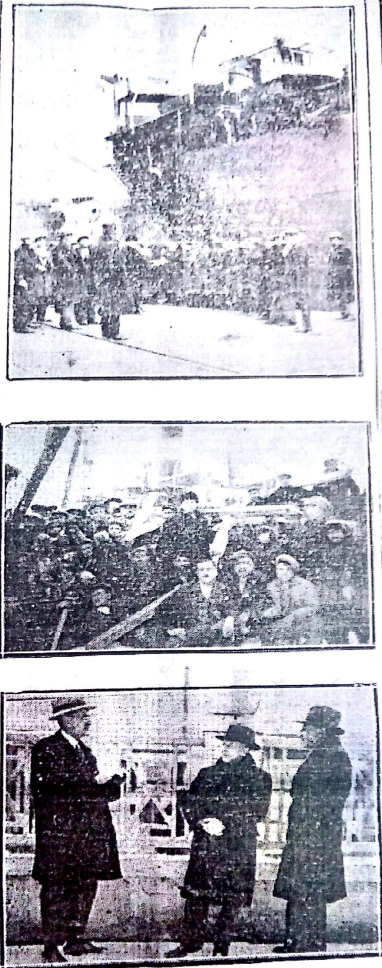
Не може да се опрѣдѣли точно числото имъ, защото много често тѣ дохаждатъ тукъ не като бѣжанци, а като търговци и послѣ оставатъ за вѣскога въ страната. Слѣдното почти правятъ и еврейтѣ. Но доколкото могатъ да се иматъ свѣдѣния числото на арменскитѣ бѣжанци е отъ 7 до 12 хиляди. Най-голямо число отъ

тѣхъ сѣ заселени въ Пловдивъ, Бургасъ, Варна и Хасково. Тѣ се настаняватъ почти напълно по градоветѣ като търговци и занаятчии и правятъ доста силна конкуренция на мѣстнитѣ жители. Бѣжантѣ отъ тѣхъ получаватъ помощи отъ Съединенитѣ щати, отъ Англия, Египетъ и пр. Арменитѣ намиратъ много съчувствие между цивилизованитѣ народи, получаватъ много помощи, но всичко това не може да ги спаси отъ погроми и изтрѣбления. Малкото арменци, които сѣ останали въ Турция, правятъ сега всевъзможни усилия дано си възвърнатъ благоволенieto на турскитѣ власти. Избѣгалитѣ въ Гърция арменци сѣ готови да се прѣселятъ даже въ болшевишка Русия, стига да ги приематъ въ тѣй наречената руска Армения. Заселенитѣ, обаче, въ България арменци не мислятъ да търсятъ нови земи. Само че тѣ не се трудятъ да изучатъ езика ни. Мнозина отъ тѣхъ продължаватъ да говорятъ турски, вмѣсто български. Това не може да не огорчава българитѣ. Толерантността би трѣбвало да послужи за най-доброто сръдство къмъ сливане съ мѣстното население, както това става въ Съед. Щати.

Ek 3

16.01.1933 Tarihli "Utro" Gazetesi'nde "1000 Ermeni Anavatan Yolculuğunda" Başlıklı Haber

1000 арменци на път за родината си

Бургасъ. 14 януари. Вчера след обяд съ парахода Елена отпътува за родината си — Съветска Армения — 1000 арменски бългашци. Преди да напуснат България те съм напратили до Царя и правителството телеграмъ, съ които благодарят за гостоприемството, което България е оказала и указва на бългашцитъ арменци.

Царятъ е благоволил да отговори, като е пожелалъ на бългашцитъ добъръ път.

Първата ни съинка е парахода Елена, втората — отпътуващитъ бългашци съ водача имъ г. Закаринъ, а на третата съ г. Серафимовъ, представител на О. П. и г. Керачичъ, делегатъ на Съветска Армения.

Д-ръ ПИНКАСЪ
СПЕЦИАЛИСТЪ по ПРЕНЕ

BULGARİSTAN'IN NÜFUS ÖZELLİKLERİ (GEÇMİŞTEN- GÜNÜMÜZE)

Gaye ERTİN*

ÖZ

Bulgaristan Avrupa ve Asya arasında kavşak noktasında yer aldığından antik çağlardan itibaren yerleşmeye sahne olmuştur. Tarihsel kaynaklar Bulgar topraklarının ilk sakinleri olarak M.Ö. 2 bin yılının sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın doğu yarısına yerleşen Trakları gösterir. Balkan Yarımadası'nın verimli toprakları göçebe toplulukları buraya çeken önemli bir unsur olmuştur. Bulgarlar Hint-Avrupa dil grubuna ait olan ve 5. ve 6. Yüz-yıllarda Tuna güneyindeki topraklara yerleşen Güney Slavlar ile bir Türk kavmi olan Proto Bulgarların torunlarıdır. Günümüzde Bulgar devletindeki önemli etnik grupları oluşturan nüfus toplulukları da bu dönemde Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Bu gruplardan Pomaklar, 15. yüzyılda İslam'ı kabul eden Bulgarların torunlarıdır. Romanlar da Türklerle birlikte, 14. yüzyılda Pers, Suriye ve Mısır yoluyla, Hindistan'dan Bulgaristan'a gelmişlerdir, ama ekonomik ve kültürel gelişim bakımından geride kalmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sosyo ekonomik değişiklikler, özellikle ücretsiz tıbbi bakım ve çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle Bulgaristan'ın ölüm oranı büyük ölçüde düştü. Ancak nüfus içinde yaşlı insanların oranı 1970'lerde yeniden yükselmeye başladı. Bulgaristan'ın nüfus özellikleri gelişmiş ülkelerin demografik yapısına benzerlik gösterir. Doğum ve ölüm oranları düşüktür ve bu nedenle de yaşlı nüfus oranı da yüksektir.

Sonuçta nüfus bu azalma hızı ile devam ederse 2050'de 5.748.061 kişiye düşecektir.

Anahtar Kelimeler: Rodop dağı, Pomaklar, Türk kabileler, Proto Bulgarlar, Balkan Yarımadası, Trakyalılar, Nüfus, Göçmen kabileler

Giriş

Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Bulgaristan 110.879 km² yüzölçümü ile dünyada 105. Avrupa'da ise 16. sırada yer alan orta büyüklükte bir ülkedir. Balkan yarımadasının doğu kesiminde yer alan Bulgaristan hem Balkan hem Tuna, hem de Slav-Ortodoks devleti olarak anılır. Bulgaristan bu üç farklı coğrafi özelliği ile dünyadaki tek ülkedir. Balkan yarımadasında Avrupa'nın en güneydoğu kısmını oluşturması, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika arasında, adeta kavşak noktasında olması gibi bazı özel avantajlara da sahiptir. Asya ve Afrika'ya yakın olması ülkeye ılıman bir karakter kazandırır. Bulgaristan topraklarının Asya ve Avrupa arasında bir geçiş noktası olması sosyo- ekonomik yapısına olumlu etki eder. Ülke bu coğrafi özelliklerinden dolayı antik çağlardan itibaren yerleşmeye sahne olmuş ve Asya ile Avrupa'dan gelen göçmenler Bulgaristan topraklarına yerleşmişlerdir. Yaşam koşullarının elverişliliği Avrupa kıtasının bu bölümünde ani nüfus artışlarına neden olmuştur. Araştırmanın amacı da geçmişten günümüze Bulgaristan'daki nüfus değişikliklerinin ve bu değişikliklerin nedenlerinin araştırmasına dayalıdır.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, gertin@istanbul.edu.tr

Bulgaristan'ın İlk Sakinleri

Tarihsel kaynaklar, Bulgar topraklarının ilk sakinleri olarak M.Ö. 2 bin yılının sonlarına doğru Balkan Yarımadası'nın doğu yarısına yerleşen Trakları gösterir. Yunan tarihçisi Herodot'a (MÖ 5. yüzyıl) göre, Avrupa'da en yüksek nüfusa sahip olan Trakyalılar, Hintlilerden sonra dünyanın en kalabalık ikinci nüfus grubunu meydana getiriyordu¹. Ancak bu dönemde kurulan yerleşmelerin niteliği, kullanım biçimi ve fonksiyonel özellikleri hakkında bir bilgi olmadığı gibi, söz konusu döneme ait nüfus bilgileri de mevcut değildir.

Bulgar topraklarındaki ilk yerleşmelerin Trak kültürü ile ilişkili olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Daha sonra Bulgarlar da Trak kültüründen etkilenmişlerdir. Örneğin Trakya maden işletmeciliğine yansıyan güneş doktrini Bulgar topraklarında keşfedilen değerli Trak hazinelerinin boyama ve dekorasyonunda da dikkati çeker. Trak kültürü yaşam, ekonomi ve politik gelişmelerde de ortak bir görüşe tanıklık etmiştir. Nitekim gevşek zeminli topraklarda kalın bir tabaka altında hükümdarın cesedini korumak için inşa edilen, taş tonozlu kral mezarları, bu kültürün etkisi ile gelişmiştir.²

Balkan Yarımadası'nın verimli toprakları göçebe toplulukları buraya çeken önemli bir unsur olmuştur. Bu verimli toprakların yanı sıra, ülke başta Tuna nehri olmak üzere akarsular bakımından da oldukça zengindir. İyi ürün alabileceği verimli toprakların yanı sıra, suya yakın olma isteği, geçmişte, büyük nüfus topluluklarının Bulgaristan'ı yerleşim yeri olarak seçmesinin nedenleri arasındadır. Nitekim eski Yunanlılar, Makedonlar ve Romalılar burada koloniler kurmuşlar ve bölgenin demografik yapısı üzerine etki etmişlerdir. Ancak Bulgar devletine adını veren, Türk kökenli bir kabile Proto-Bulgarlardır. 4. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan Kavimler Göçü esnasında tarih sahnesine çıkan Proto-Bulgarlar, doğuda Azak Denizi sınırındaki topraklarından batıya doğru göçe başlayarak 7. yüzyılda Tuna deltasına yerleşmişlerdir. Slav kabileleri ile Proto-Bulgarların 681 yılında Moesia³ bölgesinde kurduğu birlikle Slav-Bulgar devletinin temelleri atılmıştır. Ancak Bulgarlar zaman içinde Slavlar tarafından asimile edilmiştir. Bu biçimde Bulgar devletine Slav kültürü ve dili hakim olurken, Bulgarlar ise ve yeni devlette isimlerini ve askeri örgütlenmelerini bıraktı. Kurulan bu Bulgar Devletinin dramatik yenilgileri, zaferleri, bölgesel sorunları ve kültürel başarılarla dolu uzun, olaylı tarihi bir geçmişi vardır.⁴

¹ Ralph Field Hoddinott, *The Thracians*. Thames & Hudson, Londra, 1981 s. 151.

² Hoddinott, A.g.e, s.153.

³ Güneyde Balkanlar ve Şar Dağlarına, batıda Drina Irmağına (Drinus), kuzeyde Tuna Nehrine doğuda Karadeniz'e kadar uzanan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehrinin güneyindeki toprakları arasında yer alan antik bir Roma eyaleti-).

⁴ Panayot Panayotov, *Istoriya Na Bulgariya*, 1998, Veliko Tırново, s. 512.

Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci Ve Komünist Döneme Kadar Nüfus

Bu süreç nüfus özellikleri bakımından birbirinden farklı üç döneme ayrılır. Bu dönemler şöyle sıralanabilir:

- 1-Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci:
- 2-Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi
- 3-Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulması

1-Ortaçağ-Hristiyanlaşma Süreci: Bu dönem birincisi putperestlik (7.-9 yy.) diğeri Hristiyanlık (9.-17 yy) olarak adlandırılan iki döneme ayrılır.

Günümüzde Bulgar devletindeki önemli etnik gruplarını oluşturan nüfus toplulukları çoğunlukla 9. ve 17. yüzyıllarda Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Bu gruplardan ilki 15. yüzyılda İslam'ı kabul eden Bulgarların torunları olan Pomaklardır. 16. ve 17. yüzyılda Ukrayna ve Romanya üzerinden Balkanlara inen bu Türk kavmi, önce kuzey Bulgaristan'a daha sonra güneye doğru inerek -günümüzde hala yaşadıkları- batı Rodoplara yerleşmişlerdir Pomakların yüksek alanları seçmesi savunmalarını kolaylaştırırken, diğer etnik gruplarla kaynaşmalarını da engellemiş, geleneksel İslam yaşam tarzıyla dillerini ve giyim kuşamlarını korumalarını sağlamıştır.⁵ Aynı zamanda yerleştikleri topraklar tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yaşamlarını sürdürmeleri için uygundur.

Yıl	Nüfus
700	1,100,000
1365	2,600,000
1887	3,154,375
1892	3,310,713
1900	3,744,283
1905	4,035,575
1910	4,337,513
1920	4,846,971
1926	5,528,741
1934	6,077,939

Tablo-1 Hristiyanlığın Kabulünden Komünizm Dönemine Kadar Nüfus
Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

⁵ Kristen Ghodsee, *Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2009, s.123.

Romanlar ve Türkler ise, 14. yüzyılda Bulgaristan'a göç etmişlerdir. Fakat bu iki etnik grup ekonomik ve kültürel gelişim bakımından birbirinden farklıdır. Türklerin bölgeye yerleşmesi Osmanlı İmparatorluğunun Bulgar topraklarından hakim olduğu 1396'dan 1878'e yılları arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı hakimiyeti sırasında Türkler öncelikle Kırcaali'nin doğu ilçesinde, Şumnu , Silistre , Razgrad (Deli Orman Bölgesi) ve Tırgovişte'nin (Eski Cuma) kuzeydoğu bölgelerine yerleşmişlerdir. Türkler günümüzde de hala ilk yerleştikleri alanlarda tarıma dayalı ekonomik faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmektedirler.

Osmanlı döneminde Bulgaristan'ın dini ve etnik kökeni değişmemiştir, çünkü Türkler Bulgarları Türkler ile birleşmeye ya da tamamen İslam dinini kabul etmeye zorlamamıştır. Rodop dağlarındaki nüfus toplulukları (bundan sonra Pomaklar olarak anılacaktır) ve kuzeybatıdaki bazı Katolik topluluklar hariç, Bulgar toplumu kiliseye bağlı olarak yaşamıştır.

15 ve 16. yüzyılda Türk yetkililer, batı Katolik kilisesinden kaçan mülteci Musevilerin göçüne izin vermiştir. Çoğunluğu Konstantinapol ve Selanik'e yerleşen Musevilerin bir kısmı da Bulgar kasabalarına yerleşmişlerdir. Bu biçimde ülke içinde genellikle İspanya'dan yeni gelenler ile daha önce yerleşmiş bulunanların karışımı olan, küçük bir Musevi topluluk ortaya çıkmıştır.⁶

2-Osmanlı Hakimiyetinin Sona Ermesi: Bu dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik büyük bir Türk göçü gerçekleşmiştir. Osmanlı devleti zamanında Türkler Bulgaristan'ın hemen her yerinde çoğunlukta olmasına rağmen 93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra bütün Balkanlar, Rumeli ve özellikle Bulgaristan'dan yüz binlerce Türk çok zor şartlarda Türkiye'ye göç etmiştir. Bu sebepten Balkanlar ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde hiç Türk kalmadığı gibi pek çok yerlerde de azınlık durumuna düştüler. Bu tarihin ardından sırasıyla 1879-1880 arasında, 1884'de (600 bin Türk), 1893 – 1902'de (70.603) Bulgaristan'dan Türkiye'ye büyük miktarda Türk göç etmiştir.

3-Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulmasıyla Başlayan Süreç: Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını kazandığı ve 1878'de Bulgar devletinin kurulmasıyla başlayan süreçte ülkeye çeşitli ülkelerden göçler olmuştur. Bu dönemdeki göçlerin genel eğilimi yeni imar edilen Bulgar devletini modernleştirmek ve askeri anlamda güçlendirmektir. Nitekim Osmanlı Devletinin Bulgaristan'dan çekilmesinin ardından ülkeye yerleşen Rus askerleri Berlin Kongresi sonrasında Bulgaristan'dan ayrılmışlar, fakat Bulgar ordusu ve devlet kurumlarının oluşumunu desteklemek için bazı üst düzey Rus yöneticiler Bulgaristan'da kalmıştır. General Leonid Sobolev, 1882-1883 arasında Bulgaristan başbakanı olarak görev yapan Alexander Golovin ve Sofya'nın ilk belediye başkanı Piotr Alabin ve birçok Rus subay ve generalleri dahil olmak

⁶ P.L., İnciyan, Hrand Andreasyan, "Osmanlı Rumeli'sinin ve Tarihi ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4-5,1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 101-152.

üzere çok sayıda uzman ve görevli bu dönemde Bulgaristan'da kalan yöneticilerden bazılarıdır.⁷ Gelecekte Bulgar-Rus ilişkilerinin gelişmesi, Slav kültürünün ülkeye hakim olması ve daha sonraki Komünist dönemde Rusya ile olan organik bağın oluşması kuşkusuz bu dönemde kurulan ilişkinin sonuçlarıdır. Ancak Rusya'da kalan Rus yöneticilerin hepsi 1886 yılında Bulgar-Rus ilişkilerinin bozulmasından sonra Bulgaristan'ı terk etmişlerdir. Rusların ardından yabancı uzmanlar, girişimciler, öğretmenler, işçiler ve misyonerlerden oluşan pek çok kişi Bulgaristan'a gelmeye başlamıştır.

Beş yüzyıl süren Osmanlı yönetimin ardından, yeni bir ülkenin inşasına yardımcı olmak amacıyla başlayan bu göç hareketi 1878 yılında Bulgaristan Prensiğinin kurulmasıyla canlanmıştır. Tarihçi, ressam, diplomat ve mimarlar arasında çoğunlukla Çek ve Slovaklar çoğunluktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın kuzey bölümündeki Voyvodova, İvrice-Vratsa-, Martvitsa ve Gorna Mitropolia, Brashlyanitsa gibi köylere Ruslar, Protestan Almanlar ve Avusturya-Macaristan'ının Katolik mezhebine dahil olan gruplar yerleşmiştir. Yahudiler, Macarlar, Sırp ve Karadağlılar ise kuzeydoğu Bulgaristan'daki birkaç köyde ikamet etmişlerdir.

Çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den gelen Katolik ve Protestan misyonerler ise dine verilen nispi özgürlük sebebiyle misyonlarını kurmak amacıyla kısa ya da daha uzun süreli olarak Bulgaristan'a gelmişlerdir.

İkinci büyük göç hareketi ise Rusya'daki Sosyalist Devrim sırasında Kızıl Ordu ile savaşıyan Beyaz Ordunun yenilmesinin ardından aristokrat ve varlıklı Ruslar, Ukraynalılar, ve Beyaz Ruslar ile Rusya İmparatorluğundaki diğer halkların geçici veya devamlı olarak Bulgaristan'a göç etmesiyle yaşanmıştır.

Çağdaş Bulgar tarihinde bu ülkeye yönelik bir göç hareketi de Ermenilerle yaşanmıştır. Ermenilerin Bulgaristan'a yerleşmeleri 1890'da başlamış ve 1915 olayları sonrasında daha da artmıştır.

Komünist Dönemde Nüfus Ve Göç Politikası

Bulgaristan'ın komünist dönemdeki demografik özellikleri incelendiğinde nüfusun düzenli bir biçimde arttığı görülür. Bu artıştaki en önemli etken komünist yönetimin getirdiği sosyo ekonomik değişikliklerdir. Ücretsiz tıbbi bakım, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çocukların ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması bu etkenler arasında sayılabilir. Bu dönemdeki nüfus artışında, doğum oranından ziyade ölüm oranının azalmasının da payı büyüktür. Nitekim 1970'lerde yaşlı insanların sayısı yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde ülkede bebek ölüm hızı sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle azalmıştır. Ancak doğum oranı düşük olduğu için nüfus da fazla artmamıştır.

⁷ Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria* (2nd ed.) Scarecrow Press, Lanham, 2006, s. 542.

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkeye yönelik nüfus hareketleri dikkati çeker. Nitekim hükümet Bulgaristan'ın savaş müttefiki Nazi Almanya'sının muhalif sözlerine ve taleplerine rağmen sınır dışı edilen 50 bin Yahudinin tamamını kabul etmiş, fakat savaş sonrasında bunların yaklaşık 48 bini İsrail'e göç etmiştir⁸.

Bulgaristan'a yönelik küçük bir göç dalgası Sosyalist rejim sırasında (1944-1989) yaşanmıştır. Çok sayıda yabancı öğrencinin Bulgaristan üniversitelerine eğitim almak için gelmesi ve çoğunun daha sonra buraya yerleşmesi bu dönemdeki göç hareketlerinden biridir. Bu vesileyle Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin vatandaşlarıyla çoğu Bulgar evlenmiştir.

Yıl	Nüfus
1946	7,029,349
1956	7,613,709
1965	8,227,966
1975	8,727,771
1985	8,948,649

Tablo 2: Komünist Dönemde Nüfus Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

Komünist dönemdeki en büyük nüfus hareketi ise Türk azınlığın çeşitli tarihlerde Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirdiği göç hareketleri olmuştur. Bu göç hareketlerinin ilki 30 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar hükümetinin Türkiye'ye bir nota vermesi, ardından 250 bin kişiyi Türkiye'ye göndermesiyle gerçekleşmiştir. 1969 -1978 tarihlerinde ise yakın akraba göçü adı altında parçalanmış ailelerin birleştirilmesi amacıyla Türk Bulgar ikili beyannamesinin yayınlanmasıyla binlerce Türk anavatanına dönmüştür. Bulgar hükümetinin asimilasyon politikasının bir sonucu olarak en büyük kitlesel göç hareketi ise 1989'da yaşanmıştır. Nitekim Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında 345.960 (82.390 aile) kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bunu 1991-1994 yılları arasında 120 bin kişinin göçü izlemiştir. Bu büyük göç hareketinin ardından Türklerin yaşadığı köylerin tamamı boşalmış, hatta tarım alanında çalışanların sayısının azalması ülkeye yetişen tarımsal ürünlerin azalması biçiminde yansımıştır. 29 Aralık 1989'da Türklere Türkçe adlarını alma, ibadet yapma ve Türkçe konuşma hakkının tanınmasının ardından Türkiye'ye göç eden 150 bin kadar Türk 1990'larda tekrar Bulgaristan'a geri dönmüştür⁹.

Komünist dönemde kırsal alanlardan büyük kasaba ve şehirlere yöne-

⁸ Michael Bar Zohar, *Beyond Hitler's Grasp: The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews*, Adams Media Corporation, 1998, s. 194.

⁹ Ali Eminov, *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997, s.98.

lik iç göçler de olmuştur. Bu göçler sonucunda 1949-1999 arasındaki 50 yıllık dönemde, Sofya nüfusu iki kat; Filibe (Plovdiv) nüfusu dokuz kat, Rusçuk ve Varna'nın nüfusu ise on bir kat artmıştır.

Komünist dönemde şehirlerde yaşayanlar ülkenin nüfus yapısının değişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Çünkü şehirlerde yaşayanların büyük bir kısmı, çocuk doğurma çağındaki genç işçilerden oluştuğundan kasaba ve şehirlerin nüfusu doğal yollarla da artmıştır. Gerek köylerden şehirlere olan göç gerekse doğal nüfus artışı şehirlerdeki nüfusun niçin katlamalı bir biçimde arttığını da kanıtlar. Buna karşılık kırsal kesimde nüfus azalması hem yaşlı nüfusun fazla olması nedeniyle ölüm oranlarının yüksek, doğum oranlarının düşük olması, hem de şehirlere yönelik göçlerin bir sonucudur.

1989 Sonrası Yeniden Yapılanma Döneminde Nüfus

1989'da baskıcı sosyalist sistemin yıkılması ve çok partili demokratik rejime geçilmesi halk üzerinde psikolojik olarak bir rahatlama sağlamıştır. Çünkü yeni sistem insan hakları, azınlık hakları, sanat, basın ve yayın özgürlüğü, ekonomik girişimcilik gibi pek çok alanda kişisel hak ve özgürlüklerin genişlemesini sağlamıştır. Ancak bu geçiş döneminin sancılı süreci nüfus istatistiklerine nüfusun azalması biçiminde yansımıştır. Komünist dönemde başlayan nüfus azalması süreci bu dönemde daha da artmış, hatta ülke tarihinin en düşük doğum oranı (1997 %0 7,7) 1996-1997 döneminde kaydedilmiştir.

Doğum oranlarının azalmasında insanları psikolojik olarak etkileyen toplumsal ve ekonomik koşullar önemli bir oynar. Tüm sosyalist bloku ülkelerde olduğu gibi 1990'lı yıllarda yaşanan şiddetli ekonomik ve siyasi krizden Bulgaristan da etkilenmiş ve ülkede yaşanan sosyo ekonomik kriz demografik yapıya yansımıştır. Nitekim 1990'ların ilk yarısında başlayan ekonomik bozulma ve ailelerin hazırlanan ekonomik programlara olan güven, istihdam ve gelecek belirsizliği, halkın yoksullaşması çocuk sahibi olma isteklerini kırmıştır. Çünkü bu kriz döneminde gelir düzeyi azalmış, işsiz sayısı yoksulluk oranı yükselmiş, sosyal sınıflar arasındaki gelir düzeyi arasındaki fark artmış, eğitim ve sağlık hizmetlerinde önemli aksamalar yaşanmıştır¹⁰. Ekonomik kriz tüm toplum üzerinde derin yaralar açarken Romanlar (Çingeneler), Pomaklar ve Türkler gibi azınlıklar bu sosyo- ekonomik krizden en fazla etkilenen gruplar olmuşlardır.

Diğer taraftan uzun baskıcı sosyalist rejim boyunca insanların sanayi, askeri ve tarımsal alanlara zorunlu olarak yerleştirilmeleri bu insanların psikolojik bakımdan çocuk sahibi olmalarını engellemiştir. Komünizmin sona erme-

¹⁰ John Bell, "Democratization and Political Participation in 'Post-Communist' Bulgaria," *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Ed. by Karen Dawisha and Bruce Parrott, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 353-402.

sinin ardından yüzünü Batıya çeviren Bulgar halkı bu kez Batı ülkelerini taklit ederek hiç veya az çocuk sahibi olmayı tercih etmiş bu da nüfusun Komünizm sonrası süreçte azalmasını tetiklemiştir. Evlilik oranlarının azalması, evlilik yaşının yükselmesi, kürtaj ve boşanmalardaki hızlı artış, kentli yaşam tarzının yaygınlaşması gibi toplumsal beklentilerin farklılaşması da nüfus azalmasını destekleyen sürecin sebepleri arasındadır.¹¹

1960'lı yılların ortasından itibaren ortalama yaşam süresinin uzaması yaşlı nüfus sayısının artmasını sağlamıştır. Buna paralel olarak yaşlı nüfusun ölüme daha yakın olması ülkedeki ölüm oranlarını arttırmış ve nüfusun azalmasına neden olmuştur.

Bulgaristan'da nüfus azalmasının üçüncü nedeni yurt dışına olan göç hareketidir. Ocak 2007 tarihinde AB üyesi olmasının ardından Batı Avrupa ülkelere yönelik göç hareketi başlamıştır. Bulgar yöneticilerin bu konuda duydukları en büyük kaygı yüksek oranda kalifiye eleman kaybıdır. Göçmen nüfusun çoğunluğu yakın ülkelere (*eski Yugoslavya'da 1. 2 milyon, diğer Balkan ülkelerinde, 800 bin ve eski Sovyetler Birliği'ne 500 bin*) ve komşu Yunanistan'a (*200 binden fazla*) yönelmiştir. Daha küçük sayılardaki Bulgar nüfusu ise Amerika Birleşik Devletleri (*120 bin -100 bin*), Kanada (*100 bin*), Arjantin'de (*18 bin*) ve Avustralya (*15 bin*) kadar gitmiştir.¹²

1989'da komünizmin yıkılmasının ardından Bulgaristan'a Çin, Arap, Rus, Ukraynalı, Türk, Vietnamlı, Arnavut, Ermeni ve bazı Afrika ülkelerinden gelenler olmuştur. Bu göç hareketinde 1 Ocak 2007 tarihinde AB üyesi olmasının da etkisi vardır. Çünkü AB üyeliğinin ardından ülkeye Afganistan, İran, Irak, Sahra-altı Afrika ve Ermenistan'dan gelenlerin sayısı artmıştır. Fakat ülkenin üyeliğinin yeni olması mülteci statüsü verilmesi sırasındaki prosedürlerin yavaş işlemesi ve AB ortalamasına göre düşük yaşam standardı göçmen sayısının diğer Avrupa ülkelerine göre daha alt seviyede kalmasına neden olmuştur.

Son on yıl içinde Rusya, Ukrayna, Türkiye, Çin, Bosna-Hersek ve özellikle Suriye ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerinden gelenlerin açtığı özel işletmelerin sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Ayrıca son on yılda Rus, Ukraynalı, AB'li ve ABD'li vatandaşlar hem Karadeniz sahillerinde hem de iç kesimlerde yazlık almaya başlamışlardır.

Yıl	Nüfus
1989	9,009,018
1992	8,487,317
2001	7,932,984
2011	7,364,570

¹¹ J. Bell, age, s. 357.

¹² (<http://www.nsi.bg/>)

2014	7,205,677
2015	7.186.893
2017	7.101.510

Tablo- 3 1989 Sonrası Yeniden Yapılanma Döneminde Nüfus Kaynak: (<http://www.nsi.bg/>)

Son resmi verilere göre Bulgaristan'da ikamet eden yabancıların sayısı 66.806'dır. Bu yabancılar arasında Rusya (21.309) ve Ukrayna'dan (5.350) gelenler büyük çoğunluğu oluşturur, ayrıca Makedonya Cumhuriyeti (4.375), Türkiye (3.828) ve Moldova'dan (2.203) gelenler de vardır. Bu sayıya Bulgar vatandaşlığına geçen veya kaçak olarak ülkeye giren göçmenler dahil değildir¹³

2011 yılında Suriye İç Savaşı başladıktan sonra, Bulgaristan'a yönelik mülteci sayısında artışlar kaydedilmiştir. Özellikle Suriyeli mültecilerin sayısı oldukça fazladır. Suriyeli mülteci aileler dışında, Cezayir, Fas, Tunus, Mali, Nijer, Nijerya, Çad, Eritre, Somali, Afganistan, Pakistan, İran ve Irak gibi ülkelerden gelen çok sayıda kaçak göçmen de vardır. Bu göçmenlerden özellikle erkekler Bulgar-Türk sınırından illegal yollarla geçtikten sonra Bulgaristan'a girmekte buradan da başka Avrupa ülkelerine yönelmektedirler.

Günümüzdeki Demografik Yapı

Bulgaristan'ın nüfus özellikleri gelişmiş ülkelerin demografik yapısına benzerlik gösterir. Doğum ve ölüm oranları düşüktür ve bu nedenle de yaşlı nüfus oranı da yüksektir. Nüfusunun halen %18.5'u 65 yaş ve üzerindedir. Ancak, gelişmiş ülkelerden, ölüm oranlarının yüksek (%14.4), ortalama ömrün düşük olması (ortalama ömür 74.39 yaş; erkekler 71.05, kadınlar 77.93 yaş) ile ayrılır. Sosyal ve ekonomik krizin yarattığı kaos ortamı özellikle erkek ölüm oranlarının yüksek olmasına ve ortalama yaşam süresinin kılmasına neden olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre erkekler arasındaki içki ve sigara kullanımının yüksek olması, güvenilir olmayan iş koşulları ve sağlık hizmetlerinin azalması ölüm oranının yüksek olmasının başlıca nedenleridir.

Kadın nüfusunun payı dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da erkeklerden fazladır. Nüfusun %52.2'si kadın, %47.7'si erkektir. Fakat bu değer yaş gruplarına göre değişir. Toplam nüfus içinde kadınlar erkeklerden yaklaşık olarak 304.692 kişi fazla olmalarına rağmen, 0-14 yaşları arasında erkekler kadınlardan daha fazladır (*erkekler yaklaşık 32.339 bin kişi fazla*). Bu görünüm 15-64 yaşları arasında kadınların lehine (*kadınlar 15.487 kişi fazla*) olmak üzere değişir. Yaş grupları arasındaki en büyük fark da yine 65 yaş ve üzerindeki yaş gruplarında görülür. Nitekim bu yaş grubunda erkek sa-

¹³ (<http://www.nsi.bg/>)

yısının hemen hemen bir buçuk katı daha fazla olan kadın nüfusu dikkati çeker.

Ülkede doğurganlık oranı sürekli bir düşüş göstermektedir (%_o 8.92). Bir kadın ortalama 1.45 çocuk dünyaya getirir. Oysa nüfusun artması için çocuk yapabilecek yaşta kadın başına düşen çocuk sayısı 2.06 olmalıdır¹⁴. Kadın başına düşen çocuk sayısı etnik gruplar arasında da farklılık gösterir. Türkler, Pomaklar ve Çingeneler gibi birkaç etnik grupta kadın başına düşen çocuk sayısı 2.4 ile 3.5 arasında değişmektedir. Türk, Çingene, Pomak gibi azınlıkların doğum oranlarının daha yüksek olmasında dini inanç, gelenek, görenekler ve Hıristiyan toplumdaki farklı olan aile yaşamı gibi sosyo-kültürel özellikler etken olmuştur. Bu nedenle Müslümanların çoğunlukta olduğu Kotel, Kaynarca, Yablanitsa Deliorman, Rodop Dağları ve Dobruca gibi alanlarda nüfus artış hızı yüksektir.¹⁵

Ülkenin günümüzde karşı karşıya kaldığı en önemli demografik sorunlarından biri Bulgar nüfusunun azalmasıdır. Eğer Bulgar nüfusu bugünkü hızıyla azalmaya devam ederse 60 yıllık bir zaman içinde kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşeceklerdir. Bu duruma engel olmak için Romanya, Makedonya, Ukrayna, Rusya, Moldavya, İsrail ve Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan Bulgar kökenli vatandaşların ana vatana davet edilmeleri düşünülmektedir.¹⁶

Bulgar nüfusunun azalması ülkenin uzun yıllardan beri en önemli sorunlarından biri olan etnik nüfusun dağılımını da değiştirecektir. Çünkü ülkede azınlık durumunda olan Müslümanların ve Türklerin sayıları Bulgar nüfusundan fazla olacaktır. Nitekim 1989'dan günümüze kadar ortalama nüfus artış hızı % 0,83 iken, bu değerler Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerde ülke ortalamasının çok üzerindedir. Örneğin Kırcaali'de artış oranı %3 dolayındadır. Müslümanların nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen yoğunlukta oldukları Deliorman ve Rodoplar bölgelerinde nüfus artış hızı (%_o6 ile %_o10 arası) beklenenden daha düşüktür. Bunun sebebi Türkiye'ye göç edilmiş olmasıdır. Doğum oranlarının en yüksek olduğu alanlar İslimiye (İslimiye-Sliven- %_o12.0), Sofya (%_o10.59) ve Eski Cuma (Tirgovişte- %_o10.2)'dir. Ülkede doğum oranının düşük olduğu alanlar Vidin (%_o7.2) ve Paşmaklı'dır (Smolyan- %_o6.6).

Doğum oranının düşmesinde şehirleşmenin hızlanması, şehirde yaşayan ailelerin daha az çocuğa sahip olmak istemelerinin de etkisi vardır. Nitekim şehirlerde kadınların büyük bir kısmının tam zamanlı (full-time) işlerde ça-

¹⁴ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, "Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân", Çantay Kitabevi, İstanbul, 2014, s.48.

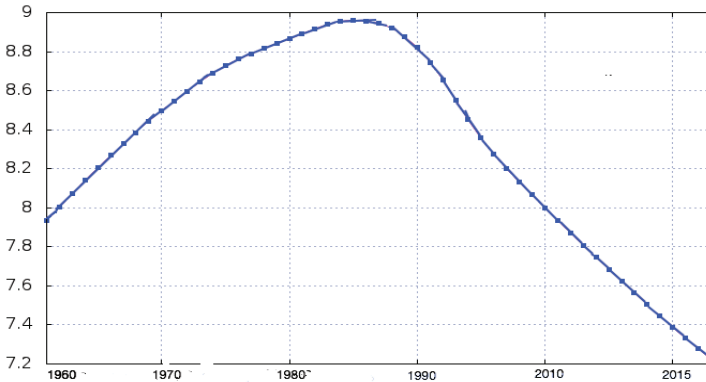
¹⁵ Chavdar Mladenov, Emil Dimitrov, "Depopulatsiyata - Osnoven Geografski Problem na Demografskata Kriza v Bulgariya", *Evropeyskoto Bideshte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto*, Sofiya: Tsentr za İzsledvane na Naselenieto pri Bilgarskata Akademiya na Naukite, 2005, Sofiya, s. 21.

¹⁶ Nikolay Slatinski, "Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Bulgariya", *Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya*, Godina XXXV, Knijka 1, 2006, Sofiya, ss. 30-54.

lışması çocukların bakımına daha az zaman ayırabilmeleri anlamına gelir. Bu durum tek çocuk tercih etmelerine sebep olmakta veya çocuk sahibi olma isteğini azaltmaktadır.

Şehirleşmenin hızlanması gelenek ve göreneklerin değişmesinde etken olmuş pek çok gelenek gibi çok çocuk özellikle erkek çocuk sahibi olma isteği de önemini kaybetmiştir. Geçmişte, Bulgaristan, tarım toplumu olduğu için toprakta çalışacak büyük ailelere gereksinim vardı, bu nedenle tarım toplumunda çocuk nimet olarak görülürken şehir yaşamında ekonomik zorluklar nedeniyle çocuk adeta bir yük haline dönüştü. Tarım toplumundan şehirliliğe geçiş geleneksel ataerkil toplum yapısının değişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi etkenler Bulgar hanımların % 75'inden fazlasının tek çocuk istemelerinin ana nedenleri arasındadır. Ülkede Jivkov döneminde kürtaja sıkı kısıtlamalar getirilmesi, on altı yaşın altındaki çocuklar için aile yardımı sağlanması, 1990'da yaş sınırının eğitimine devam eden çocuklar için on sekize yükseltilmesi, ülkede doğum oranlarının artmasını sağlamamıştır.

Şekil 1: Bulgaristan'da 1960-2016 Yılları arasında Nüfus

Bulgaristan %14.3'lük ölüm oranı ile dünyada ölüm oranının yüksek olduğu ülkeler arasında 6. sırada yer alır. Bu oranın artmasında ortalama yaşam süresinin uzaması ve nüfusun yaşlanması etkili olmuştur. Fakat asıl olarak komünizm sonrası yaşanan politik ve ekonomik kriz, işsizlik, enflasyon, özelleştirme gibi aileleri ekonomik bakımdan zorda bırakan koşullar, sağlık hizmetlerinin kötüleşmesi, gibi yaşam standardını düşüren etkenler de ölüm oranlarını arttırmıştır.¹⁷ Tüm dünyada olduğu gibi erkeklerin ölüm oranı (%o15.9) kadınlara (%o14.0) göre daha yüksektir. Genel olarak ülkede 1.000 kadına karşılık 1.078 erkek ölmektedir. Bu veriler ülke genelinde ölüm oranlarının cinsiyete

¹⁷ Rumen Penin, Toni Traykov, Mariana Sultanova, *Geografiya na Balgariya*, 2002, Sofiya.

göre farklılaştığını göstermektedir. Kırsal alanlarda ölüm oranı (%21.6) kent- sel alanlara göre (%12.5) daha yüksektir. Ölüm oranının en yüksek olduğu ilçeler Vidin (%23.2), Kutlu Viçe –Montana- (%21.4) ve Köstendil (*Kyustendil*- %19.1)'dir. Burada ölüm oranının yüksek olmasının nedeni en yüksek yaşlı nüfusuna sahip yerleşim alanları olmalarıdır. Daha genç nüfus oranına sahip Kırcaali (%11.6) ve Sofya (%11,9), Blagoevgrad (%12.1) ve Varna'da (%12.1) ölüm oranları daha düşüktür.¹⁸

Bulgaristan nüfus yapısındaki etnik ve dinsel farklılık doğum oranlarında olduğu gibi ölüm oranlarında da kendini göstermektedir. Örneğin, Müslüman- ların çok az olduğu Kuzey Batı Bulgaristan'ın il ve ilçelerinde ölüm oranları en yüksek düzeyde olup % 30'u aşarken, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Deliorman ve Rodop bölgelerindeki ilçelerde (*Cebel, Garmen, Satovça, Çer- nooçene*) ise bu oranlar % 6 ile %10 arasında değişmektedir. Bunun sebebi ise Müslüman olmayan nüfus içinde sigara ve alkol tüketiminin daha yüksek olmasıdır.

1990'larda komünist sistemin ağırlaşan ekonomik koşulları sağlık hiz- metlerine ayrılan harcamaları da kısıntıya götürmüş bu ise tıbbi araştırma ve eğitim kalitesinde ciddi düşüklüğe sebep olmuştur. 2000'lerin ilk yılları tıp ve paramedikal alanda yürütülen tıp eğitiminin özellikle sağlık personelinin eğitimini hızlandırmak ve komünist sistemden kaynaklanan sıkıntıları aşmak- la geçmiştir. Nitekim sağlık hizmetleri 1999'dan sonra değişmiş, komünist dönemden miras kalan ve ağır işleyen sağlık sistemi yenilenmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde yaklaşık 258 hastane açılmış, sağlık harcamaları 2 yıl içinde %3.8'den, %4.3'e çıkmıştır. Bugün için ülke sağlık giderleri açısından dünyada 71. sıradadır. Uzmanlar bu rakamın sağlık için yeterli olmadığını belirtmekte- dir. Çünkü her 1.000 kişiye 3.4 doktor, 3.9 hemşire ve 0.5 ebe düşmektedir. Bu rakamlar ülkede sağlık personeli sıkıntısı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

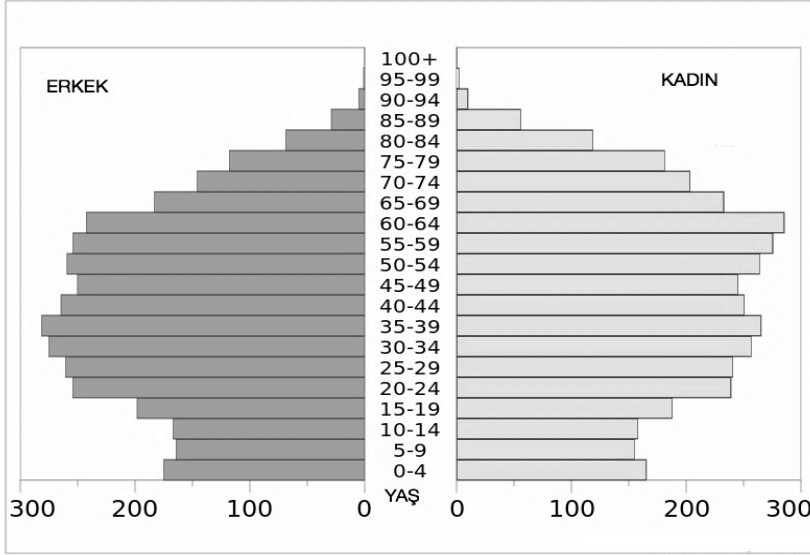
Ülkede doğal ölüm oranları arasında kardiyovasküler hastalıklar kanser ve solunum yolu hastalıkları ilk sırayı oluşturur. 2000'li yılların başında HIV virüsü taşıyıcısı % 0.1, olmasına rağmen kısa sürede rapor edilen yeni vaka sayısı hızla artmış, 2005'te yaklaşık 86, yeni vaka kaydedilirken, 2006'da 600, günümüzde sayı 1.160 HIV pozitif kişiye ulaşmıştır.

Nüfusun Dağılışı Ve Yoğunluğu

Bulgaristan'ın coğrafi yapısındaki çeşitlilik nüfusunun dağılımına etki eder. En yoğun nüfuslu alanlar Tuna Ovası, Yukarı Trakya Havzası, Burgaz Ova- sı ve güney-batı Bulgaristan'ın dağları arasındaki havzalardır. Düşük yoğun- luklu alanlar ülkenin doğu ve güneydoğu kısmında Istranca, Dobruca bölgeleri ve yüksek dağlık alanlardır.

¹⁸ (<http://www.nsi.bg/>).

Ülke nüfusunun %22,9'u ise kuzey, kuzeybatı bölümde toplanmıştır. Orta kuzey (853.468 bin veya %11.6) ve kuzeybatı bölgeleri (836.601 bin veya %11.4) ülkenin orta derecede nüfus yoğunluğuna sahip olan bölgeleridir. Ancak tüm bu bölgelerin ortak özelliği nüfus azalmasıdır. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu güney batı bölgesinde nüfus azalması ülke ortalamasının altında (%0.2) nüfus yoğunluğunun en az olduğu kuzeybatı bölgesinde (%1.6) ise en yüksek orandadır.

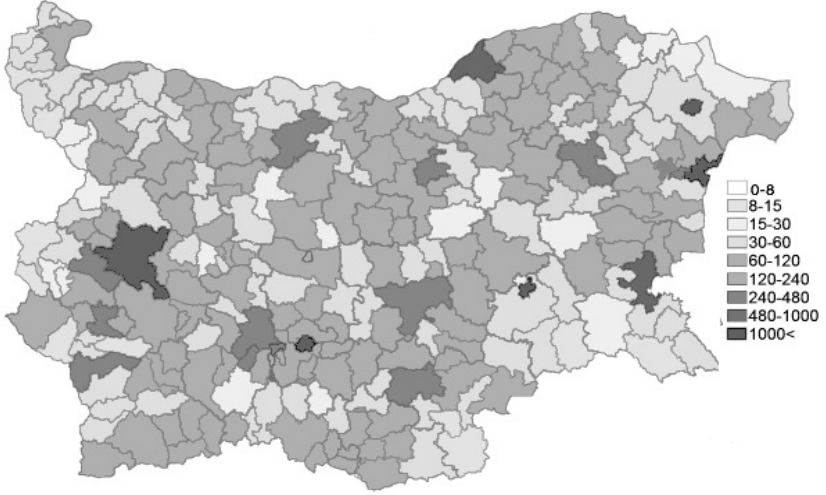

Şekil 2: 2016 yılı verilerine göre Bulgaristan'da yaş gruplarına göre kadın ve erkek sayısı

Sonuç

Bulgaristan'da geçmişten günümüze nüfus özelliklerini oluşturan birkaç dönem ayırt edilir. Bu dönemler şöyle sıralanabilir:

1 - Ortaçağ ve Hristiyanlaşma süreci: Söz konusu süreç bugünkü etnik yapıyı oluşturan nüfus gruplarının (*Türkler, Romanlar, Pomaklar ve Makedon-yalılar*) ülkeye yerleştiği dönemi kapsar. Ayrıca ülkeye adını veren ve en büyük etnik grup olan Bulgarlar da yine 5. ve 6. yüzyıllarda ülkeye yerleşmiştir.

Şekil 3: Nüfus Yoğunluğu (<http://www.nsi.bg/>).

2- Osmanlı Hakimiyeti ve Hakimiyet Sonrası: Bu dönemde azınlık ve dini gruplar ayrımsanmış, ancak huzur içinde bir arada yaşamışlardır. Osmanlı hakimiyetinin olduğu yıllarda pek çok Türk Bulgar topraklarına yerleşmiş, Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından da tekrar kendi ülkelerine geri dönmüştür.

3- Çağdaş Bulgar Devletinin Kurulduğu Yıllardan Komünizme Kadar: Genel olarak eğitim dönemi olarak adlandırılan bu süreç yeni Bulgar devletinin hayatın her alanında modernleşirmesine destek vermek için hem Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan, hem de İsviçre, Almanya, İtalya, Fransa, ABD ve diğer Avrupa ülkelerinden yabancıların geldikleri süreci kapsar.

4- Komünist Dönem: Komünist dönemde şehirleşme nüfus yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Şehirlerde yaşayanların büyük bir kısmının çocuk doğurma çağındaki genç işçilerden oluşması kasaba ve şehirlerin nüfusunun doğal yollarla artmasını sağlamıştır. Buna karşılık kırsal kesimde yaşlı nüfusun yaşaması doğum oranlarının düşük, ölüm oranlarının yüksek olmasına dolayısıyla kırsal kesimde nüfus azalmasına neden olmuştur.

5- Komünizm sonrası- günümüz: Günümüzde Bulgaristan'da 7.101.510 kişi yaşar. Ancak nüfusu beklendiği gibi yıllar içinde artış göstermemiş, hatta yakın yıllarda giderek düşmüş ve -0.83 gibi negatif bir değer kazanmıştır. Nüfus bu azalma hızı ile devam ederse 2050'de 5.748.061 kişiye düşecektir.

Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde farklı fikir akımlarının ortaya çıkması, evlilik dışı ilişkilerin artması, cinsel özgürlüğün yaygınlaşması, kürtajın serbest hale gelmesi ve çocuk sahibi olmayı istemeyenlerin sayısındaki artış bu nüfus azalmasının toplumsal etkileri arasındadır. Nitekim 1967'de ortalama çocuk sayısı 2'ye düşmüş, fakat esas olarak 1987'den itibaren çocuk sahibi olma sayısı azalmış 1 veya hiç çocuk sahibi olmama şekline dönüşmüştür. Bunun en önemli sebebi Batı Avrupa'daki toplumsal değişimin Orta ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ülkelere dolayısıyla Bulgaristan'a daha geç yansımalarıdır.¹⁹

Bulgaristan'da hiç kimsenin yaşamadığı 172 yerleşim yeri bulunmaktadır. Özellikle Palanka (Gabrovo), Tırnova ve Kırcaali bölgelerindeki insansız yerleşim bölgelerinin sayısı yüksek değerdedir. Yerleşim bölgelerinin 1.130'unda veya %21.4'ünde insan sayısı 1-49 kişi arasındadır. Nüfusu 100 binden fazla olan yedi yerleşim biriminde ülke nüfusunun %34'ü yaşar.

Ülke nüfusunun (%53.9) yarısından fazlası güneybatı güney ve orta bölgelerinde yaşar. Bu bölgelerin nüfusları sırasıyla 2.132 bin (%29.0) ve 1.471 bin (%24.9) kişiden oluşur. İkinci sırayı ülke nüfusunun (%27.8)'ini oluşturan güneydoğu (1.067 bin veya % 14.7) ve kuzeydoğu bölgeleri (961.965 bin kişi ya da % 13.1) alır.

Bulgaristan'ın coğrafi çeşitliliği nüfusunun dağılımına yansımaktadır. En yoğun nüfuslu alanlar, Tuna Ovası, Üst Trakya Havzası, Burgaz Ovası ve güneybatı Bulgaristan'daki havzalardır. En düşük yoğunluk gösterdiği alanlar ise ülkenin doğu ve güneydoğu kesiminde Istranca ve Dobruca gibi daha yüksek dağlık bölgelerdedir.

Kentleşme demografik yapıyı etkilemeye devam etmektedir; kentsel nüfusun büyük bir kesimi, genç, çalışan ve doğurganlık çağındadır, bu da kasaba ve şehirlerin doğal yollarla büyümesine neden olmaktadır. Köylerde daha yaşlı yetişkinler kaldığı için doğum oranı daha düşük ve ölüm oranı da daha yüksektir. Bu etkiler, nüfusun kırsal alanlardan şehir merkezlerine yönelmesini kuvvetlendirir.

¹⁹ Emin Atasoy, "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 12, s.19.

DEMOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF BULGARIA (FROM PAST TO PRESENT)

ABSTRACT

Since ancient times, Bulgaria has been a crossroad for population movement. Early settlement occurred mainly in the most fertile agricultural lands. Historical sources show that the first inhabitants of Bulgarian lands towards the end of the 2nd millennium are Thracians, who settled in the eastern half of the Balkan Peninsula.

The fertile lands of the Balkan Peninsula have become an important element attracting nomadic communities here.

Today's Bulgarians belong to the Indo-European language group and are the descendants of the South Slavs and a Turkish tribe named Proto Bulgarians, who settled in the territories of Danube in the 5th and 6th centuries. Population communities that constitute important ethnic groups in the Bulgarian state today also migrated to Bulgaria during this period.

The socio-economic changes after the Second World War, especially the improvement of free medical care and working conditions, have greatly reduced the mortality rate in Bulgaria. Today's Bulgaria's demographic characteristics are similar to those of developed countries. The birth and death rates are low and therefore the elderly population is also high.

As a result, if this fall continues the population will decrease to 5,748,061 by 2050.

Keywords: Rhodope mountain, Pomaks, Turkish tribe, Proto Bulgarians, Balkan Peninsula, Thracians, Population, migration of tribes.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Türker; *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Acaroğlu, Türker; "Bulgaristan Türklerinin Dünü-Bugünü-Yarını", *X. Tarih Kongresi'nden ayrı basım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Antonov, Alexander; Antonova, Valentina; *History of Bulgaria*, May Publisher, Sofia, 2008.

Atasoy, Emin; "Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 12, 2007, s. 1-24.

Atasoy, Emin; *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.

Atasoy, Emin; *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Bel, John; "Democratization and Political Participation in 'Post-Communist' Bulgaria." *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Edited by Karen Dawisha and Bruce Parrott. Cambridge University Press. 1997, s. 353-402.

"Bulgaria", *The American Historical Review* Vol. 97, No. 4 (Oct., 1992), Oxford University Press, 1992, s. 1105-1117.

Chary, Frederic B.; *The History of Bulgaria*, Greenwood Histories of the Modern Nations, USA, 2011.

Detrez, Raymond; *Historical Dictionary of Bulgaria*, Lanham, MD, ABD Rowman & Littlefield, 2015.

Eminov, Ali; Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria, *JEMIE 6 (2007) 2* © 2007 by European Centre for Minority Issues, s. 1-24.

Eminov, Ali; *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997.

Halaçoğlu, Yusuf; "Kuruluşundan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu" V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Atatürk A.Ş., Dil ve Kültür Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 505-513

Hoddinott, Ralph Field; *The Thracians*, Thames & Hudson, Londra, 1981.

Ghodsee, Kristen; *Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2009.

Gözenç, Selami; *Avrupa Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.

İnciciyan, Andreasyan, Hrand; "Osmanlı Rumeli'sinin ve Tarihi ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 1975-1976 Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 101-152.

İpek, Nedim; *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Göçler*, Timaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010.

Lütem, Ömer E.; *1983-1989. Türk-Bulgar İlişkileri*, Cilt. I, Ankara, 2000.

Mladenov, Chavdar; Dimitrov, Emil; "Depopulatsiyata - Osnoven Geografski Problem na Demografskata Kriza v Balgariya", *Evropeyskoto Bideşte na Balgariya i Razvitiето na Naseleniето, Sofiya: Tsentar za İzsledvane na Naseleniето pri Bilgarskata Akademiya na Naukite*, 2005, s. 117-123.

Mladenov, Chavdar; *Population Distribution in Bulgaria.*, In: *Regional Challenges of the Transition in Bulgaria and Hungary*, Pécs: Centre for Regional Studies, 2002, s. 20-26.

Bar-Zohar, Michael; Beyond Hitler's Grasp: Heroic Rescue of Bulgaria's Jews, Adams Media Corporation, 1998.

Panayotov, Panayot; *İstoria Na Bulgari*, Veliko Tırnovo, 1998.

Penin, Rumen; Traykov Toni; Sultanova, Mariana; *Uçebnik po Geografiya i İkonomika za 9. Klas*, İzdatelstvo Bulvest, Sofiya, 2000.

Penin, Rumen; Traykov, Toni; Mariana Sultanova; *Geografiya na Balgariya*, Sofia, 2002.

Slatinski, Nikolay; "Natsionalnata Sigurnost i Demografskite Problemi na Balgariya", *Spisanie Mejdunarodni Otnosheniya*, Godina XXXV, Knijka 1, 2006, Sofia.

Şimşir, Bilal; "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler*, (7 Haziran 1985), TTK, Ankara, 1992.

Uzelli, Gönül; "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", *Sesler*, Yıl XXXII Mayıs-Haziran Üsküp-Makedonya, 1997, s. 316-317.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Cilt.I, TTK, Ankara, 1998.

Ümertekin, Erol T.; Özgüç, Nazmiye; *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2014.

Yalçın, Emruhan; "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Ankara, 2009, s. 555-576.

(<http://www.nsi.bg/>)

| KİTABIYAT |

Rossitsa Gradeva, *War and Peace in Rumeli – 15th to Beginning of 19th Century*, The Isis Press, Istanbul, 2008, 332 s.

Sümeyye ÖZCAN*

Rossitsa Gradeva'nın kaleme almış olduğu *War and Peace in Rumeli* isimli eser, on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti hakimiyetindeki Balkan bölgesini çeşitli açılardan ele alan ve yazarın farklı yayınlarda yer alan makalelerinin bir araya getirilmesinden müteşekkildir. Rumeli'ndeki Osmanlı hakimiyetini üç farklı bölümde inceleyen yazar "The Danube Frontier" başlıklı birinci bölümde Osmanlı Devleti'nde isyanlar ve kopuşlar açısından, öncelikli olarak Vidin bölgesini incelemektedir. Bu bağlamda yazar kitabın birinci bölümünde ayrıntılı iki makalesiyle "proto-devlet" olmaya kadar ilerleyen isyancıardan Vidinli Paşa Osman Pazvantoğlu karakterine yoğunlaşmaktadır. İlk makale Shaw'ın "Between old and new: The Ottoman Empire under the Sultan Selim III (1789-1807)" kitabına referansla "Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New" başlığını taşımaktadır. Makalenin amacının Vidin Paşası Pazvantoğlu'nun biyografisini çalışmak olmadığını belirten Gradeva böyle bir çalışma için daha fazla Osmanlı kaynakları üzerinde çalışılması gerektiğini ifade ediyor olsa da, mevcut eseriyle Osman Pazvantoğlu hakkında yapılan kapsamlı çalışmalardan birini bizlere sunmaktadır.

Yazar, Pazvantoğlu'nun davranışları ve yerel siyaseti üzerine farklı diplomatik ve Osmanlı kaynakları üzerinden analiz yürütmekte ve bu analizin Osmanlı Devleti'nde on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkan adem-i merkeziyetçiliğin anlaşılması hususunda daha net bir fotoğrafın ortaya çıkmasına katkı sağladığını öne sürmektedir. Bununla birlikte yazar dönemin Osmanlı toplumundaki işleyişi ve Sultan III. Selim'in reformlarına karşı ortaya konan şiddetli muhalefetin anlaşılması yönünde katkı sağladığını da ifade etmektedir. Ailesi hakkında farklı rivayetlerle birlikte Pazvantoğlu'nun muhtemelen uzun zamandır Vidin'de bulunan köklü bir aileden olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Ayrıca, "Kırcalı dönemi" olarak adlandırılan isyanların ortaya çıkışı ile Pazvantoğlu'nun bölgede lider olarak yükselmesinin birbiriyle bağlantısız olmadığına dikkat çeken Gradeva, Pazvantoğlu karakterini hazırlayan siyasi ve sosyal ortamı ve bununla birlikte Osman Pazvantoğlu'nun bu ortamda hangi bağlantıları kullanarak nasıl bir ilerleme sağladığı konusunu farklı kaynaklardan okumalar yaparak irdelemektedir.

Yazarın dikkat çektiği, Osmanlı yönetiminin Pazvantoğlu'na karşı tutumu ve Pazvantoğlu'nun Hristiyan din adamlarıyla münasebeti gibi diğer hususlarla birlikte Pazvantoğlu'nun Yunan milliyetçiliği öncüsü olarak kabul edilen Rhigas Velesinlis ile ilişkisi "Secession and Revolution in Ottoman Empire: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velesinlis" başlığı ile ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Pazvantoğlu ve Rhigas tanışıklığı Rhigas'ın Pazvantoğlu'nun hayatını kurtarması ya da Vidin Paşası'nın misyoner locası kurucusu olup Rhigas'ın loca üyesi olması gibi farklı rivayetlere dayanmaktadır. Fransız

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi.

ihtilalinden sonra Rhigas'ın, tüm Balkan uluslarını kapsayan başkaldırı risaleleri, ihtilal planları vb. yayınlarının yanı sıra muhtemelen 1796-97 yılında kaleme almış olduğu savaş şarkısı *Thourios*'da Pazvantoğlu'na yazılan mısraların bulunması iki karakter arasında yakın ilişki bulunması ihtimalini gündeme getirmektedir. Gradeva, bütün bu büyük devletlerle, gayrimüslim unsurlarla olan bağlantıların ve yönetime karşı ayaklanmaların yanında Pazvantoğlu'nun siyasi hedefinin Fransız modelinde olduğu gibi ne bağımsız veya liberal bir devlet kurma ne de Rusya yahut Avusturya'nın himayesini istemek şeklinde olmadığı, aksine Osmanlı Devleti'ni önceki ihtişamlı haline geri döndürmek ve yeniçeri teşkilatını ise klasik çağıdaki gücüne tekrar kavuşturmak niyetinde olduğu kanaatini dile getirmektedir.

“Shipping along the Lower Course of the Danube (end of the 17th century)” başlıklı, ilk bölümün son makalesinde, Tuna Nehri'nin kullanımı hakkında kısa bir tarihi değerlendirmede bulunan Rossitsa Gradeva sonrasında on beşinci yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'nın Tuna Nehri'ndeki tasarrufunu, nakliyat, ulaşım ve savaştaki kullanımını incelemektedir. Yazar, kara devleti olarak teşekkül eden Osmanlı Devleti'nin on beşinci yüzyıldan itibaren denizcilik alanındaki ihtiyacın anlaşılması ve bu alandaki zayıflığın giderilmesine ilişkin çabalarla on yedinci yüzyılın sonlarına doğru Tuna Nehri'nde Osmanlı gemiciliğinin oldukça geliştiğine dikkat çekmektedir. Gradeva devletin sahipliğindeki gemileri kullanım alanlarına göre üç grupta incelemektedir. Birinci grup seyfiyeye ait olanlardan, ikincisi çeşitli erzak ve mühimmat taşıyan nakliyat grubundan, üçüncüsü ise *menzil* sistemi ile çalışan botlardan oluşmaktaydı. Bununla beraber şahıslara ait olan gemiler de taşımacılık maksadı ile resmi görevliler tarafından kiralanmaktaydı. Yazar, gemilerin türleri ve sayıları, gemi mülkiyeti meselesi, Osmanlı Devleti tarafından kullanıma sokulan gemicilik terimleri ve gemi mürettebatı, bölgedeki yerel halkın gemicilik faaliyetlerine katılımı ve uluslararası rotalarda Tuna Nehri'nin rolü konularını; uluslararası diplomatların raporları, Evliya Çelebi ve yabancı gezginlerin eserleri, kadı sicilleri ve kanunnameler gibi türlü kaynaklarla paralel okumalar yaparak incelemektedir.

Kitabın ikinci bölümü “Ottoman Justice and Administration” başlığıyla Osmanlı Devleti'ndeki adalet anlayışı, hukuk sistemleri ve gayri-müslimlerin devletle olan ilişkilerini yine üç makale ile ele almaktadır. “Kadı” devlet otoritesinin türlü sebeplerle yerel toplumla sık sık yüz yüze gelen en önemli temsilcisiydi. Rossitsa Gradeva Rumeli'nin yönetim merkezi olan Sofya'nın on yedinci yüzyıl kadı sicillerini takip ederek bu hassas memuriyetin görev biçimlerini, hukuki işleyiş prosedürlerini, ulema sınıfı ile ilişkilerini ve kadılığın toplum ve yönetimdeki yerini temel sayılabilecek bir yaklaşımla “On the Judicial Functions of Kadı Courts: Glimpses from Sofia in the Seventeenth Century” ve “On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire: the Case of Sofia from the

Seventeenth to the Beginning of the Eighteenth Century” başlıklı makale ile ele almaktadır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kadılık sisteminde oluşan hiyerarşik yapılanmaların üzerinde duran Gradeva eyaletlerin merkez şehirlerindeki kadınların zaman içinde şerî mahkemeler üzerinde denetleyici duruma geçtiklerine ve yerel kadınların kararlarını temyiz edebilen bir konuma ulaştıklarına dikkat çekmektedir. “On Zimmis and Their Church Buildings : Four Cases from Rumeli” başlıklı bölümün son makalesinde ise Gradeva İslam ve Osmanlı geleneğinde “zımmı”lığın tarihsel sürecini, Rumeli’deki cereyanını ve dönüşümlerini ele almaktadır. Osmanlı’nın Rumeli’deki zimmi halkını Rusçuk, Tatar Pazarcık, Çer(ve)na Voda ve Çalı(k) Kavak olmak üzere dört farklı yerleşim bölgesi üzerinden inceleyen yazar hususi olarak yerleşim yerlerindeki ibadet merkezlerini ve Osmanlı yönetiminin bu merkezleri restore etme konusundaki tutumunu ele almaktadır.

Kitabın son bölümünde ise “Everyday Life” başlığıyla, savaşta ve barışta Rumeli eyaletlerindeki elit, sıradan halk, köylüler gibi türlü zümrelerden insanların günlük hayatına dair kısa bir bakış sunan dört makale yer almaktadır. İlk olarak Sofya’daki “zengin” olarak tanımlanabilecek erkek, kadın, Müslüman ve Hristiyan nüfusun mülkiyetlerini, gelirlerini, yaşam tarzlarını ve sosyal statülerini “Towards the Portrait of ‘the rich’ in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670’s” başlıklı makalesinde incelemektedir. “On ‘Frenk’ Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: the Case of Sofia, mid-17th – mid-18th Centuries” başlıklı makalede ise günlük hayatın önemli bir parçası olan tüketim olgusu üzerinden Sofya’daki “Frenği” olarak zikredilen Avrupa’dan ithal edilmiş eşya ve para kullanımını ele almaktadır. Öncelikli olarak “Frenk” ve “Frenği” kelimesinin Osmanlı toplumunda tekabül ettiği anlamı irdeleyen Rossitsa Gradeva, coğrafik ve kültürel olarak Avrupalı, ancak dominant dini İslam olan Osmanlı Devleti hakimiyetindeki genelde Balkan toplumlara, özelde Sofyalılar için Osmanlı dışı Avrupa ürünlerinin her zaman çok çekici olduğunu ileri sürmektedir. Bu ithal ürün tüketiminin modernleşme ve Avrupalılaştırmadan ayrı olarak düşünülmeeyeceğini vurgulayan yazar Osmanlı devlet adamından kırsal nüfusa kadar herkesin bu süreç dahil olduğu fikrinde olduğunu beyan etmektedir. Günlük yaşama dair diğer bir konu olarak “Villagers in International Trade: The Case of Chervena Voda, Seventeenth to the Beginning of Eighteenth Century” başlıklı makale ile Chervena Voda bölgesi üzerinden köylülerin ticaretine değinmektedir. Öncelikli olarak köylülerin boyutları ve etnik oluşumlarını analiz eden Gradeva, köy yaşamını ve köylülerin uluslararası, bölgesel ve yerel ticari faaliyetlerini incelemektedir. Son olarak “Ottoman and Bulgarian Sources on Earthquakes in Central Balkan Lands (17th-18th centuries)” başlığıyla, Balkan bölgesindeki depremler hakkındaki kaynakların değerlendirmesinde bulunmaktadır. Orta çağ Bulgar tarih yazımının çok gelişmemesi ile birlikte bu alanda domestik kaynak açığının oluştuğuna dikkat çeken yazar, ancak

priskas, kadı sicilleri, arz/arzuhal ve fermanlarda ve bunların dipnotlarında depremlerle ilgili bilgilere rastlandığını ifade etmektedir.

Genel olarak Rossitsa Gradeva'nın eserinde söz konusu olan herhangi bir meselenin öncesi ve sonrası hakkında kısa da olsa malumat vermesi kitabın olumlu özelliklerinden biridir. Böylece bağlamın okuyucuda düzgün bir şekilde anlaşılmasına katkı sunulmaktadır. Muhtemelen kitabın farklı yayınlardaki makalelerin bir araya gelmesiyle oluşmasından kaynaklanan bir sebeple anlamda zaman zaman tekrara düşülse de, Osmanlı Balkan coğrafyası hakkında oldukça zengin bir literatür tanıtımı ile alanındaki araştırmacılara büyük bir katkı sağlamaktadır. Bununla beraberinde, Gradeva ele aldığı konuların çeşitliliği itibarı ile de okuyucuya gerçekten hedeflediği gibi savaş ve barışta birlikte Rumeli'nde yaşayan insanların hikayelerine kısa da olsa bir bakış (*glimpse*) atabilme imkanı vermektedir.

Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya prez Pırvata Svetovna Voyna (1914-1918). Sbornik ot Dokumenti (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bulgar-Türk Askeri İşbirliği (1914-1918). Belgeler), Ed. Milen Kumanov, Yayınevi: Ik. Gutenberg, Sofya 2015, 679 s.

Mehmet HACISALİHOĞLU*

Bulgaristan'la ilişkiler söz konusu olduğunda hem Bulgaristan'da, hem de Türkiye'de akillara savaş ve birbirine karşı düşmanlık gelir. Oysa Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan aynı bloğun içinde müttefik olarak yer almışlardır. Fakat bu ittifak 1912-1913 Balkan Savaşlarının gölgesinde kalmış ve her iki tarafta da gereken ilgiyi görmemiştir. Soğuk Savaş döneminde biri Varşova Paktına bağlı, diğeri NATO üyesi iki ülkenin müttefik oldukları bir savaşı hatırlaması ve ön plana çıkarması siyaseten de hoş karşılanabilecek bir durum değildi. 1990'daki rejim değişikliği Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından da yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bulgaristan'da Birinci Dünya Savaşı ve Bulgar-Türk silah arkadaşlığı konusunu gündeme getiren tarihçiler de kendilerini daha serbest ifade etme fırsatı buldular.

Burada tanıtılan eser Veliko Tırnovo'daki Merkezi Askeri Tarih Arşivi'nden derlenmiş toplam 260 belgeyi, bu belgelerde geçen şahıs ve yer isimlerini içeren bir indeks içermektedir. Derlemeye ayrıca Bulgar ve Osmanlı askerlerinden karşılıklı olarak madalya ve nişan verilenlerin listesi ek olarak dahil edilmiştir. Derlemenin editörlüğünü Bulgaristan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü öğretim üyesi Milen Kumanov yapmıştır. Bu belge derlemesi ilk olarak 2004 yılında Kemal Eyüp ve Milen Kumanov tarafından yayınlanmış ve Bulgar kamuoyunda tartışılmıştı. Editörler aynı konuda Türk arşivlerinden de bir belge derlemesi hazırlanmasını ve bu şekilde savaştaki ilişkilerle ilgili daha bütüncül bir resmin ortaya çıkması arzularını ifade etmişlerdi. Fakat Türk tarafından böyle bir derleme henüz hazırlanmadı. Eserin ilk baskısına Bulgaristan'da taraflı olduğu yönünde eleştiriler yöneltilmişti. Bu eleştiriyi yöneltenlerden biri olan Anatoliy Kinev "Gutenberg" yayınevini sahibi olarak bu ikinci baskıyı yapmayı kabul etti. Esere yazdığı önsözde kendisine Türk Büyükelçiliğinin eseri yeniden basmasını önerdiğini, daha önce basılan 1000 nüshanın tükenmiş olduğunu belirtmektedir. "Gutenberg" in sahibine göre Bulgar-Türk silah arkadaşlığı konusu hakkında yeniden konuşulması gerekmektedir ve konunun önemli olması nedeniyle yeniden baskıyı yapmaya karar vermiştir.

Eserin hazırlanmasına katkı sağlayan dönemin Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi Milletvekili Kemal Eyüp da 2004 baskısına yazdığı önsözde Türkiye ile Bulgaristan arasında ortak bir gelecek olduğunun ve geçmişteki müttefikliğin hatırlanmasının önemli olduğunun altını çizmektedir. Kitabın editörlüğünü yapan Milen Kumanov ise Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini 1878'den 1914'e kadar özetleyen bir giriş kaleme almış

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi.

ve ittifak ilişkisinin tarihsel arka planını ortaya koymuştur (s. 11-18). Belgeler özellikle Dobruca ve Güney Cephesinde Bulgar ordusu ile Osmanlı ordusu arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Editöre göre Türk ordusunun Bulgaristan'a ve Bulgar ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'na katkılarını derlemenin sonundaki iki tarafın birbirlerinin askerlerine verdikleri madalya ve nişanları gösteren liste de teyit etmektedir.

Derlemede yer verilen belgeler kronolojik sıraya konulmuştur. İlk belge 20 Temmuz 1914 tarihini taşıyan Bulgaristan'ın İstanbul askeri ataşesinin Bulgar Genelkurmay Başkanına yazdığı rapordur. Bu raporda, çıkacak dünya savaşında Bulgaristan'ın, "Türkiye"nin (Osmanlı Devleti için Bulgar kaynaklarında sıklıkla Türkiye ismi kullanılmıştır) ve diğer Balkan devletlerinin muhtemel pozisyonları değerlendirilmiştir. Ataşeye göre "Türkiye" ve diğer Balkan devletleri bir şekilde çıkacak dünya savaşına dahil olmak zorunda kalacaklardır. Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girme ihtimali yüksektir. Alman misyonu bunun için subaylar arasında yoğun faaliyet göstermektedir. Böyle bir karar "Jön Türklerin maceracı karakterine" daha uygundur. Eğer savaşı Rusya kazanırsa Türkiye'den İstanbul'u alacaktır ve Türkler bundan çok endişelenmektedir. Eğer savaşı Almanya kazanırsa Türkiye bazı Balkan topraklarını ve Bulgaristan'ın topraklarının bir kısmını alabilir. Ama aynı zamanda Almanya'nın bir kolonisi konumuna düşer. Savaşı kaybetmesi halinde ise "Rusya kesinlikle ondan İstanbul'u, Ermenistan'ı ve belki daha çok şeyi alacaktır" değerlendirmesini yapmaktadır. Aynı şekilde Bulgaristan'ın savaşa gireceği taraf, muhtemel kazanç ve kayıplarını sıralamaktadır. Ona göre Bulgaristan İttifak Devletlerinin safında savaşa girer ve İttifak devletleri savaşı kazanırsa Bulgaristan Sırbistan ve Makedonya'nın büyük kısmını alabilecek, Türkiye'ye ise aynı ittifaka katılması için Batı Trakya'yı bırakmak zorunda kalacaktır. Kaybetmesi durumunda ise Makedonya kesinlikle kaybedilecek, Ruslar Varna ve Burgaz'ı işgal edecek ve Bulgaristan Rusya'ya bağlı yarı bağımsız bir devlet haline gelecektir (s. 19-24). Ataşe raporunda İttifak Devletleri yanında savaşa girecek Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmeleri durumunda Rusya'nın hakimiyeti altına düşecekleri tahminleri malum olduğu üzere Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle gerçekleşmemiştir. Fakat eğer Rusya savaşı dışında kalmayıp savaştan güçlenerek galip bir devlet olarak çıkmış olsaydı, gerek Osmanlı, gerekse Bulgaristan devletleri için nedenli büyük bir tehdit haline gelmiş olacaktı, rapor açıkça göstermektedir.

Rapordaki bu görüşler Gün Kut'un Birinci Dünya Savaşı ile ilgili değerlendirmesini de destekler niteliktedir. Gün Kut da Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti için en büyük tehdidin Rusya olduğunu, bu nedenle Osmanlı Devletinin Rusya'ya karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesinin doğru bir karar olduğunu, hatta Osmanlı donanmasının Yavuz ve Midilli gemileriyle ani bir baskınla Rusya'nın Karadeniz donanmasını etkisiz hale getirmekle doğru

ve oldukça önemli bir hamle yaptığını, bu sayede savaş boyunca Rusya'nın İstanbul'u tehdit edebilecek bir donanma gücüne sahip olamadığını, nihayet Çanakkale savunmasıyla İngiltere ve Fransa'nın Rusya'nın yardımına gitmesinin engellendiğini, Çarlık rejiminin yıkılması ve Bolşevik yönetimin savaştan çekilme kararı aldığı, sonuç olarak Osmanlı Devleti için en büyük tehlike olan Rusya'nın savaş dışı kaldığını, bu anlamda Osmanlı Devletinin savaştan galip ve kendisini Rusya'ya karşı korumayı başararak çıktığını ileri sürmektedir. Ona göre de savaştan galip çıkacak bir Rus Çarlığı Osmanlı Devletinin başkentiyle birlikte birçok bölgesini ele geçirecekti.¹ Gün Kut'un bu öngörüsü ile Bulgar ataşenin değerlendirilmeleri birbiriyle örtüşmektedir.

Bir diğer belge Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 6/19 Ağustos 1914'te yapılan "İttifak ve Dostluk Anlaşması"nı ve maddelerini içermektedir. Sofya'da Osmanlı Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile Bulgaristan Başbakanı Vasil Radoslavov tarafından imzalanan anlaşmanın ilk maddesinde iki ülke karşılıklı barış ve dostluğunu temin etmekte, ikinci maddede ise iki ülkeden birine bir ya da birkaç Balkan devletinin saldırması durumunda diğeri derhal saldırganlara karşı savaş ilan edecek ve müttefikinin yardımına koşacaktır. Üçüncü maddede ise anlaşmaya imza atan ülkeler birbiriyle önceden uzlaşmadan hiçbir Balkan devletine karşı silahlı bir harekete girişmeyecektir (s. 26-27). Savaşın başlamasından bir hafta sonra Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan bu ittifak iki ülkenin menfaatlerinin bu savaşta örtüştüğünü göstermektedir.

30 Ağustos 1914 tarihli başka bir raporda Osmanlı sadrazamının seferberlik ilan etme sebebini üç gerekçeye dayandırdığı, bunlardan ilkinin Rusya'nın Boğazlara saldırmasından korku olduğu, ikinci nedenin Yunanistan'la olan sürtüşme ve üçüncü nedenin ise Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırma niyeti olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Goben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) gemileri meselesi anlatılmaktadır (s. 28-29).

Osmanlı Devletinin 29 Ekim 1914 tarihli savaşa giriş bildirgesi Fransızca ve Bulgarca çevirisi 6 numaralı belge olarak derlemede yer almaktadır. Takip eden belgeler Bulgar askeri ataşesinin Osmanlı ordusunun durumu ve diğer askeri gelişmelerle ilgili raporlarıdır. 9 numaralı belge Bulgar Çarı Ferdinand'ın 1 Ekim 1915'te Bulgaristan'ın savaşa girişini ilan ettiği manifestodur (s. 57-58). Takip eden belgeler farklı yerlerden gönderilen askeri raporlar, gizli telgraflar, Osmanlı ordusunun Dobruca cephesine katılması, Bulgaristan'ın Romanya'ya savaş ilanı, Türk subayların Bulgar müttefiklerine karşı tavırları, müttefik orduların ortak hareketiyle ilgili alınan kararlar, Osmanlı askerlerinin Makedonya cephesine katılımı, askeri iaşe temini, ordu komutanlıklarının

¹ Gün Kut, "The Black Sea Raid of October 29, 1914, as a Foreign Policy Decision: Collusion or Necessity", *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*, eds. H. Yavuz and A. Feroz, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2016, s. 113-132.

ordulara emirnameleri, orduların hareketleriyle ilgili raporlar yer almaktadır.

114 numaralı belge Bulgar askeri ataşesi Azmanov'un Enver Paşa'nın Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya ziyareti planı hakkındaki ayrıntılı raporu (s. 188-196) ve Protogerov'un 1 Ocak 1917 tarihli Enver Paşa'nın seyahati ile ilgili değerlendirmesidir (s. 201-211). Bulgar komutanların emri altındaki Türk askerleri ve Türk komutanların emri altındaki Bulgar askerleriyle ilgili kararlar (s. 244-247), Bulgar ordusunun Makedonya ve Dobruca'da kontrol ettiği bölgelerde Müslümanlara karşı tutumu, Sovyet Rusya'yla barış anlaşması, 1918 Ocak ayında Osmanlı ordusundaki komutanlar ve ordunun durumu, 26 Mart 1918'de Enver Paşa'nın Bulgar askeri ataşesi ile görüşmesi ve Dobruca'ya karşılık Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne toprak bırakmasını talep etmesi, Batı Trakya'nın istenmesi ve bununla ilgili diğer raporlar (s. 320-330), Türk ordusunun Bakü'ye girişi hakkındaki 21 Mayıs 1918 tarihli rapor (s. 334-335), 22 Haziran 1918 tarihli raporda Eski sadrazam ve Berlin Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey'in ve bazı Almanların Enver Paşa'nın Bulgaristan'dan tazminat talebine yönelik eleştirileri (s. 344-348), Osmanlı basınından Bulgarca'ya çevrilmiş ve raporlara eklenmiş haberler, 15 Temmuz 1918 tarihli ve Osmanlı ordusunun 1916-1917 yıllarında Dobruca'daki askeri faaliyetini anlatan rapor (s. 353-370), Tanin gazetesi ve diğer Osmanlı basınında savaşla ilgili haberler ve yorumlar, Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri ile ateşkes yapması, Osmanlı ordusunun Doğu Trakya'da yığınak yapması ve Talat Paşa'nın bu yığınağın Bulgaristan'a karşı olmadığını beyanı, 29 Eylül 1918 tarihli Selanik Anlaşması (Bulgarlar ve İtilaf Devletleri arasındaki ateşkes antlaşması) ve gizli maddeleri, Türk tarafının bu anlaşmaya tepkisi (s. 396-400) gibi konuları içeren belgeler sıralanmıştır.

Derlemedeki 260. ve son belge Bulgar askeri ataşesi Kableşkov tarafından 3 Ocak 1919 tarihinde Bulgar ordusuna gönderilmiş rapordur. Bu rapor Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılmış 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasının Bulgarca çevirisini içermektedir.

Belge derlemesinin devamında belgelerde adı geçen kişiler ve olaylar hakkında biyografik bilgi ve tanımları içeren bir bölüm bulunmaktadır (s. 411-443). Bu bölüm belgelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla taşımaktadır ve derlemeyi tamamlayan yararlı bir bölümdür.

Şahıs ve yer isimleri indeksinden sonra kitabın ek bölümü yer almaktadır. Bu bölümde ilk olarak Bulgar madalyası ve nişanı alan Osmanlı askerleri (toplam 1.138 kişi) ünvanı, ismi, görevi ve aldığı madalya ve nişan cinsi belirtilerek sıralanmıştır (s. 461-515). Bu liseye göre ilk sırada Sultan V. Mehmed gelmektedir ve kendisine 17 Nisan 1917'de Birinci Derece Kahramanlık Madalyası verilmiştir. Onu Başkomutan Vekili Enver Paşa, Mareşal Liman von Sanders Paşa, Mareşal Uzedom Paşa, Amiral Suşon, General Ahmed Cemal

Necib Paşa, General Bronzart Paşa, Esad Mehmed Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Osman Nizami Paşa, Abdul Kerim Paşa ve diğer Osmanlı askerleri takip etmektedir. Listenin sonunda ise Yusuf Efendi bin İsmail, 19 Mayıs 1917'de "hizmet madalyası" almış olarak kaydedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı madalya ve nişanı verilen Bulgar asker ve komutanların listesi toplam 1.913 ismi içermektedir (s. 516-595). Bu listede de ilk sırada Bulgar çarı ve Başkomutan Ferdinand yer almaktadır. Kendisine 1896'da "İmtiyaz" Madalyası verildiği belirtilmektedir. Ardından Veliht Boris'e Birinci Derece Mecidiye ve İmtiyaz Madalyası verildiği belirtilmektedir. Bundan sonra değişik rütbelerdeki komutanlar ve askerler ve aldıkları madalya ve nişanlar sıralanmaktadır. Listenin sonunda haritacı asker Dimitır Çerkezov yer almakta ve 12 Aralık 1916 tarihinde "Askeri Hizmet Madalyası" aldığı belirtilmektedir.

Derlemeye birkaç belge fotoğrafı da eklenerek belgelerin görsel durumu hakkında bir fikir verilerek istenmiştir. Derlemenin sonunda Türkçe, İngilizce ve Bulgarca olarak 260 belgenin künyesi sıralanmıştır (607-679). Bu şekilde belgelerin içeriği hakkında Bulgarca bilmeyenler için de fikir edinme fırsatı sunulmuş olmaktadır.

Bu belge derlemesi ilk yayınlandığında Bulgaristan kamuoyunda "tek taraflı" olduğu yönünde eleştiriler almıştı. Bundan kasıt Bulgar-Türk ilişkilerini iyi gösterme amacı taşıyan belgelerden oluşan bir yayın olduğu olsa gerektir. Fakat seçilen belgelere bakıldığında kesinlikle tek taraflı olarak Bulgar-Türk müttefikleri arasındaki ilişkileri yalnızca iyi gösteren belgelere yer verildiğini söylemek zordur. Bilakis iki ordu arasındaki sorunlar ve tartışmalar, siyasi tartışmalar ve sürtüşmeler, rekabet, yanlış anlamalar, birbirine karşı şüphe ve güvensizlik gibi birçok konuyu içeren belgeler derlemenin tamamında önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

Elbette ki her belge derlemesi taraflıdır, çünkü seçilmiş belgeleri içermektedir. Bu seçilmiş belgeler ise derleyeninin sübjektif değerlendirmesine göre belirlenmiştir. Burada incelenen eserin derleyicisinin mümkün olduğunca farklı belgelere yer vererek gerçekçi bir imaj çizmeye çalıştığı söylenebilir. Genel değerlendirmede bu eserin Birinci Dünya Savaşı tarihi çalışan her tarihçi için önemli bir kaynak oluşturduğunu, ayrıca Türk-Bulgar ilişkilerinin tarihini anlama ve yorumlamada bir anahtar vazifesi görebileceğini söyleyebiliriz.

**Neval Konuk, Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları /
The Rumelia Journey of Sultan Mahmud II and Memory Stones, Stratejik
Araştırmalar Merkezi (SAM) Kültür Yayını, Ankara 2016, 160 s.**

Bünyamin ÇANAĞCI*

Kitap, 2000 yılından beri Balkanlarda unutulmanın eşiğine gelmiş Osmanlı eserlerinin ortaya çıkarılması, hatırlatılması, bilim dünyasına kazandırılması ve restorasyonlarının yapılmasında büyük emeği olan, sanat tarihçisi Neval Konuk tarafından, Başbakanlık Tanıtma Fonu destekleriyle, 2016 yılında Ankara'da basılmıştır.

Kitap, sert kapağı, kaliteli baskısı ve kağıt kullanımıyla içeriğindeki özeni fiziksel olarak da yansıtmaktadır. İçerisinde oldukça zengin görsellere, haritalara, fotoğraflara yer verilmesinin yanında; görsel malzemenin kullanılmadığı, sade, mütevazı bir kapak tasarımı tercih edilmiştir. Eser, kapağında hem İngilizce hem Türkçe başlık bulundurmasının yanı sıra içerisinde de yukarıdan aşağıya iki bölüme ayrılmış sayfalarında sol taraf Türkçe, sağ taraf da birebir İngilizce çevirisiyle birlikte verilmiştir. İngilizce çeviri Hanife Uslu tarafından yapılmıştır.

Dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından kaleme alınan takdim kısmında ise Çavuşoğlu, kitabın bir yandan ilginç bir konu olan Osmanlı nişan taşları hakkında bilgi dağarcığımızı genişlettiğini, bir yandan da II. Mahmud'un kapsayıcı, hiçbir tebaasını dışlamayan insancıl yönetim anlayışı ve kamuoyunu yanına çekmeyi önemseyen siyaset tarzı hakkında kitapta yer alan bilgilerin bu çalışmaya farklı bir özellik kattığını belirtmektedir. Diğer paragraflarda da yazara ve kitaba övgüler yağdırmakta, bu tür projelerin bakanlıkça destekleneceğinin sinyallerini vermektedir.

Kitap, önsözün ardından on üç başlık, sonuç, ek, bibliyografya ve dizin kısmından meydana gelmektedir.

Önsöz kısmında, II. Mahmud'un bu seyahatinin, Abdülkadir Özcan'ın "II. Mahmud'un Yurtiçi Gezileri" adlı tebliğinde ele aldığı ancak seyahat anısına dikilen nişan taşlarından ve açılışı yapılan Varna'daki çeşmeden bahsedilmediğini söylemekte; bu sebeple bu konunun Osmanlı tarihi ve sanatında ilk kez ele alındığına dikkat çekmektedir.

Eserin birinci başlığında Sultan II. Mahmud'un kısa biyografisine yer verilmiştir. Yönetim anlayışından bahsedilmiştir. Padişahın darbeler ve karşı darbelerle başlayan yoğun saltanat yılları, uğraştığı temel konulardan söz edilerek dönemin genel bir tablosu çizilmiştir.

İkinci başlık yapılan ıslahatlara ayrılmıştır. Seleflerinin ıslahat teşebbüsleri sonucu akıbetlerinden ders alan II. Mahmud'un ağırlığını ortaya koyduğu, öncelikle uzun bir döneme yayıp zekasını kullanarak Yeniçeri Ocağını usta bir oyunla nasıl kaldırdığından bahsedilmektedir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının reformların önünü açtığı belirtil-

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi.

rek, bunun sonucu olarak yapılan köklü reformlar ele alınmaktadır. Bunları yaparken de II. Mahmud'un kamuoyunu önemseyen bir siyaset takip ettiğinden, onun basından istifade eden ilk padişah olduğundan söz edilmektedir.

Yenileşme hareketleri olarak fes, orduda batı usulü olarak trompet, daha kullanışlı olan İngiliz eğerleri, eğri Türk kılıcı yerine düz Avrupalı kılıcı getirmesinden; hariciye, dahiliye maliye, evkaf nezaretleri ve nazırlıkları gibi yeni yeni isimleriyle mülki idareyi çağdaş bir işleve büründürmesine, üyeleri mülki ve askeri rical ve ulemanın önde gelenlerinden oluşan çeşitli meclisler, matbuat, takvimhane, postahane gibi nazırlıkların oluşturulmasından; Babıali'de tercüme odası açtırmasına, yurtdışına ilk defa öğrenci gönderilmesine, kullanılmaz duruma gelmiş yurtdışı elçiliklerine yeniden işlerlik kazandırılmasına kısa kısa değinilmiştir.

Halkın hoşnutsuzluğunun giderilmeye çalışıldığı, gayrimüslimlerin devlete ısındırılması üzerinde hassasiyetle durulduğu, bunun için binlerce kilisenin tamir edildiği, Katolik Ermenilerin müstakil bir cemaat olarak tanındığı; tüm bunların sonucu olarak da II. Mahmud'un sevildiği, resmi cenaze törenin de Müslüman, gayrimüslim geniş halk kitlesinin katıldığı bir merasime dönüştüğünden bahsedilmektedir.

Üçüncü başlıkta Türk kültüründe taşlar ve Osmanlıda Nişan Taşları konusuna girilmiş, taşlar işlevleri ve barındırdıkları semboller vasıtasıyla çeşitli gruplara ayrılıp açıklanmıştır. Burada okuyucunun sonraki başlıklarda ele alınacak olan taşlar hakkında genel bir bilgi edinmesi amaçlanmıştır. Bunlar da ayrıntılı görsellerle desteklenerek pekiştirilmiştir. Bu dikilen taş gruplarının Osmanlı'daki çeşitli hikayelerine değinilerek anlatım zenginleştirilmiştir.

Dördüncü başlıkta, 1833'te Rusların Beykoz'a kaya anıtı (Moskof Taşı) dikmesi konusu üzerinde durulmuş, bunun hikayesi anlatılmış, taşın dikiliş amacından, simgelediği anlamlardan bahsedilmiş; kimi Osmanlı çevreleri tarafından utanç abidesi olarak görüldüğü bilgisi verilmiştir. II. Mahmud'un 1837'deki Rumeli gezisinde de diktirdiği nişan taşlarının, bölgeye hakimiyet kurmaya çalışan Rusya'ya karşı bir mesaj, belki de Moskof Taşı'nın rövanş olduğu tahmini yapılmıştır.

Beşinci başlık Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin biyografisine ayrılmıştır. Yesarizade, II. Mahmud'un Rumeli gezisi esnasında onun yanında bulunan ve dikilen taşların hattını yapan kişidir. Bu kısımda ta'lik, özellikle de celi ta'likle eserleri bulunan Yesarizade'nin Okmeydanı'nda Sultan II. Mahmud ile anılarından da bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölüme Yesarizade'nin sanatından hayli örnek görsel de konulmuştur.

Altıncı başlık seyahatin amacı ve güzergahı hususuna ayrılmıştır. 39 gün sürecek bu seyahatin güzergahları sayılmış ve buralara padişahın seyahate geleceğini haber veren özel kağıtlarla herkese duyurulduğu, seyahat için ya-

pılan hazırlıklar, seyahate katılan ve bu seyahat hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmamızı sağlayacak günlük ve anı tutan kişilerden söz edilmektedir.

Yedinci başlık padişahın ilk uğrak yeri olan Varna'dır. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Varna Ruslar tarafından tahrip edilmiş, birçok İslam eseri yıkılmıştı. Bunun üzerine II. Mahmut şehrin yeniden imarını emretmişti. 1837'de, burada ilk güzergahında birkaç gün konaklamıştır. Burada şehrin en büyük çeşmesinin açılışını yaptığından, bu taşın sonraki yıllarda akıbetinden bahsedilmiş, çeşme kitabesinin transkripsiyonu verilmiştir. Ayrıca bölgedeki yapıların o zamanki ve günümüzdeki hallerini görüp karşılaştırma imkanı bulmamızı sağlayacak fotoğraflar konulmuştur.

Padişah burada kendine yapılan konakta konakladığı, emriyle yapılan kışla, hastane, demirhane gibi binaları incelediği, gerektiğinde düzenlemeler yapılmasına ilişkin emirler verdiği, hoşuna giden muvaffakiyetleri ödüllendirdiği, yardıma muhtaçlara yardım ettiği gibi ayrıntılara da yer verilmiştir.

Sekizinci başlık padişahın Varna'dan sonra gittiği Şumnu'ya ayrılmıştır. Yine benzer şekilde şehrin o zamanına ve günümüze ait benzer açılardan çekilen fotoğraflarına yer verilmiştir. Geziye eşlik eden Moltke'nin Şumnu izlenimlerini anlattığı ifadelerine de yer verilmektedir. Burada anlatılanlarla o dönemi Şumnu, Müslüman ve gayrimüslim sakinleriyle, sosyal ortamıyla gözler önüne serilmekte, padişahın ilgisi ve duyarlılığı gösterilmektedir. Şumnu'da padişahın ziyareti anısına Nişantaşı dikildiği, günümüzde bulunduğu yeri, boyutları ve durumu hakkında bilgi verilmiş; taşın kitabesinin transkripsiyonu da eklenmiştir.

Dokuzuncu başlık, padişahın sonraki uğrak yeri olan Rahman Işıkları Köyü izlenimlerine ayrılmıştır. Bu köyün, camisinin, mezarlığının fotoğrafları yer almakta, yine padişahın ziyareti anısına dikilen taşın kitabesinin transkripsiyonuna yer verilmektedir.

Onuncu başlık, bir sonraki ve en kuzeydeki güzergah olan Silistre'ye ayrılmıştır. Padişahın burada yeni yapılan kaleyi gezdiği, padişahın kendisini görmek için gelen Eflak Boğdan voyvodalarını kabul ettiği, bunlarla karşılıklı hediyeler verilip alındığından bahsedilmektedir. Burada seyahat anısına dikilen, bugün bir evin bahçesinde olan taş ve yine kitabesinin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

On birinci başlık, padişahın Silistre'de Cuma namazını kıldıktan sonra top atışları eşliğinde bir Avusturya tüccar gemisiyle Tuna üzerinden hareket edip, gecelediği Tutrakan Menziline ayrılmıştır. Burada padişahın Tuna'ya hakim bir noktaya diktirdiği taşın ebatlarına, yine kitabesinin transkripsiyonuna, her yerde olduğu gibi bolca fotoğrafa yer verilmiştir.

On ikinci başlık, bir sonraki güzergah olan Rusçuk'tur. Burada da padişahın halkın yoğun ilgisiyle karşılandığı, hemen gezilere başlanıp, padişahın

top ve öteki mühimmat ambarlarını incelemeye koyulduğu daha sonra tersaneye gidip kontroller yaptığı, küçük gemiler inşası için emirler verildiği, hububat ambarında incelemeler yapıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Dikilen nişan taşının bugünkü Rusçuk şehir parkında yer aldığı, nişan taşının üzerinde zamana bağlı yıpranmalar olduğundan tam okunamadığı belirtilmekte ve okunabildiği kadarının transkripsiyonu verilmektedir.

On üçüncü ve son bölümde ise padişahın dönüş güzergahı olan, sırasıyla Tırnova, Kızanlık, Eski Zağra ve Mustafa Paşa'dan Edirne'ye seyahati kısa kısa anlatılmakta, benzer teşrifatlara, incelemelere yer verilmektedir. Yine birçok görselle zenginleştirilmiştir. Moltke'nin Kızanlık gözlemleri, betimlemeleri, oradaki yaşama hayranlığı, anılarından alıntılanarak bu bölümde paylaşılmıştır.

İstanbul'a dönüşte halkın padişahı coşkuyla karşıladığı, at meydanında toplar ateşlendiği, yalıların köşklerin kandillerle donatıldığı şenliklerin yapıldığı gibi bilgiler yer almıştır.

Sonuç bölümünde ise Sultan II. Mahmud'un gezisi boyunca yaptığı faaliyetleri hatırlatıldıktan sonra gezi haberlerini ilk defa neşre başlattığı Takvim-i Vekayi gazetesinde verdirdiğinden, Sultan II. Mahmud'un yurtiçi gezilerinin Türk İnkılap Tarihi bakımından önemli bir sosyal faaliyet ve başlangıç olduğundan bahsedilmiştir. Ele alınan nişan taşlarının Osmanlı tarihi ve Osmanlı sanatında dikilme amaçları açısından tespit edilen ilk örnekler olduğu, bu açıdan günümüzde Bulgaristan sınırları içinde bulunan bu taşlarının tarihi öneme sahip olduğundan söz edilmiştir. Günümüzde Bulgaristan Cumhuriyeti sınırları içinde, beş asırlık Osmanlı izlerinin bulunduğu, Varna'daki çeşmenin restore edilmeyi beklemekte olduğu, nişan taşlarının ise bu çalışmayla beraber korunma altına alınması için kayda alınmış olduğundan bahsedilmektedir.

Ek kısmında ise "Sultan II. Mahmud' un gemiyle Varna'ya ve oradan kara ve deniz yoluyla Rusçuk'a kadar giderek karadan Edirne'ye avdetine ve uğradığı yerlerdeki tetkikat ve icraatine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivinden alınmış hat" bulunmaktadır. Daha sonra ise arşiv belgelerinin, gazetelerin, yerli ve yabancı birçok araştırma eserinin bulunduğu bibliyografya kısmı gelmekte, en son sayfada dizin yer almaktadır.

Sonuç olarak İngilizce ve Türkçe'den birkaç kez okuduğum eser öncelikle çok akıcı ve kesinlikle okuyucuyu sıkırmıyor. Bilgiler özenle kaynaklardan süzölmüş ve olay örgüsü içinde kronolojik olarak sıralanmıştır. Bol bol yer verilen eski ve yeni fotoğraflar, anlatıyla beraber adeta okuyucuyu gezinin yapıldığı döneme götürmektedir. Gezi rotasını gösteren haritalar başlıkta bulunan ilk merkez Varna'dan itibaren her merkezden önce verilmiş, okuyucu önceki sayfalara dönme zahmetine bile sokulmamıştır. Kitabı ayrıca Bulgaristan'da sahip çıkılmamış, yok olmaya yüz tutmuş Osmanlı eserlerinin hatırlatılması, duyarlılık oluşturması açısından da ayrıca önemli buluyorum. Kitabın hem İn-

gilizce hem Türkçe olması, bu farkındalığı, hatırlatmayı, Türkçe bilmeyen okuyuculara ve araştırmacılara da ulaştırması bakımından dikkate değerdir.

Son olarak kitabın akademik olsun olmasın tarihe ilgisi olan her düzeyden okuyucunun rahatlıkla sıkılmadan bir çırpıda okuyabileceği, okumaktan keyif alacağı bir eser olduğunu düşünüyorum, tavsiye ediyorum. Bunun gibi, görsel kaynak bakımından zengin, bilgi olarak damıtılmış, her düzeyden okuyucuya seslenen, tarihe ilgi uyandıran, tarihin ezber, sıkıcı imajını ortadan kaldıracak, merak uyandıracak, ilgi arttıracak; aynı zamanda da tarihi eserlere farkındalık yaratacak, dünyanın neresinde olursa olsun yok olmaya yüz tutmuş tarihi eserlerin sesini duyuracak bu tür çalışmaların çoğalmasını temenni ediyorum.

Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1876-2008)*, İmge Yayınları, Ankara 2016, 442 s.

Fatih FIRAT

Hüseyin Avni Bıçaklı'nın kaleme aldığı Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008) adlı eseri tarih boyunca bu iki devleti oluşturmuş olan insanların, Balkan Coğrafyasındaki tarihi vetiresini kaleme almaktadır. Hüseyin Avni Bıçaklı'nın dedesinin dedesi Ahmed Yakup Ağa Osmanlı devrinde Manastır Vilayeti Üsküp Sancağı'nda Kolağası ve 93 harbinde de kaymakam olarak vazifeliydi. Harbin sonucunda Konya Vilayetine göç etmek zorunda kalmışlardı. Hem bu cihetten Balkanlarla bir manevi alakası olması hem de Dışişleri Bakanlığında vazifeli olduğu süre boyunca her daim Bulgaristan'a dair araştırmalarına ve okumalarına devam etmesinden dolayı bu eseri kaleme almış olduğunu belirtmektedir.

Kaleme aldığı bu eserde bugünkü iki devletin tarihi kodlarını sebep-sonuç bağlamında izah etmesi, eseri Türkiye-Bulgaristan İlişkileri açısından mümtaz kılmaktadır. Tarih boyunca Balkan coğrafyasında bu iki milletin hem iç içe oldukları devirler, hem de ayrı birer devlet oldukları zaman dilimlerini, siyasî, iktisâdî, içtimâî ve hukukî olarak hülasa bir şekilde izah etmektedir. Bu iki milletin hem iç içe yaşadıkları tarihi seyri hem de iki komşu devlet olarak Hüseyin Avni Bıçaklı şöyle izah etmektedir; "*Türkiye ve Bulgaristan komşu iki devlettir. Komşular seçilmez; tarih ve coğrafya onları belirler. Türkiye ile Bulgaristan açısından bu belirlemeyi tarih, on beş yüzyıl önce yapmıştı. İki millet arasında tarihî mazi içerisinde çok sayıda savaşlar, anlaşmazlıkları olmuştu. Günümüz modern devlet anlayışının iki temsilcisi Türkiye ve Bulgaristan, bu silahlı çatışmaların ve anlaşmazlıkların içinden kopup gelmişlerdi. Tarih iki ulusun ecdadları için öngördüğü kaderi değiştirmemişti. Türkiye ve Bulgaristan bugün de yan yanadır.*"

Her iki devletin ve milletin günümüze kadar gelen zaman dilimindeki aşamaları ve bu aşamalarının hem beynelmilel hem bölgeye mahsus hem de ikili ilişkilerdeki tesiri ile jeostratejik ve jeopolitik analizleri hülasa bir şekilde kitapta bulunmaktadır. Yakın devirlerdeki iki devletin ilişkilerinde ortaya çıkan buhranlar, savaşlar ve ittifaklar detaylı bir şekilde anlatılmakta ve kitap yakın tarih meraklıları için cazip bilgiler ihtiva etmektedir.

Hüseyin Avni Bıçaklı'nın ortaya koyduğu bu eser, Türkiye ve Bulgaristan'da telif edilen literatür eserlerden yararlanmıştı. Bunların dışında kalan yabancı literatürden de faydalanmasıyla birlikte, TBMM arşivi, dergi, ansiklopedi ve makalelerden de istifade etmiştir. Eserini ortaya çıkarmak için kapsamlı bir kaynaktan yararlandığını görmekteyiz.

Eser 442 sayfadan müteşekkildir. Kitap'ın fihristi ise şöyledir; önsöz, giriş ve genel olarak sekiz bölümden oluşmakla beraber bu iki devleti alakadar eden belgeler ve tarih boyunca değişen siyasi haritaları da mevcuttur.

Eser'in birinci bölümünde üç şey ön plana çıkarılmaktadır. Birincisi Balkan coğrafyasında bugünkü iki milletin tarihten bu zamana kadar sorun haline gelen jeopoli-

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi.

tik tesirler, İkincisi zamanla gündeme gelen Bulgarların “Türk olup olmadığı” mevzusunu kitabın bu bölümünde işleyen Hüseyin Avni Bıçaklı, konu hakkındaki mevcut ve güncel kaynaklardan yararlanarak bu meseleyi açıklığa kavuşturur ve son olarak da bu iki milletin ilk etkileşimlerinden bahseder. Bu etkileşim gerçekleşmeden Balkan coğrafyasında ortaya çıkmış olan iki Bulgar siyasi idaresinin (Orta Volga Bulgarları ve Tuna Bulgarları), Osmanlı'nın Balkan Coğrafyasına geldiğinde ilerlemesine bir fayda sağlamış olup olmadığı da okuyucular için şâyân-ı dikkattir.

İkinci bölümde ise yazar Bulgaristan'ın devlet olarak ortaya çıkış sürecini ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın ilişkilerinin nasıl başladığını ele almaktadır. Sultan 2. Abdülhamid, Manastırdaki olaylardan dolayı yani İttihad ve Terakki'nin baskısıyla ilan etmek zorunda kaldığı Meşrutiyeti ve bununla beraber Osmanlı Devleti'nin dahilindeki sıkıntısından faydalanarak Bulgaristan Özerk konumundan, bağımsızlığını ilan edecektir. Bu hal ile beraber iki devletin ilişkileri başlamış olacaktır. 500 yıl bir valiyle yönettiği Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Osmanlı Devleti'nin son çeyrek asrında siyasi, askeri, iktisadî, hukuki gelişimi, göçler ve boğazlar olmak üzere 1908-1920 yılları bu bölümde değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde ise 1923-1945 yılları arasını kapsamaktadır. 1. Dünya Savaşı boyunca Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin aynı kaderi paylaştıklarını ve savaşta mağlup devletler olarak çıkmaları ile İtilaf devletleri tarafından ülkelerinin bütünlüklerinin hiçe sayıldığı vetireyi anlatmaktadır. Bunun akabinde Türkiye'deki Milli Mücadele döneminde Edirne taraflarında Cafer Tayyar Paşa'nın faaliyetleri ve aşama aşama Bulgaristan Hükümetinin, Ankara hükümetini desteklemesini geniş bir şekilde ele anlatılmaktadır. Lozan'da Bulgaristan'ın desteği ve aynı zamanda iyi bir şekilde oluşturulan siyasi gelişim süreci anlatılmaktadır. Bunun yanında Balkan Paketi, Montrö Boğazlar görüşmesi ve İkinci Cihan Harbi devrinde iki devletin izledikleri siyaset ve tutumları ele anlatılmaktadır.

Dördüncü bölüm 1946-1989 yıllarında geçen ilişkileri ihtiva etmektedir. İkinci Cihan Harbi neticesinde birinci savaşta oluşan düzenin yerine farklı bir nizamın oluştuğu ve bu dönemin iki süper gücü olarak kabul edilen A.B.D. ile S.S.C.B. arasındaki çekişmesiyle Bulgaristan ve Türkiye'nin takip edecekleri siyasetin baş etkileyici unsurlarıydı. Genel olarak bu yıllar arasında Bulgaristan S.S.C.B.'nin siyasi uzantısı olarak hareket etmiş ve Türkiye ise Sovyet tehdidine karşı A.B.D. ve İngiltere ile müttefik olma ve NATO'ya katılma yolunu tercih etmişti. Yeri geldiğinde Sovyetlerle uzlaşmacı bir siyaset takip ettiği kipte izah edilmiştir. Türkiye'nin de küresel olarak bu iki kutup arasında oluşan krizlerde Bulgaristan ve Türkiye ilişkilerinin de etkilendiği vurgulanmaktadır. Hüseyin Avni Bıçaklı 1946-1989 yıllarını dört devre ayırmıştır; “Soğuk ve mesafeli (1946-1952), durgun ve kötü (1953-1962), iyi ve verimli (1963-1983) son

olarakta yeniden gerginlik (1985-1989)." Hüseyin Avni Bıçaklı, bu dönemler arasındaki Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkileri sebep-sonuç bağlamında izah etmektedir.

Beşinci bölüm Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin 1990-2008 yıllarını kapsamaktadır. Bu bölümde dönemin genel ve bölgesel faktörlerinin değerlendirilmesi, Balkan politikaları, Bulgaristan'ın NATO'ya katılması, Türkiye ve Bulgaristan'ın AB'ye üyelik süreci ve ekonomik ve ticari ilişkilerine dair malumatlar mevcuttur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan yeni dönem ve Özellikle Bulgaristan'ın NATO'ya katılmasının ardından, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde gelişmiş, ilişkilerde iyi komşuluk, dostluk ve karşılıklı işbirliği anlayışı hakim olmuştur. Siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında birbirini gittikçe yakınlaşan iki ülke, son zamanlarda enerji alanında da ortaklık ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bulgaristan'ın tek parti yönetim anlayışının da ortadan kalkmasıyla ülkede çok partili bir dönemin başlamasına geçilmiştir. Daha önceki dönemlerde Bulgar hükümetinin, Bulgaristan'daki Türklere uyguladığı asimilasyon ve baskıcı göç politikalarına dair iyileşmelerin başladığı bir dönem olmuştur.

Altıncı Bölümde de Bulgaristan Devletinin kurulmasıyla beraber hem Osmanlı devrinde hem de Türkiye Cumhuriyeti devrine intikal eden azınlıklar sorunu ele alınmıştır. Bu bölümde üç büyük göç ve krize (1950-1951, 1984-1985, 1989 yıllarında gerçekleşti) sebebiyet verecek Bulgaristan Devletinin izlediği siyaseti ve Türkiye'nin bu siyasete karşı tutumu izah edilmektedir. Bulgaristan hükümetinin topraklarındaki Türklerin eğitim, kültürel, sosyal ve dini yaşamalarına müdahale etmesi ve Türklerin kendi benliklerini idame ettirmedeki zorluklarına güzel bir şekilde değinilen kitapta bu konunun geniş bir tablosu sunulmaktadır.

Yedinci Bölüm bu iki devletin ekonomik ve ticari ilişkilerini ihtiva etmektedir. 2. Meşrutiyetin ilanı ile beraber bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan Krallığı, Osmanlı Devleti'yle ticari ilişkisiyle başlayan süreç Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla beraber devam etmiştir. Lozan görüşmelerinde Osmanlı'nın borç konusu, ticaret, ödeme ve seyr-ü sefain, demiryolu, hava ulaştırma, karayolu, ortak suların yararlanma antlaşmaları ve ticari cihetten karşılıklı heyetlerin ziyaretleri gibi iktisadi gelişmeleri sağlayacak faaliyetlere değinilmektedir. Bu ticari gelişmeler iki ülkenin iktisadi gelişiminin panoramasını kapsamlı bir şekilde kaleme alınmıştır.

Sekizinci bölüm olarak geçen kısım sonuç başlığıyla bitmektedir. Bu kısımda iki devletin genel tarihi seyri izah edilmektedir. Her iki milletin tarihte bir iddiasının olması, farklı dönemlerde Balkan coğrafyasında büyük başarılarla sahip olmaları ve bu başarılarını milli bir fikir olarak tarih şuurlarına işlenmiş olmasından dolayı bu iki millet sık sık karşı karşıya gelmiştir. Sanayi devrimi ve Fransız ihtilali ile beraber dünyada ticaretin mahalli olmaktan çıkıp, küresel

bir mahiyet kazanması ve akabinde Fransız ihtilalinin getirdiği “Milliyetçilik” anlayışı Balkan coğrafyasını etkilemiştir. Bu iki gelişme dünyada yeni bir nizâmın zemin hazırlamış, İmparatorlukların yıkılma sürecini başlatmıştır. Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını elde etmesiyle coğrafyada bir anlaşamamazlık silsilesi ortaya çıkmıştı. Kitap’ta Bulgaristan-Türkiye arasındaki bu istikrarsız sürecin oluşmasını yazar ve zaman zaman bu iki devletin ittifak ettikleri meselelerin esaslarını ilmi bir şekilde izah edilmektedir.

Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, Mihaloğulları'na ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 735 s., III-5. Dizi-Sayı 8.

Muhammed Emin ÇALAR*

Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde defterler oldukça önemli bir nitelik taşımaktadırlar. Sosyo-ekonomik alanda kıymetli verilere bu defterler vasıtasıyla ulaşılabilir. Osmanlı Devletinde tahrir faaliyetlerinin ilk ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber 15. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren yapıldığı düşünülmektedir. Devletin temel gelir kaynağı olan vergi toplama meselesinin düzenli yapılması maksadıyla tahrir olunan defterlere genel olarak "tahrir defteri" denilmektedir.¹ Bizim tanıtımını yapmaya çalıştığımız eser de 1586 tarihli Akıncı Defteri neşredilerek meydana getirilmiştir. Defter Osmanlı Devleti'nin önde gelen akıncı ailelerinden biri olan Mihaloğullarına aittir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sınırların genişlemesi, genişleyen sınırların korunması ve fütuhatta akıncılık geleneğinin önemli yararları dokunmuştur. Akıncılığın Türk savaşı kimliğinin İslamiyetle beraber ortaya çıkan gaza ve cihad anlayışları ile kaynaşması neticesinde ortaya çıkmış bir gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Bu geleneğin temellerinin ilk olarak Osman Bey zamanında Bizans tekfuru olan Mihal Bey'in İslamiyete girmesi ve Osman Bey ile seferlere katılmasıyla atıldığı düşünülmektedir. 14. yüzyılın ilk çeyreği ile beraber akıncılar artık Osmanlı askeri gücünün önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Akıncılığın bir teşkilat hüviyeti kazanması ise Sultan I. Murat döneminde olmuştur ve teşkilatın kurulmasında bir akıncı beyi olan Evrenos Bey'in büyük etkisi olmuştur.²

Merkezi ordudan bağımsız hareket eden akıncı birlikleri daha çok sarhad boylarına yakın konumda iskan edilmekteydiler. Belirli dönemlerde düşman üzerine sefere çıkarlar ve ganimet alarak geri dönerlerdi. Bu seferlerden sadece büyük çaplı olanlarına ve akın beyinin komutanlık ettiği seferlere akın denirdi. Akınların ana amacı düşmanı zayıf düşürmek, düşman ve coğrafya hakkında merkeze ulaştırılabilecek malumat elde etmektir. Bunların yanı sıra akıncıların geçim kaynağı olan ganimet almak da akınların düzenlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Devletin herhangi bir maaş tahsis etmediği akıncılar yaptıkları akınlarda elde ettikleri ganimetin beşte birini devlete vergi olarak vermek kaydıyla ganimetin geri kalanını kendilerine alırlardı. Akınlara genelde pençikci denilen toplanan ganimet ve ele geçirilen esirlerin kaydını tutmak için bir memur da katılırdı ve devlete verilecek olan vergiyi tesbit ederdi.³

Akıncıların Balkan ve Avrupa milletleri ile münasebetleri dolayısıyla bu milletlerin dillerine ve kültürlerine aşina oldukları bilinmektedir. Uc boylarında meskun olan akın-

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C. 39, s. 425-429.

² Abdülkadir Özcan, "Akıncı", *DİA*, C. 2, s. 249-250.

³ Abdülkadir Özcan, a.g.m.

cılar buldukları bölgelerin kültürel gelişimine de katkıda bulunmuşlardır. Yaptırdıkları camiiler, vakıflar ve sair hayrat ile Balkan topraklarına Türk-İslam kültürünün nüfuz etmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu akıncı ailelerinden biri olan Mihaloğulları daha çok Sofya ile Semendire civarında meskundular. Mihaloğulları'nın Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin Mihal Bey'in akın faaliyetleriyle başladığı düşünülüyor. Osman Bey ile beraber birçok sefere iştirak eden Mihal Bey Bursa'nın ele geçirilmesinde de önemli rol oynamış ve Rumeli'nin kapılarının Osmanlı'ya açılmasında etkin olmuştur. Rumeliye geçtikten sonra da Mihal Bey'in görevini oğulları devralarak babalarının başlattığı geleneği devam ettirmişlerdir.⁴

Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde ise genelde faaliyetlerini Rumeli topraklarında yürüten akıncılar doğu sınırlarına da akınlar düzenlemişlerdir. Değişen savaş teknikleri ve 1595 senesinde Eflak prensine karşı alınan büyük mağlubiyetin ardından akıncı teşkilatı tekrar yerine koyamayacağı kayıplar verdiği için eski konumuna o tarihten sonra erişememiş ve yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. 1826 tarihinden sonra ise resmi olarak ortadan kaldırılmıştır.⁵

Osmanlı Ordusu'nun kendine özgü karakteristik özellikleri olan Akıncı Teşkilatı'nın bu kadar ün kazanmasında önemli rol oynamış olan Mihaloğulları'na dair 1586 tarihinde yapılan bu tahrirde önemli bilgiler verilmiştir. Mihaloğullarına ait olan 1586 tarihli Akıncı Defteri 352 sayfadan müteşekkildir. Defter; giriş kısmının alt başlıkları altında değerlendirmelerin yapıldığı ve sonuç bölümünün de yer aldığı ilk bölüm, defterde bulunan yerleşim yerleri adlarının tablo halinde açıklamalı olarak verildiği ikinci bölüm, günümüz Türkçesine çevrilmiş metnin yer aldığı üçüncü bölüm ve tıpkı basımının yer aldığı son bölümle beraber dört bölüm olarak neşredilmiştir. Ayrıca eserin ekler bölümünde yer alan haritada defterde yer alan akıncıların buldukları köylerin lokalizasyonlarını gösterilmektedir. Coğrafyanın genişliği ve akıncıların farklı bölgelerde dağınık bir şekilde meskun olmalarından dolayı haritanın bir yüzünde Bulgaristan ve Romanya da bulunan yerler verilirken diğer yüzünde Sırbistan ve Makedonya sınırları içerisinde kalan yerler verilmiştir. Sunulan verilerin görsel olarak desteklenmesi eserde verilen bilgilerin daha kolay anlaşılır olmasına katkı sağlamaktadır.

Eserin tamamı 735 sayfadır ve Klasik dönem Osmanlı askeri tarihine, dönemin sosyo-ekonomik yapısına ve 16. yüzyılın toponomisine dair oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır. Eser meydana getirilirken *Bosna Sancağı Tahrir Defteri*, *Niğbolu Sancağı Tahrir Defteri*, *Silistre Sancağı Tahrir Defteri*, *Vidin Sancağı Tahrir Defteri* gibi birinci el kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu tahrir def-

⁴ Fahamettin Başar, "Mihaloğulları", *DİA*, c. 30, s. 24-25. 2005., bkz., M.Tayyip Gökbilgin, "Mihaloğulları", *İA*, c. 8, 285-292.

⁵ Abdülkadir Özcan, a.g.m.

terleri ile 1586 tarihli akıncı defteri verileri kıyaslanarak aralarındaki dönemsel farklar ortaya konulmuştur. Bunların yanı sıra yerli ve yabancı birçok eser ve makaleden de istifade edilmiştir. Bu yüzden zengin bir bibliyografyasının olduğunu söyleyebiliriz. Defteri bu denli kıymetli kılan bize bu verileri sunmasının yanında defterin arşivlerimizdeki mevcudiyeti bilinen tek akıncı defteri olmasıdır. Bilinen diğer akıncı defterleri ise biraz daha eski tarihlere ait olup günümüzde Sofya Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu defterlerden ilki 1472 diğeri ise 1560 senelerine aittir.

Eserin ilk bölümünde yazarların önsözde de ifade ettikleri gibi defter üzerine yapmış oldukları araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. İlk bölüm giriş başlığı altında beş alt başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıklarda genel olarak akıncılık geleneğinin Osmanlı Devletindeki gelişim sürecinden bahsedilmiş, sunulan bilgiler tablolarla desteklenerek verilerin daha kolay takibi sağlanmıştır. Başta Mihaloğulları olmak üzere akıncı ailelerinin hangi bölgelerde etkin oldukları üzerinde durulmuştur. Mihaloğulları'nın Osmanlı Devletindeki konumu ve bilinen aile fertleri hakkında bilgiler verilmiştir. Akıncı birliklerinin başıboş topluluklar olmaktan ziyade düzenli bir teşkilat oldukları fikri aktarılan bilgilerle desteklenmeye çalışılmıştır. Defterde bulunan yer adlarına yine bu bölümde ayrı bir başlık açılarak coğrafi açıdan sunulan veriler farklı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Bölüm sonuç kısmı ile eserin yekününün kısa bir değerlendirmesi yapılarak sonlandırılmıştır. Defterin tamamının başlıklar altında değerlendirilmesinin yapıldığı bu bölümde eserin amacının ortaya konulduğunu ve genel çerçevesinin çizildiğini söyleyebiliriz.

Eserin ikinci bölümünü ise 1586 tarihli akıncı defterinde yer alan yerleşim birimleri adlarının bulunduğu tablo oluşturmaktadır. Verilen tabloda dönemin köyleri, mahalleleri, nahiyeleri ve sancakları yer almaktadır. Bu yerleşim yerlerinden tesbit edilebilenlerin günümüzdeki adları ve bugün hangi şehirlerin sınırları içerisinde oldukları yanyana bu tablolarda verilmiştir. 16. yüzyıl yerleşim yerlerinin özellikle köy ve mahalle gibi küçük birimlerin günümüz konumları ve adlarının tespitinin zorluğu göz önünde bulundurulursa bu bölümdeki bilgilerin oldukça kıymetli olduğunu söylemek haksız olmaz. Yer adlarının büyüklüklerine göre ayrı ayrı ve tablolarla sunulması aktarılan bilgilerin basit bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Toponomik açıdan oldukça doyurucu bilgilerin yer aldığı bu bölüm bir çok araştırmacıya önemli veriler sunmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde ise defterin günümüz Türkçesine uygun şekilde yazılmış metni bulunmaktadır. Hangi yerleşim birimlerinden hangi akıncıların alındığı, varsa akıncının ünvanı ve mesleği akıncının adı ile birlikte bu bölümde verilmiştir. Bu meslek adlarından yola çıkılarak genel olarak akıncıların sefere çıkmak dışında meşgul oldukları bir meslek olmadığı ve tek gelir kaynaklarının ganimet ve esir almak olduğu gibi bilinen bilgilerin aksi yönünde verilere bu bölümde ulaşılabilir. Eserin son bölümü ise tıpkı basımına ayrılmış-

tır. Her bir varağın bir sayfada verildiği bölüm ile eser noktalanmıştır.

Eser Mihaloğulları başta olmak üzere akıncılık teşkilatına, klasik dönem Osmanlı askeri tarihine, dönemin sosyo-ekonomik ve toponomik yapısına dair oldukça kıymetli bilgileri okuyuculara sunmaktadır.

Cengiz Yolcu, *Defeat on the Battlefield, Defense in Press: Ottoman Propaganda in the Balkan Wars*, Libra Litap, İstanbul 2017, 197 s.

Mehmet HACISALİHOĞLU*

Balkan Savaşları modern Türk tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilir. Balkan Savaşları bir çok tarihçi açısından Osmanlılık düşüncesinin bittiği ve Türk milliyetçiliği düşüncesinin başladığı bir dönüm noktasıdır. Bu savaşlar Osmanlı varlığının Balkanlarda sona erdiği, Balkanların kaybedildiği savaş olarak da değerlendirilir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı sürecindeki savaşlar arasında en çok tartışılanı yine Balkan Savaşlarıdır. Savaşlar ve yenilgide hükümetin (İttihad ve Terakki Cemiyetinin) rolü, tahttan indirilmiş Sultan II. Abdülhamid'in değerlendirmesi, Almanya'nın, İngiltere'nin Rusya'nın etkileri gibi bir çok konu günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte bu savaşların yaşandığı dönemde Osmanlı kamuoyunda neler tartışılmıştır? Osmanlı hükümeti savaş döneminde nasıl bir propaganda faaliyeti yürütmüştür? Ne tür söylemler üretilmiştir? Bu dönemin basınının kamuoyunu etkilemede rolü ne olmuştur? Bunlar gibi başka bir çok soru şimdiye kadar yapılan bilimsel araştırmaların, tezlerin konusu olmuştur.

Bu konuda son yayınlanan çalışma Cengiz Yolcu tarafından Boğaziçi Üniversitesi'nde 2015'te vefat eden değerli tarihçi Vangelis Kechriotis'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. İngilizce olarak hazırlanan bu tez daha sonra Libra Yayınevi tarafından kitap olarak basılmıştır.

Kitabın girişinde araştırmacının ana sorusu olarak Osmanlı'nın Balkan Savaşları döneminde organize olmuş veya bağımsız bir savaş propagandası mevcut olup olmadığını araştırdığı belirtilmiştir. Bu soruyu cevaplayabilmek için konuyu üç ana başlıkta ele almıştır. Giriş bölümünde yazar kullandığı ana kaynakları oluşturan savaş döneminde yayınlanmış kitapları (Âlâm-i İslam: Bulgar Vahşetleri; Âlâm-i İslam: Rumeli Mezâlimi ve Bulgar Vahşetleri; Kırmızı Siyah Kitâb, 1328 Fecâyii) da kısaca tanıtmıştır.

Anabaşlıklardan ilki mevcut çalışmalardan yararlanarak Balkan Savaşlarının siyasi tarihini özetle ele almaktadır. Bu başlık altında savaşların nedenlerini, savaş sürecini ve savaşın siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarını anlatmaktadır. Bu bölümün sonunda Cengiz Yolcu Balkan Savaşları hakkındaki tarih yazımını "The Balkan Wars in the 'Literature'" başlığı altında değerlendirmektedir ve bölümün sonunda kendi yapacağı çalışmanın amacını tekrar etmektedir (s. 50-56). Balkan Savaşları hakkında yapılmış önemli çalışmaları ve bunların hangi konulara yönelip hangi konuları ele almadıklarını, ortaya attıkları tezleri vs. tezin giriş bölümünde tezin sorunsalını tarif ettiği kısımda ele almak belki tezin sorunsalını açıklamada daha işlevsel olabilirdi.

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi.

Kitabın ikinci ana bölümü Savaş Propagandası ve Balkan Savaşlarında uygulandığını ele almaktadır. Bu bölümde propagandanın tanımı yapılarak tarihsel süreç içerisinde ne şekilde geliştiği özetlenmektedir. Yazarın seçtiği örnekler Osmanlı tarihiyle de ilgili olup, örneğin Kırım Savaşında resimin propaganda aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Aynı şekilde Osmanlı-Rus Savaşında (1877-1878) ikonaların kullanılmasına değinerek Balkan Savaşlarına kadar gelmektedir. Yazar Balkan Savaşlarında “devlet tarafından yürütülen bir propaganda etkinliğinin olduğunun iddia edilemeyeceğini” belirterek girişte sorduğu ana sorunun da cevabını vermiş olmaktadır. Ama bazı dernekler ve aydınlar tarafından propaganda malzemesinin üretildiğini vurgulamaktadır (s. 67).

Çalışmanın devamında Balkan Savaşları döneminde yayınlanan gazeteler, dergiler özetle ele alınmakta ve ardından Balkan Savaşları döneminde oynanan tiyatro oyunları, şiirler değerlendirilmektedir.

Eserin üçüncü kısmı (dördüncü bölüm) Balkan Savaşları döneminde Osmanlı propagandası konusunu, yani tezin asıl konusunu “Savaş Meydanında Yenilgi, Kelime ve Resimlerle Savunma” başlığı altında ele almaktadır (s. 85-151). Bu bölümde yukarıda belirtilen üç kitap ele alınmakta ve bunlara ek olarak o dönemde yayınlanmış şiirler, tiyatro oyunları ve hikayeler de karşılaştırmak amacıyla değerlendirmeye dahil edilmektedir. Birinci Balkan Savaşı döneminde Bulgar ordularının Çatalca'ya kadar ilerlemesi üzerine yazılan bu kitaplarda ana obje “Bulgar Mezalimi” olarak görülmektedir. Bu nedenle bu eserlerin öncelikli önemi Balkan Savaşlarında Osmanlı'da Bulgar/Bulgaristan imajını yansıtmasıdır. Bu kitaplarda anlatımı desteklemek amacıyla resimler de kullanılmış olup, Cengiz Yolcu bu resimlerden bazılarını da kitaba dahil etmiştir. “Düşmanın Tasviri” alt başlığı altında önce Bulgarca gazete ve dergilerde savaş ve düşman imajını, ardından Yunanca yayınlardaki tasvirleri çok sayıda fotoğraf kullanarak ele almaktadır. Ardından da Yazar, Osmanlı'nın savaşta düşmanlarının dönemin yayınlarında nasıl tasvir edildiğini alıntılar yardımıyla ve birkaç resim kullanılarak 43 sayfada analiz etmektedir. (s. 108-151).

Bu kısımda yeniden söz konusu üç kitap takdim edilmekte ve ardından her bir kitabın içeriği ayrı ayrı aktarılmaktadır.

Bu kitaplardan ilki olup “Âlâm-i İslam: Bulgar Vahşetleri” başlığını taşıyan eserin aceleyle yazılmış olduğunu, görsel içermediğini, biz ve “öteki”yi dini aidiyetlere göre sınıflandırdığını Müslüman Rumeli Muhacirleri Derneğinin ilk yayını olduğunu belirtmektedir. İkinci kitap da aynı dernek tarafından çıkarılmış “Âlâm-ı İslam: Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri” başlığını taşıyan 71 sayfalık bir eser olup toplam 8 görsel içermektedir. Cengiz Yolcu bu eserde özellikle Bulgarların yaptıkları vahşet ve cinayetlerin anlatıldığını ve bu katliamların Engizisyon katliamlarına benzetildiğini vurgulamaktadır. Ayrıca

düşmanları tanımlarken klişe isimlerin de kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bulgarlar için *Gaydacı*, Yunanlılar için ise *Palikarya*. Görsellerde de klişe kıyafetlerin kullanılması bu eserde ötekileştirmenin bilinçli bir şekilde yapıldığına işaret etmektedir. Yazar bu klişeleri dönemin Karagöz gazetesindeki tasvirleri de kullanarak sorgulamakta ve teyit etmektedir.

Son olarak "Kırmızı Siyah Kitab, 1328 Fecâyii" başlıklı Ahmed Cevad [Soyadı Kanunu'ndan sonra Ahmed Cevad Emre] tarafından kaleme alınmış eser değerlendirilmektedir. Bu kitapta Bulgarların yaptığı katliamlar, dış düşmanlar ve iç düşmanlar gibi tasvirlerle yer verilmekte ve bu tür klişelerin diğer yayınlarla karşılaştırarak analizi yapılmaktadır. Örneğin Gayrimüslimlerin iç düşmanlar olarak ötekileştirilmesinin yapıldığı, Rumlardan alışveriş yapmayı yalnızca Müslümanlardan alışveriş yapılmasının tavsiye edilmesi gibi ifadelerin de yer aldığı vurgulanmaktadır. Müslüman gençliğe tarihi okuması, çalışması, birlik olması yönünde de tavsiyelerin verildiği, ayrıca Balkan Savaşlarının Hilal ve Haç arasında bir savaş olduğu da vurgulanarak bir Müslüman-Hıristiyan çatışması imajı da verildiği belirtilmektedir.

Bu üç kitabın içerik aktarımı tamamlandıktan sonra yazar bu kitaplara dayanarak Osmanlı propagandasının ana klişelerinin "barbarlık ve zorbalık", "modern haçlı seferi", "intikam/rövanş" olduğu tespitini yapmaktadır (s. 131). Eserin son 20 sayfasında bu üç klişeyi değerlendirmektedir. Bunlardan ilkinin Avrupa'da Türklere yönelik olarak kullanıldığını, Balkan Savaşlarında ise Balkan devletlerinin Rumeli'deki "masum Müslümanlarının kanını içmekten zevk alan barbarlar" şeklinde tanımlandığını vurgulamaktadır (s. 134). Bulgarların zalimliğinin sembolü olarak da "hamile kadınları karınlarındaki bebeklerle birlikte öldürmeleri" tasvirleri ve resimleri kullanılmıştır (s. 139). "Modern Haçlı Seferi" klişesinin analizinde özellikle Rodoplar'daki Pomakların Bulgarlar tarafından zorla Hıristiyanlaştırılması konusuna yer verilmektedir. Kitapta kullanılan bir resimde bir Bulgar askeri bir Müslümanın fesine haç çizerken bir Yunan askeri de Müslümanın kollarını tutmaktadır. Bu şekilde Bulgarlar ile Yunanlıların birlikte hareket ederek Müslümanları zorla Hıristiyanlaştırdığı vurgulanmaktadır. Klişelerin sonuncusunu oluşturan "Rövanş"ın analizinde yazar Bulgar vahşetlerine karşı Müslümanların unutmamaya, uyanmaya ve yapılan mezalimin intikamını almaya davet edildiği belirtilmektedir. İntikam içerikli şiirlerden kısımlar, örneğin "1328'de Türk namusu lekelendi, of! Of! Of! İntikam! İntikam!" gibi şiirler alıntılanmaktadır (s. 148). Bunlara ek olarak Mehmed Akif gibi şairlerin Balkan Savaşları ve Müslümanların mağduriyetlerini anlatan şiirleri de örnek olarak alıntılanmıştır.

Eserin sonuç bölümünde (s. 153-156) incelenen üç kitabın ana mesajları özetlenmiş ve bu eserlerin kamuoyunu harekete geçirmek amacıyla kaleme alınmış oldukları vurgulanmıştır. Bu tür kitapların, yani "mezalim" anlatımının daha sonraki dönemde de örneğin Kurtuluş Savaşı döneminde de devam et-

tiğini, Balkan Savaşları döneminin bunun için bir model oluşturduğunu belirtmektedir.

Kitabın sonunda seçilmiş kaynaklardan alıntılanmış ekler ve kaynak listesi bulunmaktadır. Ayrıca kitap kişi ve yer isimleri ile konuları içeren bir indeks içermektedir (s. 185-197).

Çalışmanın kaynaklarının sınırlılığı ve dönemle ilgili diğer çalışmalara sınırlı ölçüde yer verilmiş olması bu eserin zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır. Fakat eserin sonuçta bir yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı dikkate alınırsa bu tür sınırlılıkları mazur görülebilir. Genel değerlendirmede Cengiz Yolcu'nun Balkan Savaşları döneminde Osmanlı propagandasını ele aldığı bu eseri Balkan savaşları literatürüne önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.